

**T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KUZEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE
HAYVANCILIK SEKTÖRÜNÜN MEVCUT DURUMU
VE ÇİFTÇİLERİN BEKLENTİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet POLAT

**Enstitü Anabilim Dalı : İktisat
Enstitü Bilim Dalı : İktisat**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mustafa AKAL

MAYIS -2014

T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUZEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE
HAYVANCILIK SEKTÖRÜNÜN MEVCUT DURUMU
VE ÇİFTÇİLERİN BEKLENTİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet POLAT

Enstitü Anabilim Dalı : İktisat
Enstitü Bilim Dalı : İktisat

"Bu tez 21.05/2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/Oyçokluğu ile kabul edilmiştir"

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Mustafa AKAL	Başarılı	
Prof. Dr. Erman DOĞKUN	Başarılı	
Doç. Dr. Selim İNANIRLI	Başarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygu olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mehmet POLAT

21/05/2014

ÖNSÖZ

Bu tezin yazılması aşamasında, çalışmamı sahiplenerek titizlikle takip eden danışmanın Prof. Dr. Mustafa AKAL'a içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Tez jürisinde yer alan üyelere ve yetişmemde katkıları olan tüm hocalarım da minnettar olduğumu ifade etmek isterim. Ayrıca bu tez çalışmasının başından sonuna kadar beni yalnız bırakmayan Mustafa KIRCA ve Kürşat ÇARPAZ arkadaşlarıma da çok teşekkür ederim.

Mehmet POLAT

21/05/2014

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
TABLolar LİSTESİ	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
ÖZET	xi
SUMMARY	xii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: TÜRKİYE'DE HAYVANCILIK SEKTÖRÜNÜN YAPISI VE EKONOMİDEKİ ÖNEMİ	5
1.1. Türkiye Tarım Ekonomisi'nde Hayvancılık Sektörünün Tarihsel Süreci	5
1.2. Hayvancılık Sektörünün Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Önemi	9
1.2.1. İstihdam Katkısı	10
1.2.2. GSYH'a Katkısı.....	11
1.2.3. Toplumun Beslenmesine Olan Katkısı	12
1.2.3.1. Et üretimi	12
1.2.3.2. Süt Üretimi	15
1.2.4. Sanayiye Katkısı	17
1.2.5. Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi	18
1.4.1. Hayvansal Üretim Yapan İşletmelerin Yapısı	19
1.4.2. Hayvan Yetiştiriciliği	22
1.4.2.1. Büyükbaş Hayvan Yetiştiriciliği	23
1.4.2.2. Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği	27
1.4.3. Hayvancılık Sektörünün Karşı Karşıya Olduğu Sorunlar	29
1.4.3.1. Finansman Sorunu	29
1.4.3.2. Hayvan Beslenmesi ve Yem sorunu	30
1.4.3.3. Irk Islahı ve Damızlık Sorunu	30
1.4.3.4. Barınak ve Sağlık Sorunu	32
1.4.3.5. Pazarlama Sorunu	33
1.4.3.6. Örgütlenme Sorunu	34
1.4.3.7. Verimlilik ve Ölçek Sorunu	35

BÖLÜM 2: TRA2 KUZEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE HAYVANCILIK SEKTÖRÜNÜN YAPISI VE BÖLGE EKONOMİSİNDEKİ ÖNEMİ	37
2.1. Coğrafi Yapı, İklim ve Arazi Kullanımı	37
2.2. Sosyo-Ekonomik Durum.....	39
2.2.1. Nüfus Yapısı	40
2.2.2. Eğitim Durumu	41
2.2.3. Ekonomik Durum.....	44
2.3. Hayvancılık Sektörünün Mevcut Durumu	47
2.3.1. Büyükbaş Hayvancılık	47
2.3.2. Küçükbaş Hayvancılık	49
2.3.3. Hayvansal Ürünlerin Üretimi ve Pazarlaması.....	50
2.3.3.1. Kırmızı Et Üretimi ve Pazarlaması.....	50
2.3.3.2. Süt Üretimi ve Pazarlaması.....	54
 BÖLÜM 3: TRA2 BÖLGESİ'NDE BÜYÜKBAŞ HAYVANCILIK YAPAN İŞLETMELERİN SOSYAL, EKONOMİK VE YAPISAL YÖNDEN ANALİZİ.....	59
3. MATERYAL VE YÖNTEM.....	59
3.1. Materyal	59
3.2. Yöntem.....	60
3.2.1. Ana Kütlemin Belirlenmesi.....	60
3.2.2. Örnek Hacminin Belirlenmesi	60
3.2.3. Anket Hazırlama Aşaması	61
3.2.4. Anketin Uygulanması	62
3.2.5. Verilerin Analizi	63
3.2.5.1. Güvenirlilik Analizi	64
3.2.5.2. Khi-Kare Bağımsızlık Testi.....	64
3.2.5.3. Varyansların Homojenliği Testi (Levene Testi)	65
3.2.5.4. Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi.....	66
3.3. Bulgular ve Tartışma.....	68
3.3.1. Geçerlilik ve Güvenlik Analiz Sonuçları	68
3.3.2. Hayvan Yetiştiricilerin Eğitim, Cinsiyet ve Medeni Durumları.....	68
3.3.3. Hayvan Yetiştiricilerin Yaşları ve Hayvancılık Sektöründe Çalışma Süreleri	71

3.3.4. Hayvan Yetiştiricilerin Çocuk Sayıları	72
3.3.5. Hayvan Yetiştiricilerin Sosyal Güvenceleri.....	75
3.3.6. Hayvan Yetiştiricilerin Hayvancılık Dışında Çalıştıkları Faaliyet Kolları	76
3.3.7. Hayvan Yetiştiricilerin Sahip Oldukları Arazi ve Mera durumu	77
3.3.8. Hayvan Yetiştiricilerin, İşletme Tipi ve Hayvan Varlığı.....	78
3.3.9. Hayvan Yetiştiricilerin Barınak (Ahır) durumları	81
3.3.10. Hayvan Yetiştiricilerin Süt Üretim Yöntemleri ve Elde Ettikleri Süt Miktarı	82
3.3.11. Hayvan Yetiştiricilerin Damızlık Teminini ve Suni Tohumlama Kullanma Durumu	84
3.3.12. İşletmelerdeki Hayvanların Sağlık Durumu ve Bölgede Veteriner Varlığı .	85
3.3.13. İşletmelerin Yem Talebi ve Arzı.....	86
3.3.14. Hayvan Yetiştiricilerin Sermaye Kaynakları ve Hayvancılık Sektöründe Elde Ettikleri Yıllık Gelirleri	92
3.3.15. Hayvan Yetiştiricilerine Göre Kârlı Sektörler	94
3.3.16. Hayvan Yetiştiricilerin Karşı Karşıya Oldukları En Önemli Gider Kalemleri	95
3.3.17. Hayvan Yetiştiricilerin Elde Ettikleri Hayvansal Ürünleri Kullanma ve Pazarlama Durumları	96
3.3.18. Hayvan Yetiştiricilerin Bilgi Düzeyi, Kooperatifleşme ve Örgütlenme Durumu	99
3.3.19. Hayvan Yetiştiricilerin Hayvancılıkla İlgili Bilgileri Araştırma ve Edinme Yöntemleri	102
3.3.20. Hayvan Yetiştiricilerin Çeşitli Açılardan Duydukları Memnuniyet Düzeyleri	104
3.3.21. Hayvan Yetiştiricilerin Yapılan Desteklemelerden Yararlanma Durumu ve Desteklemelerden Duydukları Memnuniyet Düzeyi.....	108
3.3.22. Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüklerindeki Personellerin Yapıları Hizmetler ve Personellerden Duyulan Memnuniyet Düzeyleri	112
3.3.23. Hayvan Yetiştiricilerin Hayvancılık Mesleğini İsteyerek Yapıp Yapmama Durumları ve Bu Mesleği Yapmalarının Altında Yatan Nedenler	115
3.3.24. Hayvan Yetiştiricilerine Göre Hayvancılık Sektöründeki Sorunlar ve Hayvancılığın Gelişmesi İçin Hükümetten Beklentiler	118
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	120

KAYNAKÇA	127
EKLER	134

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ARIP	: Tarım Reformu Uygulama Projesi
DAKA	: Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği
DSYB	: Damızlık Sığır Yetiştiriciliği Birliği
EBK	: Et Balık Kurumu
EİEİ	: Elektrik İşletme Etüt İdaresi
ERL	: Ekonomik Reform Kredisi
FKA	: Fırat Kalkınma Ajansı
GSKD	: Gayri Safi Katma Değer
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
OTP	: Ortak Tarım Politikası
SEK	: Süt Endüstri Kurumu
SERKA	: Serhat Kalkınma Ajansı
TAR-ET	: Sözleşmeli Besi Sığırcılığı Projesi
TKB	: Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı
TİGEM	: Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TRA2	: Ağrı, Kars, Ardahan, İğdır İlleri
TR42	: Kocaeli, Düzce, Sakarya, Yalova, Bolu İlleri

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Türkiye'de Sektörlere Göre İstihdam Oranları.....	11
Tablo 2: Tarım ve Hayvancılık Sektörün GSYH'da Payı ve Gelişme Hızı.....	12
Tablo 3: Türkiye'de Yıllar İtibariyle Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvanların Et Üretim Miktarı.....	13
Tablo 4: Türkiye'de Yıllar İtibariyle Süt Üretimi Yapılan Küçükbaş Büyükbaş Hayvan Sayısı ve Süt Üretim Miktarları.....	15
Tablo 5: Türkiye'de Tarım ve Hayvancılık Sektörü'nün İthalat ve İhracattaki Payı.....	19
Tablo 6: Türkiye'deki Tarımsal İşletmelerin Tiplerine Göre Dağılımı.....	21
Tablo 7: Türkiye'deki Tarımsal İşlemelerin Arazi Büyüklüğü, Hayvan Sayısı ve Tiplerine Göre İşletme Sayısı.....	21
Tablo 8: Türkiye'de Yıllar İtibariyle Kültür, Melez ve Yerli Sığır Sayıları.....	25
Tablo 9: Türkiye'de Küçükbaş Hayvanların Yıllar İtibariyle Sayısı.....	28
Tablo 10: Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde(TRA2) Arazinin kullanım Biçimine Göre Dağılımı(Ha).....	38
Tablo 11: TRA2 Bölgesi'nin 1990 ve 2000 Yıllarında Nüfus Sayısı ve Nüfus Artış Hızı.....	40
Tablo 12: 2012 Yılında Ağrı ve Kars İllerindeki Nüfusun Eğitim Durumları.....	42
Tablo 13: 2012 Yılında Iğdır ve Ardahan İllerindeki Nüfusun Eğitim Durumları.....	43
Tablo 14: 2001 Yılı İtibariyle TRA2 Bölgesindeki İllerin Kişi Başına Düşen GSYH'sı (Dolar).....	44
Tablo 15: 2004-2008 Yılları Arasında Türkiye ve TR2 Bölgesi'nin Sektörlere Göre Gayri Safi Katma Değerleri.....	45
Tablo 16: Sektörlerin Bölgesel Gayrisafi Katma Değer İçindeki Payı (%).....	46
Tablo 17: Yıllar İtibariyle TRA2 Bölgesi'nde Büyükbaş Hayvan Sayısı.....	48
Tablo 18: Yıllar İtibariyle TRA2 Bölgesi'nde Küçükbaş Hayvan Sayısı.....	49
Tablo 19: Türkiye ve TRA2 Bölgesi'nin 2007-2009 Yılları Arasında Kesilen Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayısı ve Elde Edilen Et Miktarı.....	50
Tablo 20: TRA Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kırmızı Et Üretimi ve Pazarlaması (SWOT Analizi).....	53

Tablo 21: Türkiye ve TRA2 Bölgesi'nin 2007-2012 Yılları Arasında Sağılan Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayısı ve Elde Edilen Süt Miktarı.....	55
Tablo 22: TRA Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Süt Üretimi ve Pazarlaması (SWOT Analizi).....	57
Tablo 23: İllere ve İlçelere Göre Anket Yapılan Denek Sayısı.....	62
Tablo 24: Hayvan Yetiştiricilerinin Eğitim Durumları.....	69
Tablo 25: Hayvan Yetiştiricilerinin Cinsiyet Durumu.....	70
Tablo 26: Hayvan Yetiştiricilerinin Medeni Durumları.....	70
Tablo 27: Hayvan Yetiştiricilerinin Yaş Dağılımı.....	71
Tablo 28: Hayvan Yetiştiricilerinin Hayvancılık Sektöründe Çalışma Süreleri.....	72
Tablo 29: Hayvan Yetiştiricilerinin Çocuk Sayılarının Dağılımı.....	73
Tablo 30: Hayvan Yetiştiricilerinin Okuyan Çocuk Sayısına Göre Dağılımı.....	74
Tablo 31: Hayvan Yetiştiricilerinin Sosyal Güvence Durumları.....	75
Tablo 32: Hayvan Yetiştiricilerinin, Hayvancılık Dışında Çalıştıkları Meslek Grubu Dağılımı.....	76
Tablo 33: Hayvan Yetiştiricilerinin Sahip Oldukları Arazi Dağılımı.....	77
Tablo 34: Hayvan Yetiştiricilerinin Otlatmak İçin Yeterli Meranın Varlığına Sahip Olup Olmama Durumları.....	78
Tablo 35: İşletmelerin Büyükbaş Hayvan İşletme Tiplerinin Dağılımı.....	79
Tablo 36: Hayvan Yetiştiricilerinin Büyükbaş Hayvan Varlığı.....	80
Tablo 37: Hayvan Yetiştiricilerinin Ahır Tiplerinin Dağılımı.....	81
Tablo 38: Hayvan Yetiştiricilerinin Hayvan Sağımı İçin Kullandıkları Yöntemlerin Dağılımı.....	82
Tablo 39: Hayvan Yetiştiricilerin Damızlık Teminini Karşılama Yöntemlerine Göre Dağılımı.....	84
Tablo 40: İşletmelerdeki Hayvanların Hastalanma Durumu.....	85
Tablo 41: TRA2 Bölgesinde İllere Göre Veteriner Varlığı.....	86
Tablo 42: Yetiştiricilerin Kaba Yem Üretme Durumları.....	87
Tablo 43: Hayvan Yetiştiricilerin Ürettikleri Kaba Yemin İhtiyaçlarını Karşılama Oranı.....	88
Tablo 44: Hayvan Yetiştiricilerinin Kaba Yem Sıkıntısı Çekme Nedenleri.....	88

Tablo 45: Yetiştiricilerin Silaj Yemi Kullanıp Kullanma Durumları.....	90
Tablo 46: Yetiştiricilerin Silaj Yemi Kullanmama Sebeplerinin Dağılımı.....	91
Tablo 47: Yetiştiricilerin Fabrika Yemi Kullanıp Kullanmama Durumları.....	91
Tablo 48: Yetiştiricilerin Fabrika Yemi Kullanmama Sebeplerinin Dağılımı.....	92
Tablo 49: Yetiştiricilerin Sermaye Kaynaklarının Dağılımı.....	93
Tablo 50: Yetiştiricilerin Hayvancılık Sektöründen Kazandıkları Yıllık Gelir Dağılımları.....	93
Tablo 51: Hayvan Yetiştiricilerine Göre En Kârlı Sektörlerin Dağılımı.....	94
Tablo 52: Yetiştiricilerin Hayvancılık Sektöründe Karşı Karşıya Oldukları En Önemli Gider Kalemlerinin Dağılımı.....	95
Tablo 53: Yetiştiricilerin Ürettikleri Sütü İşleme Ve Kullanma Durumları.....	96
Tablo 54: Yetiştiricilerin Ürettikleri Hayvansal Ürünleri Pazarlamada Sıkıntı Çekip Çekmeme Durumları.....	97
Tablo 55: Yetiştiricilerin Elde Ettikleri Hayvan Ürünlerin İhtiyaçlarını Karşılama Düzeyi.....	97
Tablo 56: Yetiştiricilerin Elde Ettikleri Hayvansal Ürünleri Satma Oranları.....	98
Tablo 57: Hayvan Yetiştiricilerinin Kooperatif,Vakıf ve Derneğe Üye Olup Olmama Durumu.....	100
Tablo 58: Hayvan Yetiştiricilerinin Örgütlemeye Teşebbüs Edip Etmeme Durumu..	100
Tablo 59: Hayvan Yetiştiricilerinin Örgütlenmenin Yararlı Olup Olmamasıyla İlgili Görüşleri.....	101
Tablo 60: Hayvan Yetiştiricilerinin Hayvancılık Sektörü İçin Yeterli Bilgi ve Tecrübeye Sahip Olup Olmamayla İlgili Görüşleri.....	101
Tablo 61: Yetiştiricilerin Hayvancılıkla İlgili Soruları Olduğunda, Bu Soruların Cevabının Arandığı Mercilerin Dağılımı.....	102
Tablo 62: Yetiştiricilerin Gıda,Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın Yayınladığı Dergi, Kitap ve Dokümanlardan Yararlanma Durumu.....	103
Tablo 63: Hayvan Yetiştiricilerin Gıda,Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın Faaliyetlerinden Haberdar Olma Yöntemleri.....	104
Tablo 64: Hayvan Yetiştiricilerin Kaba Yem Fiyatlarından Duydukları Memnuniyet Düzeyi.....	105
Tablo 65: Hayvan Yetiştiricilerin Hayvan Kesimhanelerin Hizmetlerinden Duydukları	

Memnuniyet Düzeyi.....	106
Tablo 66: Hayvan Yetiştiricilerin Hayvanların Satış Fiyatlarından Duydukları Memnuniyet Düzeyi.....	106
Tablo 67: Hayvan Yetiştiricilerin Hayvansal Ürünlerin Satış Fiyatlarından Duydukları Memnuniyet Düzeyi.....	107
Tablo 68: Hayvan Yetiştiricilerin, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın Yapmakta Olduğu Desteklemelerden Faydalanma Durumları.....	109
Tablo 69: Yetiştiricilerin Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın Hay. Sek. Yapmakta Old. Desteklemelerden Faydalanmama Sebepleri.....	109
Tablo 70: Yetiştiricilerin Bölge İçin Yararlı Olduğunu Düşündükleri En önemli Desteklemelerin Dağılımı	110
Tablo 71: Hükümet Tarafından Yapılan Desteklemelerin Başarı Durumu.....	110
Tablo 72: Hayvan Yetiştiricilerin Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın Desteklemelerinden Duydukları Memnuniyet Düzeyi.....	111
Tablo 73: Yetiştiricilerin, Hükümetin Hayvancılık Sektöründeki Uygulamalarında Türkiye'deki Bütün Bölgelere Adil Davrandığına İnanma Durumu.....	112
Tablo 74: Hayvan Yetiştiricilerin Personellerle Görüşebilme Durumları.....	113
Tablo 75: Hayvan Yetiştiricilerin, Personellerin Karşılama Şeklinden Duydukları Memnuniyet Düzeyleri.....	113
Tablo 76: Hayvan Yetiştiricilerin, Personellerin Verdikleri Bilgiyi Yeterli Bulma Düzeyleri.....	114
Tablo 77: Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüklerindeki Personellerin İşletmeleri Ziyaret Etme Durumları.....	115
Tablo 78: Hayvan Yetiştiricilerin, Hayvancılık Mesleğini isteyerek Yapıp Yapmama Durumları.....	116
Tablo 79: Hayvan Yetiştiricilerin, Hayvancılık Yapma Sebeplerinin Dağılımı.....	119
Tablo 80: Hayvan Yetiştiricilerin, Çocuklarını Hayvancılık Sektöründe İstihdam Edip Etmeme İstek Durumlarının Dağılımı.....	117

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Türkiye'de Yıllar İtibariyle Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvanların Et Üretimi.....	14
Şekil 2: Türkiye'de Yıllar İtibariyle Süt Üretimi Yapılan Küçükbaş - Büyükbaş Hayvan Sayısı ve Süt Üretim Miktarlar.....	16
Şekil 3: Türkiye'de Yıllar İtibariyle Sığır Sayısı.....	24
Şekil 4: Türkiye'de Büyükbaş Hayvanlarının Yıllara Göre Dağılımı.....	26
Şekil 5: TRA2 Bölgesinin Türkiye Haritasındaki Yeri.....	37
Şekil 6: Yıllar İtibariyle TRA2 Bölgesi'ndeki Büyükbaş Hayvan Dağılımı.....	48
Şekil 7: TRA Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Canlı Hayvan ve Et Pazarlama Kanalları.....	52
Şekil 8: TRA Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Süt ve Süt Pazarlama Kanalları.....	56

Tezin Başlığı: Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Hayvancılık Sektörünün Mevcut Durumu ve Çiftçilerin Beklentileri	
Tezin Yazarı: Mehmet POLAT	Danışman: Prof. Dr. Mustafa AKAL
Kabul Tarihi: 21 Mayıs 2014	Sayfa Sayısı: xii(ön kısım) + 133 (tez) + 13(ek)
Anabilim Dalı: İktisat	
<p>Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin bir alt bölgesi olan <i>TRA2 Bölgesi</i>, Türkiye'de gelişmişlik düzeyi en düşük olan <i>Ağrı, Iğdır, Kars ve Ardahan</i> illerimizi bünyesinde barındırmaktadır. Bölgenin kalkınması için uygulanan politikaların ve sağlanan teşviklerin bölgenin kalkınmasına yeterli katkı sağlamadığı, bölge ile ülkenin batı kesimi arasındaki gelişmişlik farkı gittikçe derinleştiği görülmektedir. Bu tez çalışmasında, bölge ekonomisi için büyük önem arz eden hayvancılık sektörü ele alınmıştır.</p> <p>Çalışmamızda, öncelikle Türkiye'de genel olarak hayvancılık sektörünün tarihsel süreci, mevcut durumu, karşı karşıya olduğu sorunlar ve ekonomik açıdan önemi işlendikten sonra Türkiye'de hayvancılığın en yoğun olduğu bölgelerden biri olan TRA2 Bölgesi'ndeki hayvancılık sektörünün yapısına ve bölge ekonomisindeki önemine değinilmiştir. Diğer yandan son bölümde ise TRA2 Bölgesi'nde hayvan yetiştiricileri ile yapılan anketler SPSS Programında analiz edilip, çözüm önerileri getirilmiştir.</p> <p>Bu çalışma sunucunda, TRA2 Bölgesi için çok büyük öneme sahip olan hayvancılık sektörü için hükümetin çok ciddi teşvikler ve yatırımlar yapması, bölgede eğitim seminerlerin verilmesi, örgütlenmenin teşvik edilmesi, hayvansal ürünlerin ve kaba yem fiyat istikrarının sağlanması gibi çözüm önerileri getirilmiştir.</p>	
Anahtar Kelimeler: TRA2 Bölgesi, Gelişmişlik Düzeyi, Hayvancılık, Anket, SPSS, Teşvikler ve Yatırımlar	

Title of The Thesis: Current Status of Livestock Sector in Northeast Anatolia and the Farmers' Expectations.	
Author: Mehmet POLAT	Supervisor: Prof. Dr. Mustafa AKAL
Date: 21 May 2014	Nu. of pages: xii(pre text) + 133 (main body) + 13 (app.)
Department: Economy	
<p>TRA2 is a sub-region of Northeastern Anatolia that includes the lowest developed provinces; <i>Agri, Igdir, Kars and Ardahan</i>. Endeavor of development policies and incentives provided to region is not enough to contribute to the development of the region, so disparities between region and the western part of the country is deepening. In this study, the livestock sector which has vital importance for region economy is discussed.</p> <p>In this study, after searching generally the livestock sector historical process, the current state, problems and economic importance, it focuses on livestock industry and its structure of processing animal husbandry in the most intense region, TRA2. Finally, surveys are applied to TRA2 livestock industry owners. It is analysed by SPSS then some solutions are suggested.</p> <p>According to this study, TRA2 Area has immense importance of having livestock sector and governments should take serious steps such as much incentives, increasing investments in the region, training seminars, promoting cooperatives, animal products, stabilizing of fodder price.</p>	
Keywords: TRA2 Region, Level of Development, Livestock, Survey, SPSS, Icentives and Investments	

GİRİŞ

İnsanların sağlıklı gelişmesi için en temel etkenlerden biri sağlıklı beslenmedir. Sağlıklı beslenme için hayvansal ürünlerin önemi çok büyüktür. İnsan beslenmesinde hayvansal ürünlerin dengeli ve yeterli alınması, sağlıklı yaşam için gereklidir. Hayvansal kaynaklı ürünlerin başında et ve süt ürünleri gelmektedir. Küreselleşen dünyada Tarım ve Hayvancılık sektörü önemini kaybettiği düşünülmektedir. Oysaki en gelişmiş ülkelerde dahi Tarım ve Hayvancılık sektörü hem ekonomik hem de sosyal açıdan büyük önem arz etmektedir. Ülkemizde de Tarım ve Hayvancılık sektörü önemini korumakta olup, sahiptir (Curabaz, 2009; 1).

Türkiye ekonomisinde tarım ve hayvancılığın önemi nispi olarak azalmasına karşın yurtiçi gıda gereksinimini karşılaması, sanayi sektörüne girdi temini, ihracat ve istihdam olanakları sağlaması açısından büyük önem taşımaktadır. Tarım ve hayvancılığın Türkiye ekonomisinde GSMH"daki payının azalması sanayi ve hizmet sektörlerindeki gelişmelere daha fazla önem verilmesini sonucudur (Miran, 2005). Türkiye'de hayvancılığın tarım ekonomisindeki payı sabit fiyatlarla % 18 civarlarında seyrederken, gelişmiş ülkelerde ise hayvancılığın tarım ekonomisindeki payı % 60-70 arasında değişmektedir. Bu durum gelişmekte olan bir ülke konumundaki Türkiye'de hayvancılık sektörünün gelişme potansiyelinin çok yüksek olduğunu göstermektedir (TİGEM, 2012).

Türkiye hayvancılık sektörü açısından sahip olduğu öneme ve potansiyele rağmen barınak, beslenme, finansman, örgütlenme, pazarlama, hayvan sağlığı, eğitim, sigorta, ırk ıslahı ve damızlık sorunlarıyla karşı karşıya bulunmaktadır. Bununla birlikte hayvancılık işletmelerin küçük işletme olması ve emek yoğun yetiştiriciliğin yaygın olması, mevcut sorunların işletmeler tarafından çözümünü zorlaştırmakta ve devlet desteğini zorunlu kılmaktadır (Altınbıçak, 1999).

Ülkemizde bölgesel gelişmelerin sağlanması ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının giderilmesinde bölgelerin sahip olduğu üstünlüklerin çok iyi bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunun için bölgenin sahip olduğu kaynakları rasyonel

bir şekilde kullanılabilir projelerin ve kalkınma çalışmalarının yapılması bölgeler arası gelişmişlik farklarının giderilmesinde önem taşımaktadır (Çelik ve Terin, 2008; 8).

Doğu Anadolu Bölgesi, hayvancılık denilince Türkiye’de akla gelen ilk bölgedir. Bölgenin hayvancılığa elverişli olan, kaliteli ve geniş meralara sahip olması, hayvancılığı ön plana çıkarmaktadır. Bölgede hayvancılık ileri tekniklerle yapılmamakla birlikte, halkın geçiminde önemli yer tutmaktadır. Bu nedenle hayvancılık sektörünün mevcut durumunun, bölgenin güncel sorunlarının, ihtiyaçlarının, potansiyelinin analizler ile ele alınması, bölgede en fazla istihdamı sağlayan sektörün anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Hayvancılık ülke ekonomisini geliştiren birim yatırıma yüksek katma değer katan ve aynı zamanda düşük maliyetle istihdam sağlayan bir sektördür. Doğu Anadolu Bölgesi'nin nüfusunun önemli bir kısmının geçim ve ek gelir kaynağı olan hayvancılık, sanayi sektörünün birçok koluna girdi sağlaması açısından da önem arz etmektedir (SERKA, 2011).

Doğu Anadolu Bölge'sinin alt bölgelerinden TRA2 bölgesi çayır ve mera bakımından diğer alt bölgelere nispeten daha az alana sahipken, büyükbaş hayvan sayısı bakımından diğer alt bölgelerden daha çoktur. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2013 verilere göre TRA2 bölgesindeki büyükbaş hayvan sayısı Türkiye'nin yaklaşık olarak % 9'a denk gelmektedir ve bu da Türkiye'nin hayvancılık ekonomisinde TRA2 bölgesinin ne kadar önemli olduğunu bize göstermektedir (TÜİK, 2013c).

1980 yılına kadar genellikle geleneksel yöntemlerle yapılan hayvancılıkla bu potansiyel iyi değerlendirilmiş ve verimlilik yönünden de olmasa sayısal yönden sürekli artış göstermiştir. Ancak 1980 yılından sonra Türkiye’de izlenen istikrarsız tarım politikaları, ırk ıslahının yeterince yapılamaması, yeterli miktarda ucuz ve kaliteli yem bitkilerinin ekilişinin yapılamaması gibi nedenlerden dolayı mevcut hayvan varlığı muhafaza edilememiş ve hayvan varlığında azalma meydana gelmiştir (EBK, 2011).

TÜİK'in verilerine göre Türkiye’de toplam sığır sayısı 1994'ten 2012'ye kadar düzenli bir seyir izlenmemiş ve bazı yıllar sığır sayısı artarken bazı yıllar da ise sığır sayısı azalmıştır. Örneğin 1994'ten 2004'e kadar sığır sayısı sürekli olarak azalmış ve üstelik 2002 yılında ise 10 milyonun altına kadar düşmüştür. 2004-2009 yılları arasında hem artış hem de azalma olmuştur. Nitekim 2009 yılında itibaren sürekli artış gösteren sığır

sayısı, 2009'da yaklaşık olarak 10,7 milyon iken 2012 de ise yaklaşık 14 milyon olmuştur.

Diğer yandan TRA2 bölgesinde 2000 yılı itibariyle toplam 871.040 tane büyükbaş hayvan vardır. Bu büyükbaş hayvanların %67'si yerli, %28'i melez, % 4,5'i kültür ve % 0,5'i ise mandadır. 2000 yılından sonraki yıllarda genellikle büyükbaş hayvan sayısında sürekli olarak artış olmuştur. 2012 yılına gelindiğinde 1.248.554 tane büyükbaş hayvan sayısına ulaşmıştır. 2000 yılında TRA2 bölgesinde yerli sığır sayısı 583.730 iken 2012 yılına gelindiğinde ise 503.704'e gerilemiştir. Nitekim kültür ve melez ırkı sığırların sayısının ise 2000 yılında sırasıyla 39.710 ve 243.540 iken 2012 yılına gelindiğinde sırasıyla 97.989 ve 645.076 olmuştur. Bölgede ırk ıslahının etkisiyle nitelikli hayvan sayısında artış olduğu gözlenmektedir (TÜİK, 2013c).

TRA2 Bölgesi'nde 77.080 tane işletme hem hayvancılık hem de tarım yapmaktadır ve yaklaşık olarak 2.000 tane işletme ise sadece hayvancılık yapmaktadır (TÜİK, 2013e). Ağrı, Ardahan, Kars ve Iğdır illerinden oluşan TRA2 Bölgesi coğrafi yapısı ile özellikle de sahip olduğu geniş çayır ve mera varlığı nedeniyle hayvancılığa elverişli durumdadır. Bölgenin sunduğu bu özellikler uzun yıllar içerisinde bir hayvancılık geleneğinin oluşmasına neden olmuştur. Bölgede nüfusun yüzde 56'sı tarım ve hayvancılıkta istihdam edilmektedir. İklim şartları dolayısıyla ekili tarımın çok düşük ölçeklerde yapıldığı göz önüne alındığında bölge halkı için hayvancılığın önemi daha net anlaşılmaktadır (Tutar ve Ark., 2012).

Çalışmanın Amacı: TRA2 Bölgesi'nde bulunan büyükbaş hayvan işletmelerinin yapısal durumlarının, sahip oldukları avantaj ve dezavantajlarının, karşı karşıya oldukları sorunlarının, sektörle ilgili bilgi düzeylerinin, sosyo-ekonomik durumlarının, memnuniyet düzeylerinin ve hükümetten beklentilerinin ne olduğunu araştırıp ve analiz etmektir. Bu bağlamda hayvansal üretim düzeyini artırmaya yönelik çözüm önerileri getirilmesi ve işletme sahiplerinin beklentilerinin karşılanması noktasında gerekli çalışmaların ne olduğunun belirlenmesine katkı sağlamaktır.

Çalışmanın Önemi: TRA2 Bölgesi'nde hayvancılık sektörünün sahip olduğu aşağıdaki avantajlardan dolayı, bölgede hayvancılık sektörü uğraşılan ve aynı zamanda uğraşılması kaçınılmaz olan bir sektördür. Avantajları şöyle sıralayabiliriz;

- Bölgenin geniş çayır ve meralara sahip olması.
- Bölgede atıl bir iş gücünün olması.
- Hayvancılık sektörüne ikame olacak farklı bir faaliyetin olmaması.
- Bölgedeki hayvancılık sektörünün hem ülke hem de bölge ekonomisi için büyük önem arz etmesi.
- Hayvancılık sektörünün düşük maliyetle istihdam sağlaması.
- Sanayi, gıda ve ilaç gibi sektörlere girdi sağlaması.
- İşletmelerin, hayvanların beslenmesi için lazım olan silaj, kaba ve diğer yem çeşitlerini üretebilmeleri.

Yukarıda saymış olduğumuz avantajlardan anlaşıldığı üzere bölge için hayvancılık sektörü büyük önem arz etmektedir. Diğer yandan TÜİK'in 2001 yılı verilerine göre; Türkiye'de kişi başına GSMH 2146 \$ iken, TRA2 Bölgesinde ise 730 \$'dır. Görüldüğü gibi bölge kişi başına GSMH bakımından Türkiye'nin çok altındadır. Bölge sahip olduğu coğrafi özellikler bakımından hayvancılığa elverişlidir. Bölgede hayvancılığa ikame olabilecek başka bir sektör olmadığı için, hayvancılık bölge insanı için kaçınılmaz en önemli sektördür (TÜİK, 2013b).

Bu çalışmada da hayvancılık sektörünün mevcut durumu, sorunları ve büyükbaş hayvan işletme sahiplerinin beklentilerinin ve memnuniyet düzeylerinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır.

Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı: Çalışmamızın birinci bölümünde, Türkiye'de hayvancılık sektörünün gelişimi, mevcut durumu, ülke ekonomisine katkısı ve karşı karşıya olduğu sorunlara değinilmiştir. İkinci bölümünde TRA2 bölgesinin coğrafi ve sosyo-ekonomik durumuna ve hayvancılık sektörünün mevcut durumuna değinilmiştir. Üçüncü bölümde materyal ve metottan bahsedilmiş ve daha sonra yapılan anket sonucundan elde edilen veriler SPSS Programı kullanılarak analiz edilmiştir. Son olarak sonuç ve öneriler kısmında ise çalışmayla ilgili değerlendirme yapılmış, ayrıca bölgenin karşı karşıya olduğu sorunlar ve analizlerden çıkan sonuçlar göz önüne alınarak bölgede sektörün gelişimi için önerilerde bulunulmuştur.

BÖLÜM 1: TÜRKİYE'DE HAYVANCILIK SEKTÖRÜNÜN YAPISI VE EKONOMİDEKİ ÖNEMİ

Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hayvancılık sektörü sürekli artan nüfusun yeterli ve dengeli beslenmesi ve birçok alanda endüstri hammaddesi olarak kullanılması açısından önemli bir yere sahiptir. Hayvancılık sektörü diğer sektörlerden farklı olarak, içerisinde birçok alt sektörü barındırmakta ve ülkenin toplumsal sorunlarına da çözüm getirmektedir. Hayvancılık kırsal kalkınmanın sağlanması açısından, bazı toplumsal ve ekonomik fonksiyonlara sahiptir. Kırsal alandaki işsizliğin azaltılarak köyden kente göçün önlenmesi, çarpık kentleşme ve nüfus baskısının azaltılması gibi toplumsal sorumluluklarının yanı sıra, ülkedeki kalkınmanın dengeli olarak gerçekleştirilerek ferahın artırılması, et, süt, deri, kozmetik, ilaç vb. diğer alt sektörlerle hammadde temin edilmesi gibi yükümlülükleri de yerine getirmektedir. Hayvancılık ülke kalkınmasının sağlanmasında, birim yatırım karşılığında yüksek kazanç ve en düşük maliyetle istihdam olanağı tanıyan önemli bir sektördür (Bayraç ve Çemrek, 2011).

1.1. Türkiye Tarım Ekonomisi'nde Hayvancılık Sektörünün Tarihsel Süreci

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'ndan pek çok sorunu olan bir tarım sektörü miras kalmıştır. Uzun yıllar süren savaşlar sonrasında tarım üretimi yarıya düşmüş, nüfusun demografik yapısında değişimler olmuş ve üretim araçlarının birçoğu yok olmuştur. Türkiye 1920'li yılların başlarında temel tüketim mallarının büyük bir bölümünü ithal etmek zorunda kalmıştır. Nitekim 1923'ü izleyen yıllarda Dünya piyasalarında gözlenen olumlu fiyat ve talep ile birlikte erkek nüfusunun da toprağa dönmesiyle savaş öncesi üretim miktarına ulaşılmıştır. Daha sonraki yıllarda tarım sektöründe yıllık ortalama hızı diğer sektörlerle göre daha anlamlı bir yükseliş seyretmiştir. 1924-1929 yılları arasında tarım sektöründe yıllık ortalama büyüme hızı % 16,2 iken, sanayi sektöründe ise % 8,5 düzeyinde seyretmiştir. 1929 ekonomik buhranın en çok etkilediği sektörlerden biri de tarım sektörüdür. Hükümet 1932 yılından itibaren buğday ve tütün alımlarında doğrudan ve dolaylı fiyat desteklemeleri yapmış, bunun yanında ziraat bankası ve toprak mahsulleri ofisi

tarafından çiftçiden buğday satın alarak çiftçileri krizden korumaya çalışmıştır (Eşiyok, 2004).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında hayvancılığın ülke ekonomisi açısından taşıdığı öneme uygun olarak mevcut hayvan varlığının ıslahı hedeflenmiştir. Bu amaç doğrultusunda 1926 yılında "904 Sayılı Hayvan Islahı Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanun çerçevesinde üstün nitelikli damızlık hayvan yetiştirilerek bunları halka dağıtmak ve böylece halkın elindeki hayvanların niteliklerini artırmak amacıyla öncelikle Karacabey, Çifteler, Konya, Çukurova ve Sultansuyu haraları faaliyete geçirilmiştir. Bu dönemde haralar, inekhaneler ve deneme çiftlikleri adı altında 15 hayvan ıslahı kurumu açılmıştır (Sakarya, 2013: 137).

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana tarım politikaları kapsamında yapılan desteklemelerde hayvancılık ile ilgili desteklemeler sınırlı olmuştur. Tarımda izlenen politikalar canlı hayvan, et ve süt ürünlerini üretimini miktar ve kalite yönünden olumsuz etkilerken; aynı zamanda ürün fiyatlarında ve çiftçilerin gelirlerinde de istikrarsızlığa sebep olmuştur (Demir ve Yavuz, 2010).

24 Ocak 1980 tarihinde alınan ekonomik istikrar tedbirleri çerçevesinde et ve hayvansal ürünler destekleme kapsamından çıkarılmıştır. Bu kararı izleyen yıllarda kasaplık hayvan ve et dış ticaretinde izlenen yanlış politikalar yüzünden, hayvansal üretimde azalmalar olmuştur (Aydın ve diğerleri, 2010: 52).

IMF politikalarının yürürlüğe konulduğu 24 Ocak kararlarından sonra 1980'li yılların ikinci yarısına kadar ihracatçı konumunda olan Türkiye daha sonraki yıllarda net ithalatçı konumuna gelmiştir. Başta canlı hayvan olmak üzere ihracat yapan Türkiye 1980'li yıllarda yapılan yanlış politikalara karşın aşırı miktarda et ve canlı hayvan ihracatı yapmıştır. Bu süreç 1990'lı yıllardan itibaren tersine dönmüş 1992 yılında net ithalatçı konumuna gelmiştir. 1995 yılında ise ithalat ihracatın yaklaşık üç katına çıkmıştır (Altuntaş, 2010).

Türkiye 1982-1992 yılları arasında damızlık hayvan hariç yaklaşık olarak 342 milyon dolar değerinde canlı hayvan ve et ithalatı gerçekleştirilmiştir. Dünya genelinde 1996 yılında ortaya çıkan “Deli Dana” hastalığı yüzünden 1997-2010 arasında canlı hayvan ve et ithalatı yapılmamıştır. 2010 Bakanlar kurulunun aldığı karar; ithalat vergi oranlarını düşürerek ithalatı teşvik edilmiştir. Aynı yıl içinde TAR-ET projesi kapsamında 28 ilde uygulanan 190kg ve üzeri erkek sığır karkası için kg başına 1.50 TL'lik teşvik ödemesine son verilmiştir (Aydın ve diğerleri, 2010).

Bu olumsuz gelişmeler karşısında hükümetin 1987'de hazırladığı tarım paketi kapsamında özellikle canlı hayvan ve hayvansal ürünleri ilgilendiren önemli uygulamalar yürürlüğe konulmuştur. Bu tarım paketinde damızlık hayvan dışalımı, karma yem satışında sübvansiyon ödemesi ve sütte ise teşvik primi ödemesi başlatılmıştır. Ancak bu çalışmalar yetersiz kalmış ve 1980'li yıllardan sonra giderek hayvansal ürünlerde ithalat artmıştır. Hayvancılık sektörüne desteklemelerin sürekli olmayışı, destekleme politikalar için yeterli alt yapının olmayışı sektörde istenen hedefe ulaşamamış ve sorunlar giderilememiştir. Hükümet sorunları gidermek için 2000 yılında 2000/467 sayılı "Hayvancılığın Desteklenmesi Kararnamesi" yürürlüğe girmiştir. Bu kararnameyle yem bitkisi üretimine, suni tohumlamaya, suni tohumlama ekipmanlara, damızlık belgeli hayvanlara ve soy kütüğü kayıtlarım tutulmasına yönelik teşvikler getirilmiştir (Demir ve Yavuz, 2010).

21.yüzyılın başından itibaren tüm dünya tarım sektöründe bir dönüşüm sürecine girdiği gibi Türkiye'de de bir dönüşüm sürecine girilmiştir. Yaşanan bu dönüşüm sürecinde, küresel ekonomik yapıda meydana gelen değişiklikler yeni ihtiyaçlar doğurmuştur. Bu bağlamda yeni ihtiyaçlara cevap verecek sanayi, hizmet ve tarım sektöründe yeni politikalar benimsenmek zorunlu hale gelmiştir. Ülkemiz de bu değişen koşullar ve farklılaşan yaklaşımlara paralel olarak tarım sektöründe yeni politikalar benimsemiştir. Bu yeni politikalar ise; verimliliğin yükseltilmesi ile rekabet gücünün artırılması, gıda güvenliği ve güvenilirliğinin sağlanması, uluslararası ticaret payının daha da artırılması ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanılması gibi hususlar olmuştur (Hatunoğlu ve Eldeniz, 2012).

Türkiye'de 2000'li yıllara kadar kısa vadeli politik konjonktüre endeksli fiyat ağırlıklı destekleme politikası araçları ile yönlendirilmeye çalışılmıştır. Yapılan desteklemeler bazen ekonomik bazen de politik kaygılarla belirlenmiştir. Bu süreçte uygulanan politikaların etkisizliği, desteklerin hedef kitleye ulaştırılamaması, gelir dağılımında adaletsizlik, destekleme fiyat kararlarında siyasi tercihlerin önceliği, piyasa koşullarına duyarsızlık, değişen ülkesel ve uluslararası koşullar tarım sektöründe farklı yaklaşımları ve reformu gerekli kılmıştır. Türkiye'de 2000'li yıllardan sonraki politik gelişmelerde ve desteklemelerdeki köklü değişiklikler de "Tarım Reformu", IMF ve Dünya Bankası imzalı yapısal uyum programları tamamen etkili olmuştur (Yılmaz ve diğerleri, 2006).

Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP), Dünya bankasıyla 2000 yılında yapılan Ekonomik Reform Kredisi (Economic Reform Loan, ERL) anlaşması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmanın altı temel ayağı vardır. Bu altı unsurdan beşincisi olan "tarımsal büyümeyi ve tarımsal gelir oluşturmayı teşvik etmek" ARIP projesinin başlangıcını oluşturmaktadır (Yavuz, 2005: 49).

Dünya Bankası'yla yapılan Ekonomik Reform Kredisi anlaşması çerçevesinde bütçe üzerindeki baskıyı azaltmak ve tarım sektöründe büyümeyi teşvik etmek amacıyla tarım reformu üç ana unsurdan oluşturulmuştur. Bunların birincisi "Doğrudan Gelir Desteği", ikincisi daha çok büyük işletmelere kazanç sağlayan fiyat ve kredi desteklerinin tedrici olarak kaldırılması, üçüncüsü ise tarım sektöründeki devlet işletmelerini özelleştirmek, tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasındaki hükümet müdahalesinin azaltılmasıdır (Yavuz, 2005).

Türkiye yeniden yapılandırma sürecinde fiyat, girdi, kredi ve desteklemelerin kaldırılmasıyla oluşan boşluğu Doğrudan Gelir Desteği (DGD) uygulamalarıyla doldurma yoluna gitmiştir. Türkiye de DGD tarımda ağırlıklı politika aracı olarak uygulamaya konulmuş ve DGD oranı her geçen yıl devamlı artan bir seyir izlemiştir. 2000'li yıllardan sonra tarımı etkileyen üç süreç olmuştur. Bunlardan birincisi Tarım Reformu, ikincisi Dünya Ticaret Örgütü'yle yapılan Tarım anlaşmaları ve üçüncüsü ise AB Ortak Tarım Politikası'na(OTP) uyum çabaları içine girmiş olmasıdır. Bu üç süreç Tarımsal üretimi ve üreticileri doğrudan etkilemiştir (Yılmaz ve Diğerleri, 2006).

Hayvancılık sektöründe 1980 sonrası hayvansal üretimin yetersizliği ve enflasyon nedeniyle kırmızı et fiyatların yükselmesi kısmi bir kıtlık hali ve spekülasyon artışları olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde yükselen hayvansal ürün karşısında piyasayı dengelemek, tüketiciye ucuz et yedirmek ve fiyat istikrarı sağlamak amacıyla ithalata gidilmiştir. Bu ithalat politikalarına rağmen arz-talep ve fiyat istikrarı günümüze kadar sağlanamamış adeta sektör ekonomik kısır döngüye girmiştir. Türkiye’de hayvancılık sektöründe 1997 yılında ithalat vergisi oranları yükseltilerek yasaklanan canlı hayvan ve et ithalatı, 2010 yılına gelindiğinde yükselen et fiyatları ve tüketicinin ucuz et yemesi bahane edilerek ithalat tekrar serbest bırakılmıştır. Bu kapsamda başta sığır karkas, besi materyali sığır, kasaplık sığır, kurbanlık koyun ve sığır olmak üzere gümrük vergi oranları düşürülerek Et Balık Kurumu ve özel sektör aracılığıyla ithalata gidilmiştir (Sakarya, 2013).

Türkiye’de 1970 yılında toplam sığır sayısı 13.189.000 iken 1980 yılına gelindiğinde bu sayı 15.567.000 olmuştur. Ne yazık ki sonraki yıllar sığır sayısı sürekli azalmıştır. 1980-2010 yılı arasında yaklaşık olarak % 45 oranında sığır sayısında düşüş yaşanmıştır. Nitekim 2010 yılından sonra ciddi bir artış olmuş ve 2012 yılında bu sayı yaklaşık 14 milyon olmuştur (TÜİK, 2013c).

1.2. Hayvancılık Sektörünün Türkiye Ekonomisindeki Yeri ve Önemi

Tarım ve hayvancılık sektörü Türkiye’nin hem ekonomik hem de sosyal ve politik gelişme sürecinde önemli bir role sahiptir. Tarım ve hayvancılık sektörü cumhuriyetin ilk zamanlarında milli gelirden büyük paya sahip olmasına karşın; sonraki yıllarda iktisadi gelişme düzeyinin değişmesiyle birlikte sanayi ve hizmet sektörünün payı artmış, tarım sektörünün payı ise azalmıştır (Erdoğan, 2001).

Türkiye’de ekonomisinde tarım ve hayvancılığın önemi nispi olarak azalmasına karşın yurtiçi gıda gereksinimini karşılaması, sanayi sektörüne girdi temini, ihracat ve istihdam olanakları sağlaması açısından büyük önem taşımaktadır. Tarım ve hayvancılığın Türkiye ekonomisinde GSMH'deki payının azalması sanayi ve hizmet sektörlerindeki gelişmelere daha fazla önem verilmesini sonucudur (Miran, 2005).

Türkiye'de hayvancılık, bitkisel üretimden sonra gelmektedir ve tarımında hayvancılık yaklaşık olarak %30 civarındadır. Türkiye'de hayvancılığın tarım ekonomisindeki payı sabit fiyatlarla % 18 civarlarında seyrederken, gelişmiş ülkelerde ise hayvancılığın tarım ekonomisindeki payı % 60-70 arasında değişmektedir. Bu durum gelişmekte olan bir ülke konumundaki Türkiye'de hayvancılık sektörünün gelişme potansiyelinin çok yüksek olduğunu göstermektedir. Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hayvancılık sektörü; İnsanların sağlıklı ve dengeli beslenmesi, hem et, süt, deri sanayileriyle hem de yem, ilaç gibi hayvancılığa dayalı sanayilerin gelişmesi, kırsal yerleşim alanlarında istihdam sağlanması, küçük işletmeler konumunda olan aile ekonomisinin desteklenmesi ve işletme kârlılığının artırılması, GSYH'a payını artırılması, dış ticaret dengelerinin sağlanması yönünden büyük önem arz etmektedir (TİGEM, 2012).

1.2.1. İstihdam Katkısı

Türkiye'de tarım ve hayvancılık sektörünün sağladığı istihdam, cumhuriyetin kuruluşundan 1999'a kadar geçen sürede toplam istihdamda en çok paya sahiptir. Ülkemizde yaşanan toplumsal, sosyal ve ekonomik değişimlerin etkisiyle hizmet ve sanayi sektöründeki istihdam payı yıllar itibariyle artmasına karşın tarım sektörünün istihdam payı ise azalmıştır. Tarımsal istihdamın toplam istihdamdaki payının azalmasının nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz (Hatunoğlu ve Eldeniz: 30);

- Tarım sektöründe mekanizasyona bağlı olarak işgücü talebinin azalması.
- Sanayi ve hizmet sektöründe işgücü ihtiyacını artması.
- Ekilebilir toprakların miras yoluyla parçalanması.
- Kırsal kesimlerden kentlere emek göçünün olması.

Türkiye'de 1923 ile 1940'lı yılların sonlarına kadar tarım ve hayvancılık sektöründe üretimin temel faktörleri işgücünün kullanımına ve yeni arazilerin ekime açılmasına dayanırken, 1950'li yıllarda ise tarımsal mekanizasyon üretim faktörleri arasında önemli bir yer edinmiştir. 1924-1968 yılları arasında ekonomik buhranın etkisiyle tarımsal istihdam oranında %4,2 gibi büyük bir oranda gerileme gerçekleşmiştir. Daha sonraki yıllarda tarımsal mekanizasyon tarımda istihdam oranını sürekli azalmasına sebep olmuştur. 2000 ile 2002 yıllarında ise yaşanan ekonomik krizler ve izlenen yanlış

politikalar yüzünden tarımsal istihdamda sırasıyla %19,9-%6,5 gibi oranlarda sert düşüşler gerçekleşmiştir (Eşiyok, 2004: 27).

Tablo 1
Türkiye'de Sektörlere Göre İstihdam Oranları

(Bin Kişi,15 Yaş Üzeri)							
Yıllar	Toplam	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım(%)	Sanayi(%)	Hizmet(%)
2004	19.632	5.713	4.885	9.033	29,1	24,9	46,0
2005	20.067	5.154	5.284	9.628	25,7	26,3	48,0
2006	20.423	4.907	5.465	10.050	24,0	26,8	49,2
2007	20.738	4.867	5.544	10.327	23,5	26,7	49,8
2008	21.194	5.016	5.682	10.495	23,7	26,8	49,5
2009	21.277	5.240	5.385	10.652	24,6	25,3	50,1
2010	22.594	5.683	5.927	10.985	25,2	26,2	48,6
2011	24.110	6.143	6.380	11.587	25,5	26,5	48,1
2012	24.821	6.097	6.460	12.264	24,6	26,0	49,4

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2013.

Türkiye'deki tarım ve hayvancılık emeğe dayalı bir iş olduğu için iş gücü oranında ciddi bir düşüş olmamıştır. Tablo 1'de görüldüğü gibi 2012 yılında en yüksek iş gücü oranını hizmet sektörü almış ve ikinci sırada sanayi, üçüncü sırada ise tarım sektörü olmuştur.

1.2.2. GSYH'a Katkısı

Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım ve hayvancılık sektörünün GSYH'nin içindeki payı % 50'ler seviyesindeyken uzun dönmeli seride azalma eğilimi göstermiştir. Gelişmekte olan ekonomilerde de görünen bu durum, aynı zamanda kalkınma teorisinin temel prensipleriyle de uyumludur. Sanayi ve hizmet sektörlerinde yaşanan hızlı dönüşüm, bu sektörlerin üretim kapasitesini ve ekonomi içerisindeki katma değerini artırırken, tarım sektörünün ise GSYH'da görece payının azalmasına yol açmıştır (Hatunoğlu ve Eldeniz: 29).

Ülkemizde sanayinin büyük bir bölümünün tarım ve hayvancılığa dayalı olması, ülke ekonomisinde tarım ve hayvancılığın katkısını halen koruduğunu göstermektedir. Sanayi sektörünün hızla gelişmesi gelişmesine karşılık tarım sektörünün nispeten yavaş

olması, sanayi sektörünün GSYH'de payının artmasına ve tarım sektörünün ise payının azalmasına sebep olmaktadır.

Tablo 2
Tarım ve Hayvancılık Sektörün GSYH'da Payı ve Gelişme Hızı
(Sabit Fiyatlarla-1998 Temel Fiyatları)

Yıllar	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Pay	11,6	11,9	11,1	10,4	10,2	9,7	8,6	9,0	9,8	9,2	8,9	9,1
Gelişme Hızı	-8,1	9,3	-2,2	2,7	6,6	1,3	-7,0	4,6	3,7	2,4	6,2	3,5

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplamalar, 2013.

Cumhuriyetten günümüze kadar tarımsal gayri safi milli hasılda artış olması karşın, tarım ve hayvancılık sektörünün GSYH'daki payı azalma eğiliminde olmuştur. 2000'li yıllara gelindiğinde tarımın GSYH'daki payı %10-11'ler seviyesine gelmiştir. Nitekim 2006 % 9,7 seviyesini bulmuştur.

1.2.3. Toplumun Beslenmesine Olan Katkısı

Toplumun sağlıklı beslenmesinde hayvansal besinlerin önemi çok büyüktür. Hayvansal gıdanın tüketimi ile milli gelir arasında doğru orantı vardır. Kişi başına milli gelir artışı ile tarımsal ürün tüketimi arasındaki ilişkiyi Dura inceleyip bir makalesinde kaleme almıştır. Dura'ya (1998) göre ülkemizde fert başına milli gelir ve harcama düzeyi yükseldikçe tüketicilerin hayvansal ürünleri diğer besin maddelerine oranla daha fazla talep ettikleri sonucuna varmıştır. Ayrıca hayvansal ürünlerin tüketimi doyum noktasından uzak olduğu ve gelecekte hayvancılık sektörünün kazanacağı önem üzerinde durmuştur.

1.2.3.1. Et üretimi

Hayvancılık sektöründe et üretimi Türkiye'de çok önemli bir yere sahiptir. Hem ülke ekonomisi hem de özellikle kırsal kesimlerde yaşayan vatandaşlarımız için gelir kaynağıdır. Ayrıca insan sağlığı için en temel besin kaynaklarından biridir. Ülkemizde son yıllarda kurulan büyük ölçekli modern hayvancılık işletmelerini genel durumu değiştirecek keyfiyette olmasına karşın entegrasyondaki karşılaşılan sebeplerden dolayı istenilen düzeye gelememiştir. Hayvancılık sektöründeki küçük işletmelerde ise

geleneksel yöntemlerin ağır basması sonucu teknoloji iyi kullanamama, verimsizlik, pazara yönelik üretim yapılamaması ve örgütlenememe gibi sorunlar yaşanmaktadır. Türkiye'de et sanayi, yıllardan beri alışlagelmiş üretim teknikleri kullandığı için kasaplık hayvan kesimlerin büyük çoğunluğu halen küçük mezbahalarda gerçekleşmektedir. Aynı zamanda küçük işletmelerde soğutma ünitelerinin bulunmamasından dolayı karkaslar olgunlaştırılmamakta ve iç organların muhafazasında sıkıntılar yaşanmaktadır. Karkas etin hijyen koşullarının sağlanması oldukça zordur. Etin depolanması, taşınması, dağıtımında özel araç ve teknikler gerekmektedir.

Tablo 3
Türkiye'de Yıllar İtibariyle Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvanların Et Üretim Miktarı

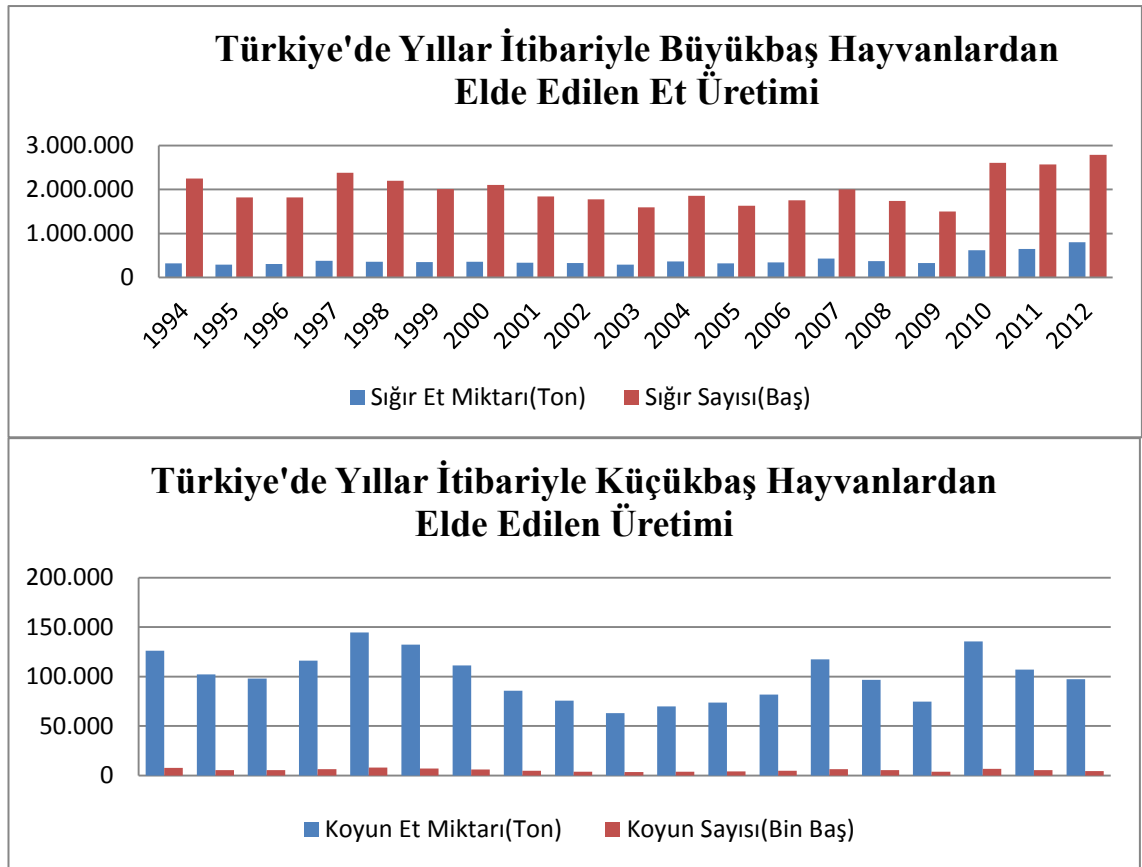
Yıllar	<i>Koyun</i>		<i>Sığır</i>	
	<i>Kesilen Baş</i>	<i>Üretim (Bin Ton)</i>	<i>Kesilen Baş</i>	<i>Üretim (Bin Ton)</i>
1994	7.650.160	126.306	2.249.483	316.654
1995	5.493.520	102.115	1.820.770	292.447
1996	5.536.300	98.127	1.816.000	301.828
1997	6.488.056	116.104	2.382.346	379.541
1998	7.899.041	144.703	2.200.475	359.273
1999	7.104.853	132.476	2.006.758	349.681
2000	6.110.853	111.139	2.101.583	354.636
2001	4.747.268	85.661	1.843.320	331.589
2002	3.935.393	75.828	1.774.107	327.629
2003	3.554.078	63.006	1.591.045	290.455
2004	3.933.973	69.715	1.856.549	364.999
2005	4.145.343	73.743	1.630.471	321.681
2006	4.763.394	81.899	1.750.997	340.705
2007	6.428.866	117.524	2.003.991	431.963
2008	5.588.906	96.738	1.736.107	370.619
2009	3.997.348	74.633	1.502.073	325.286
2010	6.873.626	135.687	2.602.246	618.584
2011	5.479.546	107.076	2.571.765	644.906
2012	4.541.122	97.334	2.791.034	799.344

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, 2013.

Türkiye'de 1994 yılında toplam 442.960 ton et üretimi yapılmıştır. Bu et üretiminin % 28,51'i küçükbaş, % 71,49'u ise büyükbaş hayvan etidir. Aynı zamanda yaklaşık olarak

10 milyon hayvan kesilmiştir ve bu hayvanların % 77,27'si küçükbaş, % 22,73'ü ise büyükbaş hayvandır.

Şekil 1'de görüldüğü gibi en çok küçükbaş hayvan 1998 yılında kesilmiştir. Bu yılda yaklaşık olarak 7,9 milyon hayvan kesilmiş ve bu hayvanlardan yaklaşık olarak 145 bin ton et üretimi olmuştur. En çok büyükbaş hayvan ise 2012 yılında kesilmiştir. Türkiye'de 1980 yılından bu yana hem hayvan sayının hem de et üretiminin en yüksek olduğu yıl 2012 yılıdır.

Şekil 1 : Türkiye'de Yıllar İtibariyle Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvanların Et Üretimi

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık istatistikleri, 2013.

Şekil 1'de görüldüğü gibi Küçükbaş hayvan kesiminde yıllar itibariyle bir istikrar olmamış, bazı yıllar 8 milyona kadar yükselirken bazı yıllar ise 3 milyona kadar düşmüştür. Büyükbaş hayvan kesiminde ise 1994'ten 2009'a kadar normal bir seyir izlerken, 2009'dan sonra hem et üretiminde hem de kesilen hayvan sayısında yükselme olmuştur.

1.2.3.2. Süt Üretimi

Hayvancılık sektöründe elde edilen en önemli hammaddelerden biri de süttür. Süt, et gibi toplumun sağlıklı ve dengeli beslenmesi için çok önemlidir. Süt sanayisi için ana hammadde olan süttten bir çok ürün elde edilmektedir. Bunlar sırasıyla; yoğurt, ayran, süttozu, tereyağı, kaşar peynir ve diğer peynir çeşitleri gibi ürünlerdir.

Tablo 4'teki verilere göre; Türkiye'de 1991 yılı itibariyle üretilen süt yaklaşık olarak 10,2 milyon tondur ve üretilen bu süttün 14,7'si küçükbaş hayvanlardan, % 85,3'ü ise büyükbaş hayvanlardan sağlanmıştır. 1995 yılına gelindiğinde sağılan hem küçükbaş hayvan hem de büyükbaş hayvan sayısında azalma olmasına rağmen üretilen süt miktarında azda olsa bir artış olup 10,6 milyon tonu bulmuştur.

Tablo 4
Türkiye'de Yıllar İtibariyle Süt Üretimi Yapılan Küçükbaş - Büyükbaş Hayvan Sayısı ve Süt Üretim Miktarları

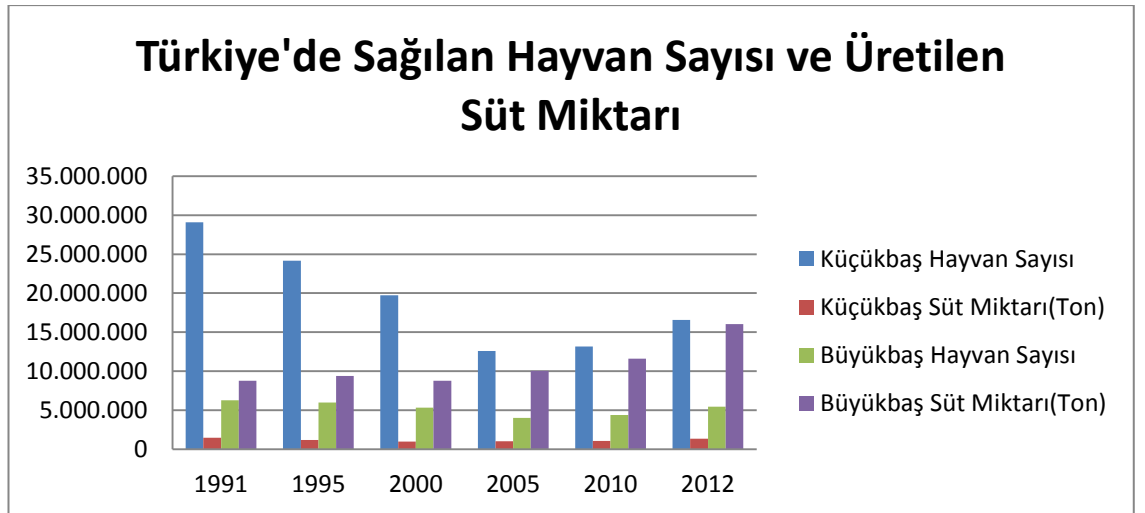
Yıllar	Küçükbaş Hayvan Sayısı	Küçükbaş Süt Miktarı (Ton)	Hayvan Başına Ort. Süt(Kg)	Büyükbaş Hayvan Sayısı	Büyükbaş Süt Miktarı (Ton)	Hayvan Başına Ort. Süt(Kg)
1991	29.099.735	1.462.181	50,24	6.290.079	8.777.760	1.395,49
1995	24.170.078	1.211.706	50,13	6.007.957	9.389.846	1.562,90
2000	19.712.867	994.591	50,45	5.349.171	8.799.371	1.644,99
2005	12.593.084	1.043.637	82,87	4.036.302	10.064.260	2.493,43
2010	13.166.147	1.089.643	82,76	4.397.202	11.615.757	2.641,62
2012	16.570.700	1.376.436	83,06	5.478.359	16.024.827	2.925,11

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, 2013.

Tablo 4'te verilere göre; 2000 yılına baktığımızda 1991 yılının rakamlarına göre sağılan küçükbaş hayvan sayısı yaklaşık olarak 10 milyon azaldığını görmekteyiz. Ancak sağılan büyükbaş hayvan sayısı yaklaşık olarak 1 milyon azalmasına rağmen, büyükbaş hayvanlardan üretilen süt miktarında ciddi bir azalma olmamıştır. 2005 yılında ise 2000 yılına nispeten sağılan küçükbaş hayvan sayısı yaklaşık olarak 7 milyon azalıp ve üretilen süt miktarında da azalma olmasına karşın sağılan büyükbaş hayvan sayısı ise yaklaşık olarak 1,3 milyon azalıp ve süt üretiminde ise yaklaşık olarak 1,2 milyon ton artış olmuştur.

2010 yılında hem sağılan küçükbaş hem de büyükbaş hayvan sayısında artış olmuştur. Aynı yıl itibariyle yaklaşık olarak 13 milyon ton süt üretimi yapılmıştır. 2012 yılına gelindiğinde ise üretilen süt miktarı yaklaşık olarak 17,5 milyon olmuştur. Ayrıca sağılan hayvan sayısında da ciddi artışlar olmuştur.

Şekil 2' de görüldüğü gibi yıllar itibariyle Türkiye'de büyükbaş hayvan başına ortalama süt üretimi sürekli olarak arttığını görmekteyiz. Türkiye'de sağılan büyükbaş hayvanlarda kültür ve melez ırkı artmış, yerli ırk ise azalmıştır. Süt verimi daha yüksek olan kültür ve melez ırkının artışı ortalama süt miktarımın artmasına sebep olmuştur. 1991 yılın da büyükbaş hayvanın yıllık ortalama sütü 1.395,49 kg iken sürekli olarak artış göstermiş ve 2012 yılında ise süt ortalaması 2.925,11 kg olmuştur.

Şekil 2: Türkiye'de Yıllar İtibariyle Süt Üretimi Yapılan Küçükbaş - Büyükbaş Hayvan Sayısı ve Süt Üretim Miktarları

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, 2013.

Şekil 2'de görüldüğü gibi sağılan küçükbaş hayvan sayısı 1991-2005 arasında çok ciddi bir şekilde azalmış ve 2005-2012 yılları arasında ise artmıştır. Sağılan büyükbaş hayvan sayısında ise 1991'de 2005'e kadar azalma olmuş ve 2005'ten 2012'ye kadar sürekli artmıştır. Ama süt miktarlarına baktığımızda ise küçükbaş hayvan sütünde hem artış hem de azalış olmasına karşın, büyükbaş hayvan sütünde ise sürekli artış olmuştur.

1.2.4. Sanayiye Katkısı

Hangi ekonomik yapı içerisinde olursa olsun sanayi, kendisine girdi temin eden üretim sektörlerin gelişmesinde önemli bir role sahiptir. Aynı durum hayvancılık sektörü ve hayvancılığa dayalı sanayi içinde geçerlidir. Sesinden başka her şeyinin değerlendirildiği bir hayvan, sanayiye hammadde olarak birçok girdiler sağlamaktadır. Hayvancılık sektörünün gelişmesinde, hayvancılığa dayalı sanayinin önemli rolü vardır. Türkiye’de hayvansal üretim ve ona dayalı sanayi arasında sağlanacak entegrasyon, dışsal ekonominin sağlanması açısından son derece gereklidir (Cevger, 2013).

Bütün Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de sanayi sektörünün hammaddesinin bir bölümü tarım ve hayvancılık sektöründen sağlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, tarım sektörü tarıma dayalı sanayilerin gelişmesinde önemli sektörlerden biridir. Tarım sektörüyle sanayi sektörü birbiriyle sürekli etkileşim halindedir. Bir taraftan tarım ve hayvancılıktan elde edilen ürünler sanayiye hammadde sağlarken diğer taraftan sanayi sektöründe üretilen makine ve teçhizat da tarım ve hayvancılık sektöründe kullanılmaktadır. Sektörler arasında kaynaşma artışı nispette sektörlerdeki gelişmeye paralel olarak kalkınma sağlanmaktadır. Türkiye’de hayvansal hammaddeyi işleyen iki sanayi grubu vardır. Bunlardan birincisi olan gıda sanayi; süt ve et sanayi gibi kolları vardır. İkincisi ise dokuma ve deri sanayidir (Uzundumlu, 2012).

Türkiye’nin her geçen gün nüfusu sürekli olarak artmaktadır. Türkiye nüfusuna doğru orantılı olarak gıda sanayi ve dokuma-deri sanayiye olan talepte artmaktadır. Toplumun dengeli ve düzenli beslenmesinde hayvansal proteinin önemli bir yeri olduğu dikkate alındığında et ve süt ile bu ürünleri hammadde olarak katkıda bulunduğu gıda sanayinin gelişimi de son derece önemlidir (Altınbıçak, 1999). Aynı zamanda toplumun giyim, konfeksiyon ve mobilya gibi ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla deri ve yün gibi hammaddelerinin kullanıldığı dokuma ve deri sanayinin gelişiminin ne derece ehemmiyetli olduğu anlaşılmaktadır.

Süt sanayinde temel hammadde süttür. İşlenen süttten örneğin; tereyağı, yoğurt, peynir çeşitleri, süttezu gibi ürünler elde edilmektedir. Et sanayinde hammaddesi et olan; sosis, salam, sucuk, pastırma, kavurma, jambon, hazır ürünler, füme dil, jöle işkembe vs gibi

ürünler elde edilmektedir. Deri sektörünün hammaddesi hayvancılık sektöründen tedarik edilmektedir. Deri; ayakkabı, eldiven, çanta, konfeksiyon, seyahat eşyası, mobilya kaplaması, koşum takımları ve futbol topuna kadar bir çok eşyanın üretilmesinde ana girdi olarak kullanılmaktadır. Hayvancılık sektöründen karşılanan ham derinin işlenmesi ve eşya haline dönüştürülmesi geniş bir istihdam sahası ve katma değer oluşturmaktadır. Aynı zamanda deri mamullerinin ihracat edilmesi ise ülkeye döviz girmesine katkı sağlamaktadır (Uysal, 2002).

Hayvanın etinden sütüne, sütünden derisine, derisinden yününe, yününden dışkısına kadar her şeyi insanoğluna yararlıdır. Örneğin; boynuz ve tırnakları, tarak ve biblo sanayinde, kanı kimya sanayinde, bağırsağı gıda-ambalaj sanayinde, gübresi hem tarım sahasında hem de biyogaz elde edilmesinde kullanılmaktadır.

1.2.5. Dış Ticaret ve Ödemeler Dengesi

Tablo 5'te görüldüğü gibi Türkiye'nin toplam ihracatında yıllar itibariyle sürekli bir artış görülmektedir. Tarım ve hayvancılık ihracatı 1996 'da yaklaşık olarak 2,1 milyar dolar iken 2002'de en düşük seviyesi olan 1,7 milyar dolarları bulmuştur. 2002'den sonra tarım ve hayvancılık ihracatı sürekli olarak artış göstermiş ve 2012 yılında yaklaşık olarak 5,2 milyar dolar olmuştur. Tarım ve hayvancılık sektörünün toplam ihracattaki payı 1991 yılında % 9,24 iken 2012 yılına gelindiğinde ise %3,38'e kadar düşmüştür. Görüldüğü gibi tarım ve hayvancılık sektörü ihracatı artmasına rağmen toplam ihracattaki payı azalmıştır.

Tablo 5'deki verilere göre Tarım ve hayvancılık sektörünün ithalatı 1996 yılında 2 milyar dolardır. 2001 yılında en düşük seviyesini bulmuş, ondan sonra sürekli artış göstermiş ve 2011 yılında en yüksek seviyesi olan 8,6 milyar dolar olmuştur. Tarım ve hayvancılık sektörünün toplam ithalattaki payı %1-4 aralığında seyretmiş ve en yüksek seviyesi 1997'de %4,72 olmuştur. Tarım ve hayvancılık sektörünün dış ticaret dengesine baktığımızda bazı yıllar fazla verirken bazı yıllar ise açık vermiştir. Örneğin 1996, 1997, 1998, 1999, 2001, 2002, 2005, 2006 yıllarında dış ticaret fazlası verirken diğer yıllarda ise hep açık vermiştir.

Tablo 5
Türkiye'de Tarım ve Hayvancılık Sektörünün İthalat ve İhracat ki Payları
(1000 Dolar)

Yıllar	Toplam İhracat	Tarım ve Hayvancılık	İhracat Payı(%)	Toplam İthalat	Tarım ve Hayvancılık	İthalat Payı(%)
1996	23.224.465	2.147.577	% 9,24	43.626.642	2.017.936	%4,62
1997	26.261.072	2.348.640	% 8,94	48.558.721	2.295.114	%4,72
1998	26.973.952	2.350.866	% 8,71	45.921.392	1.980.351	% 4,31
1999	26.587.225	2.049.297	%7,70	40.671.272	1.524.070	%3,74
2000	27.774.906	1.651.912	% 5,90	54.502.821	1.973.810	% 3,62
2001	31.334.216	1.967.606	% 6,28	41.399.083	1.321.289	% 3,20
2002	36.059.089	1.743.890	%4,80	51.553.797	1.590.783	% 3,08
2003	47.252.836	2.104.662	% 4,40	69.339.692	2.383.736	%3,43
2004	63.167.153	2.525.828	% 4,00	97.539.766	2.527.739	%2,59
2005	73.467.408	3.314.031	% 4,50	116.774.151	2.541.823	% 2,17
2006	85.534.676	3.466.631	% 4,05	139.576.174	2.634.345	% 1,88
2007	107.271.750	3.709.447	%3,45	170.062.715	4.352.787	% 2,55
2008	132.027.196	3.923.626	%2,97	201.963.574	6.151.343	% 3,04
2009	102.142.613	4.336.780	% 4,24	140.928.421	4.448.084	% 3,15
2010	113.883.219	4.919.250	% 4,31	185.544.332	6.261.329	% 3,37
2011	134.906.869	5.148.007	% 3,81	240.841.676	8.669.250	% 3,59
2012	152.469.087	5.167.151	%3,38	236.545.045	7.246.083	% 3,06

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, 2013.

1.4. Türkiye'de Hayvancılık Sektörünün Mevcut Durumu

Türkiye hayvancılık açısından son derece olumlu şartlara sahip, potansiyeli yüksektir. Büyükbaş hayvan yetiştiriciliği denildiğinde genellikle sığır ve manda yetiştiriciliği anlaşılmaktadır. Türkiye'nin tarım ve hayvancılık sektörü diğer ülkelerle çok farklı bir yapıya sahiptir. Örneğin, gelişmiş ülkelerde özellikle Avrupa Birliği'nde tarımsal üretimde hayvancılık sektörünün payı ortalama % 50'nin üzerindedir. Bazı ülkelerde bu oran % 75 hatta % 80'e kadar çıkmaktadır. Türkiye'de ise bu oran % 25 civarındadır (FKA, 2011: 13).

1.4.1. Hayvansal Üretim Yapan İşletmelerin Yapısı

Hayvancılık için büyük bir potansiyele ve uygun iklim yapısına sahip olan ülkemizde üreticiler, genelde geleneksel, kendi kendine yeterliliği benimseyen kapalı sistem bir üretim modelini benimsemişlerdir. Türkiye'de mevcut işletmelerin büyük çoğunluğu, ekonomik işletmecilikten uzak, orta ölçekli veya küçük aile işletmeciliği tarzındadır. Bu

işletmelerde daha yüksek verim için uygun evre koşulu sağlamak yerine mevcut koşullara uyum göstermek söz konusudur. İşletmelerin önemli bir bölümü yeterli alet ve ekipmandan yoksundur (FKA, 2011).

Türkiye'de hayvancılık farklı Őekillerde yapılmaktadır. Birincisi köy tipi aile hayvancılığı olup, her aile de ortalama 1-2 hayvan bulunmaktadır. Bu tip hayvancılık hem aile tüketimine yönelik, hem de işletmede az da olsa gelir getirici bir faaliyet niteliğindedir. İkinci tip hayvan yetiştiriciliği, arazisi olmayıp dışarıda yevmiyeli olarak çalışan ve aile tüketimini sağlayacak 1-2 baş hayvan besleyen tarım işçilerinin faaliyetidir. Diğer yaygın bir işletme Őekli de bitkisel üretim yanında hayvancılığın yan faaliyet olarak yapılmasıdır. Pazara yönelik üretim yapan ihtisaslaşmış işletmeler ile modern hayvancılık yapan işletmeler bunları izlemektedir. Modern hayvancılık işletmelerinde kaba yemin önemli bir kısmı işletmede üretilmekte, yoğun yemin tamamı ise dışarıdan alınmaktadır. Türkiye tarım işletmelerinin yaklaşık % 3'nde yalnızca hayvancılık yapılmakta, geri kalan kısmında ise bitkisel üretimle hayvancılık birlikte yapılmaktadır. İşletmelerin faaliyetleri işletme büyüklüğüne göre değişmektedir. Küçük işletmelerde işlerin neredeyse tamamı işletmedeki iřėc tarafından yapılmaktadır (Vural ve Fidan, 2007).

Tablo 6'daki verilere göre; Türkiye'de toplam tarımsal işletme sayısı 3.076.650'dir ve bu işletmelerin yalnızca 929.582'si bitkisel üretim yapmaktadır. Aynı zamanda hem bitkisel hem de hayvansal üretim yapan 2.074.439 işletme vardır. Türkiye'de arazisi olmayıp sadece hayvansal üretim yapan 54.523 işletme vardır ve bu işletmelerde sadece hayvancılık yapan işletmelerin %75'i oluşturmaktadır. Diğer yandan Türkiye'de hayvansal üretim yapan işletmelerin %75'i bitkisel üretim yapmaktadır. Genel olarak 20-49 dekar araziye sahip olan işletmelerin sayısı daha çoktur. Hayvansal üretimin yanında bitkisel üretim yapan işletmeler, sadece hayvansal üretim yapan işletmelerden daha avantajlıdır. Çünkü daha uygun fiyata kaba yem temin etmiş olur ve buda en önemli gider kalemi olan yem giderinin daha azalmasına vesile olacaktır.

Tablo 6
Türkiye'deki Tarımsal İşletmelerin Tiplerine Göre Dağılımı

<i>İşletme Büyüklüğü(Dekar)</i>	<i>Toplam İşletme Sayısı</i>	<i>Bitkisel Üretim ve Hayvancılık Yapan İşletme Sayısı</i>	<i>Sadece Bitkisel Üretim Yapan İşletme Sayısı</i>	<i>Sadece Hayvancılık Yapan İşletme Sayısı</i>
Arazisi Olmayan	54.523	0	0	54,523
Altı-5	178.006	86.229	89.070	2.707
5-9	290.461	167.908	121.186	1.367
10-19	539.816	348.260	186.079	5.477
20-49	950.840	681.095	262.528	7.217
50-99	560.049	422.906	136.366	777
100-199	327.363	244.552	136.366	518
200-499	153.685	109.522	44.120	43
500-999	17.429	10.777	6.652	0
1000-2499	4.199	2.951	1.248	0
2500-4999	222	204	19	0
5000-Üzeri	57	35	21	0
Genel Toplam	3.076.650	2.074.439	929.582	72.629

Kaynak: TÜİK, Tarımsal Yapı istatistikleri, 2013.

Türkiye'deki hayvansal üretim yapan işletmelerin % 59,7'si 1-4 aralığında büyükbaş hayvana sahip ve bu işletmelerdeki toplam hayvan sayısı da Türkiye'de büyükbaş hayvan sayısının % 21,6'sına denk gelmektedir. Büyükbaş hayvansal üretim yapan işletmelerin % 99'nun hayvan sayısı 50'nin altında ve bunun yanında bu işletmeler mevcut büyükbaş hayvanların %91'ini barındırmaktadır.

Tablo 7
Türkiye'deki Tarımsal İşletmelerin Büyüklüğü ve İşletme Tipine Göre İşletme Sayısı, İşletmenin Tasarrufunda Bulunan Arazi Büyüklüğü ve Hayvan Sayısı

Büyükbaş Hayvan			Küçükbaş Hayvan		
<i>Büyükbaş Hayvan Sayısına Göre İşletme Büyüklüğü(Baş)</i>	<i>Büyükbaş Hayvanı Olan İşletme(%)</i>	<i>Büyükbaş Hayvan(%)</i>	<i>Küçükbaş Hayvan Sayısına Göre İşletme Büyüklüğü(Baş)</i>	<i>Küçükbaş Hayvanı Olan İşletme(%)</i>	<i>Küçükbaş Hayvan(%)</i>
1-4	59,7	21,6	1-4	18,6	1,0
5-9	21,3	21,3	5-9	10,8	1,6
10-19	12,8	25,4	10-19	17,2	4,9
20-49	5,4	22,9	20-49	25,3	16,8
50-149	0,7	7,0	50-149	21,1	36,1
150-299	0,0	1,2	150-299	5,6	24,1
300-Üzeri	0,0	0,6	300-Üzeri	1,5	15,6
Toplam	100	100	Toplam	100	100

Kaynak: TÜİK, Tarımsal Yapı istatistikleri, 2013.

Tablo 7'deki verilere göre;Türkiye'de küçükbaş hayvan üretimi yapan işletmelerin % 72'sinde hayvan sayısı 50'nin altında ve bu işletmeler toplam üretimin %24,3'üne denk gelmektedir. Küçükbaş hayvan işletmelerin büyük bir çoğunluğu işletmelerinde 50'den fazla hayvan barındırmaktadır. Bu işletmelerin % 1,5'i 300'den fazla hayvan beslemekle birlikte toplam küçükbaş üretiminin %15,6'sına denk gelmektedir. Küçükbaş hayvan işletmeleri büyükbaş hayvan işletmelerine nispeten daha fazla hayvan barındırmaktadır. Bunun sebebi ise küçükbaş hayvanların daha ucuz ve cisim olarak küçük olmasıdır.

Mevcut Durum ve Sorunlar

- Sığırcılık işletmelerinin % 59,7'sinde 1-4 baş hayvan bulunmaktadır.
- Az sayıda hayvanın barındırıldığı binlerce işletme olarak ortaya çıkan bu yapı, kârlı ve örgütlü bir hayvancılığı engellemekte, ülke hayvancılığının gelişimine sürekli darbe vurmaktadır.
- Küçük işletmelerle ülke hayvancılığının gelişimi mümkün değildir. Çok sayıdaki bu küçük işletmeler, eğitim ve teknik eleman desteğinden yoksundurlar.
- Çok küçük kapasite nedeniyle işletmelerin çoğu uygun fiziki altyapıya sahip değildir.
- Genellikle bu işletmelerde hayvanlar sağlıksız koşullarda ve uygun olmayan ortamlarda barındırılmaktadırlar. Şehir kenarlarında yer alan bu tip işletmeler çevre sorunlarına da yol açmaktadırlar.
- Pek çok işletmede hayvancılık, salt ahırdan oluşan bir tesis olarak algılanmakta, pek çoğunda yem deposu, silo, gübrelik gibi olanaklar bulunmamaktadır.
- Ülke genelinde modern hayvancılığa ve bölge koşullarına uygun fiziki altyapının belirlenmesinde bilimsel kriterler dikkate alınmamaktadır (Karagöz, 2009: 12).

1.4.2.Hayvan Yetiştiriciliği

Türkiye hayvan varlığı bakımından dünyanın en önde gelen ülkelerinden olmasına karşın hayvan başına alınan verim bakımından ise gelişmiş ülkelerin gerisinden takip etmektedir. Ülkemizde yıllardır yürütülen ırk ıslahı çalışmaları ve teşvik programları sonucu birim başına verimde önemli gelişmeler olmuştur ama istenen verim düzeyine ulaşamamıştır. Ülke nüfusun dengeli ve sağlıklı beslenmesi için hayvancılık sektörünün gelişmesi büyük önem taşımaktadır (Uzman, 2000)

Türkiye'de hayvancılık, bitkisel üretimden sonra gelmektedir ve tarımında hayvancılık yaklaşık olarak %30 civarındadır. Bu durumun birçok temel nedenlerinden biri Türkiye'de hayvancılığın ticari bir faaliyet olarak algılanmamasıdır. Ayrıca geleneksel tarım içerisinde birincil üretim olarak bitkisel üretimin gelmesidir (TİGEM, 2011).

Türkiye'de hayvancılık sektörü hem genel ekonomide hem de tarım ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda sosyo-ekonomik yönden de çok önemli bir potansiyeli vardır. Hayvancılık sektörü bir çok sektöre hammadde sağlamakla birlikte bir çok sektörün de piyasası konumundadır. Türkiye'nin sosyo-ekonomik ve coğrafi yapısı göz önüne alındığında ise bölgeler arasında gelir adaletsizliğin ve gelişmişlik farkların azaltılması için hayvancılık önemli bir yere sahiptir (Türkyılmaz ve Nazlıgül, 2002).

Türkiye'de son yıllarda izlenen tarım politikaları, daha çok bitkisel üretimin kaliteli olarak artırılmasının yanında, hayvancılık için yem bitkilerin üretimi ve süt teşviki gibi bazı özendirici önlemlerin alındığı görülmektedir. Bu çerçevede hayvancılık sektörünün ülke ekonomisinde ve insan beslenmesindeki önemi gelecek yıllarda daha artacaktır. Bu bağlamda Türkiye'de ülke insanın dengeli ve yeterli beslenmesi için, mevcut potansiyeli değerlendirilmesi için önemli çalışmalar yapılmaktadır. Türkiye coğrafi özellikleri bakımından hayvancılığın yapılmasına elverişlidir. Ülkemizde 1970'li yıllara kadar hem küçükbaş hem de büyükbaş hayvancılığın bir çoğu, yerlik ırktaki hayvanlarla ve doğal otlaklarda yapılan mera hayvancılığı şeklinde sürdürülmüştür. Hayvanlar, yazları doğal meralarda kışları ise kuru ot,saman ve kesif yem ile beslenmiştir. Bu şartlara rağmen 1980 yılına kadar hayvan sayısında artış olmuştur (TİGEM, 2011).

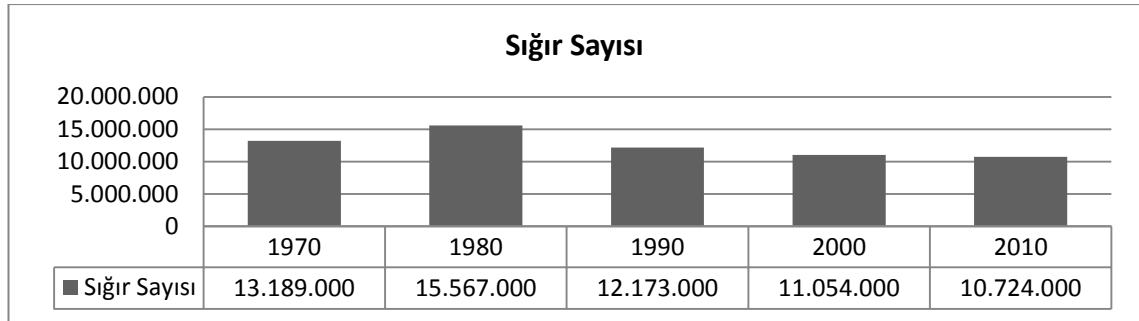
1.4.2.1. Büyükbaş Hayvan Yetiştiriciliği

Türkiye coğrafi özellikleri bakımdan hayvancılık sektörü için önemli bir potansiyele sahiptir. Türkiye'de büyükbaş hayvan denildiğinde sığır, manda ve deve anlaşılmaktadır. Hem Türkiye için hem de bütün Dünya için üretim değeri bakımından sığır çok büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de cumhuriyetin ilk yıllarından beri hayvancılık sektöründe sığırcılık genellikle diğer hayvansal üretim kollarına nispeten daha çok ilgi görmüştür. Neredeyse özellikle bu son yıllarda hayvancılık denildiğinde hep sığırcılık akla gelmiştir. Tabii ki bu durum sadece sığırcılığın sağladığı avantajlardan ileri gelmez, aynı zamanda gelişmiş ülkelerde de sığırcılığa çok önem verilmesinin de payı vardır (TİGEM, 2011).

Sığırı önemli kılan avantajları;

- *Kaba ve kesif yemleri hayvansal proteine dönüştürme yeteneklerinin yüksek olması,*
- *Süt veriminin yüksek olması,*
- *Sağılma süresinin uzun olması ile yılın her ayında süt üretimi imkanı sağlaması,*
- *Çok farklı iklim koşullarında yetiştirilme imkânının olması,*
- *Et üretim kapasitesi en yüksek tür olması,*
- *Genetik ıslah ve üremenin denetimine yönelik uygulamalara yüksek düzeyde reaksiyon göstermesi ve*
- *Farklı koşullara uyum sağlayabilecek çok sayıda ırkının bulunmasıdır.*

Şekil 3: Türkiye'de Yıllar İtibariyle Sığır Sayısı

Kaynak: FAOSTAT, <http://faostat.fao.org>, 24.07.2013.

Tablo 8'deki verilere baktığımızda 1970 yılında ülkemizde toplam sığır sayısı 13.189.000 civarındadır. 1970-1980 yılları arasında sığır sayısı yaklaşık olarak 2.378.000 artmıştır. Nitekim sığır sayısı 1980'de 15.567.000 ulaşmış, ama daha sonraki yıllarda sürekli azalmıştır. Şekil 7'de görüldüğü gibi en yüksek düşüş 1980-1990 yılları arasında gerçekleşmiştir. 1980 yılından 2010 yılına kadar sığır sayısında yaklaşık olarak

4.843.000 azalma olmuş ve bu azalma 2010'da sığır sayının yaklaşık olarak % 45'ine denk gelmektedir.

Tablo 8
Türkiye'de Yıllar İtibariyle Kültür, Melez ve Yerli Sığır Sayıları ve Oranları

Yıllar	Sığır Sayıları ve Oranları						
	Kültür	%	Melez	%	Yerli	%	Toplam
1994	1.512.000	12,70	4.543.000	38,18	5.846.000	49,12	11.901.000
1995	1.702.000	14,43	4.776.000	40,50	5.311.000	45,05	11.789.000
1996	1.795.000	15,10	4.909.000	41,30	5.182.000	43,59	11.886.000
1997	1.715.000	15,33	4.690.000	41,93	4.780.000	42,73	11.185.000
1998	1.733.000	15,71	4.695.000	42,57	4.603.000	41,72	11.031.000
1999	1.782.000	16,13	4.826.000	43,65	4.446.000	40,22	11.054.000
2000	1.806.000	16,79	4.738.000	44,03	4.217.000	39,18	10.761.000
2001	1.854.000	17,57	4.620.000	43,80	4.074.000	38,36	10.548.000
2002	1.859.786	18,97	4.357.549	44,45	3.586.163	36,58	9.803.498
2003	1.940.506	19,83	4.284.890	43,78	3.562.706	36,40	9.788.102
2004	2.109.393	20,95	4.395.090	43,65	3.564.863	35,40	10.069.346
2005	2.354.957	22,37	4.537.998	43,11	3.633.485	34,52	10.526.440
2006	2.771.818	25,50	4.694.197	43,18	3.405.349	31,32	10.871.364
2007	3.295.678	29,86	4.465.350	40,46	3.275.725	29,68	11.036.753
2008	3.554.585	32,73	4.454.647	41,02	2.850.710	26,25	10.859.942
2009	3.723.583	34,70	4.406.041	41,10	2.594.334	24,20	10.723.958
2010	4.197.890	36,90	4.707.188	41,40	2.464.722	21,70	11.369.800
2011	4.836.547	39,05	5.120.621	41,34	2.429.169	19,61	12.386.337
2012	5.679.484	40,81	5.776.028	41,51	2.459.400	17,68	13.914.912

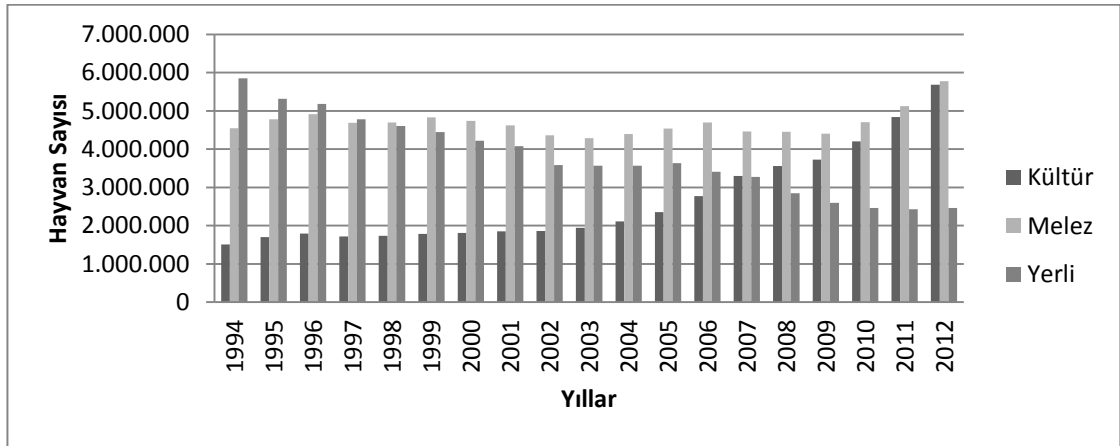
Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, 2013.

Tablo 8'de görüldüğü gibi 1994 yılına baktığımızda Türkiye'de yaklaşık olarak 12 milyon sığır vardır. Bu sığırların %12,70'ini kültür , % 38,18 melez , % 49,12'si yerli ırkıdır. Türkiye'de sığır ırklarının toplam sığır sayısı içindeki payları 1994'ten günümüze kadar sürekli olarak değişmiştir. Kültür ırkı payı sürekli olarak artmış ve 2012 yılına gelindiğinde ise %40,81 olmuştur. Melez ırkı payı % 40-45 aralığında seyrederken, yerli ırkı payı ise sürekli azalmıştır ve payı %49'dan % 17,68'e gerilemiştir.

Yıllar itibariyle ırk sayılarında ciddi değişiklikler olmuştur. Kültür ırk sayısı 1994'ten 2012'ye kadar sürekli bir artış yaşamıştır. Melez ırk sayısına baktığımızda 1994'ten

2010 kadar ciddi bir artış olmamış genellikle 4 milyon civarında seyretmiştir olmasına karşın 2011'de 5 milyonu geçmiş ve 2012'de ise 6 milyona yaklaşmıştır. Yerli ırk sayısı 1994'te yaklaşık olarak 6 milyon civarındayken 2012'ye gelindiğinde ise yaklaşık olarak 2,5 milyon olmuştur.

Şekil 4'te görüldüğü gibi Türkiye'de toplam sığır sayısı 1994'ten 2012'ye kadar düzenli bir seyir izlememiş ve bazı yıllar sığır sayısı artarken bazı yıllar da ise sığır sayısı azalmıştır. Örneğin 1994'ten 2004'e kadar sığır sayısı sürekli olarak azalmış ve üstelik 2002 yılında ise 10 milyonun altına kadar düşmüştür. 2004-2009 yılları arasında hem artış hem de azalma olmuştur. Nitekim 2009 yılında itibaren sürekli artış gösteren sığır sayısı, 2009'da yaklaşık olarak 10,7 milyon iken 2012 de ise yaklaşık 14 milyon olmuştur.

Şekil 4: Türkiye'de Büyükbaş Hayvanlarının Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, 2013.

Şekil 4'te görüldüğü gibi Türkiye'de 1994-2012 yılları arasında hayvan sayısı sürekli olarak değişmiştir. Büyükbaş hayvan ırklarının paylarında ciddi değişiklikler olmuştur. Kültür ve melez ırklarının payları artarken yerli ırkının payı azalmıştır. Melez ırkının payı 1997'den sonra yerli ırkını geçmiştir, 2009'a kadar normal bir seyir izlemiştir. 1994-2011 yılları arasında melez ırkı sayısı 4-5 milyon arasında gidip gelmiştir, nitekim 2012 yılında 5 milyon üzerine çıkmıştır. Türkiye'de kültür ırkı ise 1994-2012 yılları arasında sürekli olarak artış göstermiştir. Ülkemizde 1991'de manda sayısı 366.150 iken 2010'da ise bu sayı 84.726'ya gerilemiştir. 2011 yılında 97.632'ye yükselmiş, nitekim 2012'de ise 107.435 olmuştur. Son yıllarda manda yetiştiriciliğine önem verildiği

anlaşılmaktadır. Türkiye’de Deve yetiştiriciliği semboliktir ve 2012 yılı itibariyle deve sayısı 2.986’dır.

1.4.2.2. Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliği

Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, et, süt, yün, kıl ve deri gibi ürünlerle dondurmadan tekstil sektörü ürünlerine kadar geniş bir çerçevede önem taşımaktadır. Koyun ve keçilerden elde edilen besinler insan beslenmesinde hayati bir öneme sahiptir. Hayvansal proteinin ucuz ve erişilebilir bir şekilde tedarik edilmesi ve toplumların dengeli ve yeterli beslenmeleri açısından bu sektör son derece önemlidir. Yeryüzünde insanoğlunun ilk geçim kaynaklarından biri olarak bilinen küçükbaş hayvancılık, tarih boyunca tarımsal ekonomideki yerini büyük bir ölçüde korumuş ve günümüzde de dünya çapında milyonlarca kişiye iş imkânı sağlamaktadır. Koyun ve keçiler yetersiz mera ve elverişsiz iklim koşullarına uyum sağlama yetenekleriyle ön plana çıkmaktadır. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemlidir. Meradan en iyi şekilde yararlanabilen, merayı en iyi şekilde değerlendiren, yılın her döneminde merayı kullanabilen küçükbaş hayvanlar Türkiye’nin coğrafi yapısına son derece uygundur. Koyun ve keçinin tarımsal üretimin verimsiz olduğu alanlara kısa sürede uyum göstermesi, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler de bu dezavantajı büyük bir fırsata dönüştürebilir (DAKA, 2012).

Türkiye’nin coğrafik yapısı ve geniş meraları göz önüne alındığında, ucuz maliyetli ve kaliteli hayvancılık için önemli potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Ülkedeki meraların büyük çoğunluğu düşük verimli olup, küçükbaş hayvancılık açısından daha uygundur. Özellikle koyun ve keçi yetiştiriciliği, ülkede yapılabilecek en ucuz maliyetli hayvancılıktır. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin Türkiye ekonomisinde özel bir önemi vardır. Toplam et üretiminin % 24.75’i, süt üretiminin % 12.35’si, deri üretiminin % 63.18’i koyun ve keçiden sağlanır (DAKA, 2012: 21). Yakın tarihimizde koyunculuk diğer bölgelere nispeten Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde yaşayan vatandaşlarımız için çok önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Ancak 1980 yılından sonra küçükbaş hayvancılığa gereken destek sağlanamadığı için, koyun ve keçi sayısında ciddi azalmalar olmuştur. Son birkaç yıl içerisinde koyunculuğa sağlanan devlet destekleri sayesinde, koyunculuk önem kazanmış ve koyun sayında da artış olmuştur.

Ülkemizde yaklaşık olarak et üretiminin üçte biri, süt üretiminin ise beşte biri ise küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinden temin edilmektedir (TİGEM, 2011).

Tablo 9
Türkiye'de Küçükbaş Hayvanların Yıllar İtibariyle Sayısı

Yıllar	Koyun(Yerli)	Koyun(Merinos)	Keçi(Kıl)	Keçi(Tiftik)	Toplam
1991	39.590.493	841.847	9.579.256	1.184.942	51.196.538
1992	38.575.828	840.110	9.439.600	1.014.340	49.869.878
1993	36.709.000	832.000	9.192.000	941.000	47.674.000
1994	34.823.000	823.000	8.767.000	797.000	45.210.000
1995	32.985.000	806.000	8.397.000	714.000	42.902.000
1996	32.234.000	838.000	8.242.000	709.000	42.023.000
1997	29.376.000	862.000	7.761.000	615.000	38.614.000
1998	28.560.000	875.000	7.523.000	534.000	37.492.000
1999	29.425.000	831.000	7.284.000	490.000	38.030.000
2000	27.719.000	773.000	6.828.000	373.000	35.693.000
2001	26.213.000	759.000	6.676.000	346.000	33.994.000
2002	24.473.826	699.000	6.519.332	260.762	31.952.920
2003	24.689.169	742.370	6.516.088	255.587	32.203.214
2004	24.438.459	762.696	6.379.900	230.037	31.811.092
2005	24.551.972	752.353	6.284.498	232.966	31.821.789
2006	24.801.481	815.431	6.433.744	209.550	31.260.206
2007	24.491.211	971.082	6.095.292	191.066	31.748.651
2008	22.955.941	1.018.650	5.435.393	158.168	29.568.152
2009	20.721.925	1.027.583	4.981.299	146.986	26.877.793
2010	22.003.299	1.086.392	6.140.627	152.606	29.382.924
2011	23.811.036	1.220.529	7.126.862	151.091	32.309.518
2012	25.892.582	1.532.651	8.199.184	158.102	35.782.519

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, 2013.

Tablo 9'daki verilere göre; Türkiye'de küçükbaş hayvan varlığı 1991 yılı itibariyle yaklaşık 51 milyon civarındadır ve bunun % 77'si yerli koyun % 1,7'si merinos koyun, %18,9'si kıl keçisi, % 2,4'ü ise tiftik keçisidir. Daha sonraki yıllar sürekli olarak küçükbaş hayvan sayısında azalma olmuştur. 2000 yılına gelindiğinde ise küçükbaş hayvan sayısı 35,5 milyon olmuştur ve bunun % 77,6'sı yerli koyun, % 2,2'si merinos , %19,1'si kıl keçisi , %1 1 ise tiftik keçisidir. 1991-2000 yılları arasında yaklaşık olarak yerli koyun sayısında 12 milyon azalmasına karşın, yerli koyunun küçükbaş hayvan sayısındaki payında ciddi bir değişme olmamıştır.

Tablo 9'daki verilere göre; Ülkemizde küçükbaş hayvan sayısı 1991 yılından 2009 yılına kadar sürekli bir azalma eğiliminde olmuştur. Nitekim 1991-2009 yılları arasında küçükbaş hayvan sayısında yaklaşık olarak % 49'luk bir düşüşle bu sayı yaklaşık olarak 51 milyondan 26 milyona kadar gerilemiştir. 2009'dan sonraki yıllarda küçükbaş hayvan sayısında sürekli olarak bir artış olmuştur. 2012 yılında küçükbaş hayvan sayısı 36 milyona yaklaşmıştır ve bunun % 72,3'ünü yerli koyun, %4,3'ünü merinos, %22,9'unu kıl keçisi, % 0,5'ini ise tiftik keçisidir.

1.4.3.Hayvancılık Sektörünün Karşı Karşıya Olduğu Sorunlar

Türkiye'de hayvancılık sektörünü istenen düzeyde gelişme kaydedememiştir. Yapılan çalışmalarda sektörün gelişmesinin önündeki sorunlar; finansman, hayvan beslenmesi, yem, ırk ıslahı, barınak, sağlık, pazarlama, örgütlenme, verimlilik ve ölçek sorunudur.

1.4.3.1.Finansman Sorunu

Hayvancılıkla uğraşan işletmelerin büyük çoğunlu küçük işletme olması, işletmelerin tasarruf olanaklarını sınırlandırmakta ve bunun sonucunda sermaye birikimi engellenmektedir. İşletmelerin sürekliliği ve gelişmesi işletme dışından sermaye kaynaklarına bağlıdır.

Türkiye'deki kredi kaynakları, teşkilatlı ve teşkilatsız kredi kaynakları olarak sınıflandırılmaktadır. Başlıca teşkilatlı kredi kaynakları bankalar, Tarım ve Kredi Satış Kooperatifleri gibi kuruluşlardır. Teşkilatsız kredi kaynakları arasında; çeşitli şahıslar, firmalar ve aracılar yer almaktadır (Altınbıçak, 1999: 34).

Banka bu güne kadar yapmış oldukları kredi uygulamalarında;

- Faiz oranların yüksek olması,
- Bürokratik işlemlerin çokluğu,
- Çiftçilerin yeterince bilgilendirilmemeleri,
- Kredi miktarının yetersiz bulunması,
- Çiftçilerden istenen teminat miktarların ağır oluşu,
- Kredilerin zamanında ödenmemesi gibi sorunlardan dolayı istenen düzeyde başarı sağlanamamıştır. Ayrıca çiftçilerin dini hassasiyetlerinden dolayı faizden uzak durması da buna eklenebilir.

Teşkilatsız kredilerde, çiftçinin borç aldığı parayı kısa sürede iade etmek zorunda kalması ya da taraflar arasında ödeme süresi için herhangi bir anlaşmaya yapılmamasından dolayı borcun her an ödenebilirliği, çiftçiyi zor duruma sokmaktadır.

1.4.3.2. Hayvan Beslenmesi ve Yem sorunu

Hayvanların normal yaşamlarını sürdürebilmeleri ve kendilerinden beklenen verimin tam olarak alınabilmesi için ihtiyaç duydukları besin maddelerini yemden almalıdır. Aynı zamanda bu yem de ihtiyaç duyulan besin maddelerini verebilecek kalitede olmalıdır. Bir hayvancılık işletmesi maliyetini minimize edebilmesi için en uygun yöntem kendi yem bitkisini üretebilmesidir. Ekonomik bir hayvancılık için önemli bir unsur olan yem bitkisi üretimi pek rağbet görmemektedir.

Türkiye'de iklim ve coğrafi özellikler yem bitkisi üretimi için elverişli olduğu ve aynı zamanda Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından yem bitkilerine ciddi destek olmasına karşın yeterli düzeyde yem bitkisi üretimi yapılmamaktadır. Kültür ve melez gibi ırklarda beklenen düzeyde verimin yakalanması için iyi bakım ve beslenme gerekmektedir. Yem bitkisinin üretimi ve kullanımının yetersiz olması hayvan beslenmesinde ciddi sıkıntılara yol açmaktadır. Yem bitkileri arasında en önemli olarak görülen yonca, fiğ, korunga ekimi ve silaj yapımı kırsal alanda yaygın değildir. Hayvanlar için yem rasyonu karışımı ve planı yapılmamaktadır. Genellikle yaz döneminde çayır-meralar ile ekili arazilerden elde edilen otlar ve saman çöpleri kış döneminde hayvanlara yedirilmektedir. Hayvancılığın gelişmiş olduğu ülkelerde hayvanların altlığı olarak kullanılan yemin Türkiye'de kaba yem olarak kullanılması, yüksek verimli hayvanların hem beslenme problemleriyle karşı karşıya kalmasına hem de istenen düzeyde verimin elde edilememesine sebep olmaktadır (SERKA, 2011).

1.4.3.3. Irk Islahı ve Damızlık Sorunu

Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeleri kıyasladığımızda; gelişmiş ülkeler az sayıda işletme ile bünyelerinde bulundurdukları yüksek verimli hayvanlarla ihtiyacın üzerinde üretim yapmaktadırlar, gelişmekte olan ülkeler ise hayvan varlığı fazla olmasına karşın hayvansal üretim yetersizdir. Bu durumdan dolayı başta gelişmiş ülkeler olmak üzere üretim fazlası hayvanlar için pazar alanı açılmış ve ülkeler arasında damızlık ticaretinin

başlamasına neden olmuştur. Ancak hem alıcı için hem de satıcı için yararlı görünen bu durum, alıcıların karşılaştıkları sorunlar nedeniyle beklenen yarar sağlanamamıştır (Altınbıçak, 1999).

Türkiye'de hayvancılık sektöründe, özellikle kanatlı hayvan yetiştiriciliği dışında kalan hayvancılık faaliyetlerinde hayvan başına ortalama verimler AB'nin gerisinde bulunmaktadır. Son dönemlerde yapılan ırk ıslahı çalışmalarında gelişmeler olmasına karşın, yeterli düzeyde ırk ıslahı yapılamamıştır (Saçlı, 2007). Hayvancılık işletmelerin kârını maksimize edebilmeleri için en önemli faktör yüksek verimli hayvanların kullanımınıdır.

Türkiye'de büyükbaş hayvan ırklarındaki oranlar 1994 yılında; kültür ırkı %13,70, melez ırkı %38,18, yerli ırkı %49,12'dir. 1994-2012 yılları arasında büyükbaş hayvan ırklarında ciddi değişiklikler olmuştur. 2012 yılına gelindiğinde kültür ırkı %40,81, melez ırkı payı % 41,51, yerli ırkı %17,68 olmuştur (TÜİK, 2013c). Yerli ırkın, kültür ve melez ırkına göre et ve süt üretim miktarı daha azdır. Türkiye'de yıllar itibariyle bir ırk oranlarında ciddi değişimler olmasına karşın yeterli düzeyde ırk ıslahı yapılamamıştır.

Çayır-mera veya yayla hayvanlarının sürü şeklinde götürülmesi, sürülerde boğaların bulundurulması suni tohumlamaya engel teşkil etmektedir. Çünkü boğa, mera ortamında hayvanların gebe kalmasını sağlayarak suni tohumlama yapılmasını imkânsız hale getirmektedir. Türkiye'de suni tohumlama yerine yaygın şekilde boğaya çekme uygulaması tercih edilmektedir.

İrk ıslahı konusunda uzun yıllar devam eden suni tohumlama çalışmalarının başarıya ulaşmasını önündeki engeller şu şekilde sıralanabilir;

- Suni tohumlama desteğinin buzağı şartına bağlanması suni tohumlamanın cazibesini azalması
- Suni tohumlama için veterinerlik hizmetlerinin pahalı olması,
- İstenilen türde kültür ırkı hayvanların tohumunun temininde güçlüklerle karşılaşılması,
- Hayvan sahiplerinin yanlış suni tohumlama uygulamalarından ötürü isteksiz olmaları,

- Bu konuda hizmet veren serbest veterinerler ve damızlık sığır yetiştiricileri birliklerinin (DSYB) kapasitelerinin kısıtlı olması,
- Hayvan yetiştiricilerin eğitim düzeylerinin düşük olmasıdır (SERKA, 2011: 27-28).

1.4.3.4. Barınak ve Sağlık Sorunu

Hayvancılık sektöründe karın maksimize edilebilmesi için yüksek verimli hayvan teminin yanında bakım, beslenme ve sağlık problemlerinin çözümü ile optimum çevre koşullarının sağlandığı uygun barınakların temini gerekmektedir. Hayvan barınakları genelde, hayvanların olumsuz çevre koşullarından korunması, uygun yaşam ve üretim ortamının sağlanması, fonksiyonel bir planlama ile zaman ve işgücünün en ekonomik düzeyde değerlendirilebilmesine ortam sağlayan yerlerdir. Aynı zamanda yapılan barınakların iklimsel, yapısal ve üretim tekniği ile ilgili çeşitli faktörlerin dikkate alınarak yapılması gerekmektedir (Altınbıçak, 1999).

Hayvansal üretim yapan işletmelerin ilk yapacakları ve aynı zamanda sabit yatırım olan barınak yapımıdır. Bu nedenle, barınak yapımı için ayrılan kaynakların bilinçli ve amaca uygun biçimde kullanılması çok önemlidir. Ülkemizde hayvancılık sektörünün en önde gelen sorunlarından biri de barınak sorunudur. İşletme sahiplerinin hayvan alımında ve beslemesi gibi işlerde gösterdikleri özeni, barınak yapımında göstermemektedirler. Nitekim hatalı yapılan barınakların sonradan düzeltilmesi oldukça zordur. Ülkemizde iklim koşullarının farklılık gösterdiği bölgelerde neredeyse aynı tip barınaklar yapılmaktadır. Aynı zamanda hayvan-çevre ilişkilerine de gerek önem verilmemesinden dolayı, sektörde hedeflenen amaçlar gerçekleşmemektedir (Ünal ve Diğerleri, 2006).

Sağlıklı ürünlerin sağlıklı sürülerden elde edildiği, sağlıklı sürülerin ise kârlı bir hayvancılığın temel unsurlarından biri olduğu bilinen bir gerçektir. Hayvan hastalığının varlığı hem sektörde ciddi kayıplara neden olmaktadır hem de hayvancılık sektörüne önemli bir ivme kazandırabilecek hayvan ve hayvansal ürünler ihracatını engellemektedir (SERKA, 2011).

Hayvancılıkta verimi olumsuz yönde etkileyen önemli faktörlerden biri de salgın ve parazitler hayvan hastalıklarıdır. Bu hastalıklar için zamanında önlemler alınmadığı sürece hayvanlarda çok büyük verim kayıplarına ve önemli ölçüde hayvan ölümlerine sebep olmaktadır. Bu hastalıklardan korunmanın en etkili yolu hastalık çıkmadan önce yapılacak koruyucu aşılama ve ilaçlamadır. Koruyucu aşılama ve ilaçlama kadar önemli olan bir diğer konu da hayvan hareketlerinin kontrol altına alınmasıdır. Türkiye'de bu konuda çok ciddi tedbirler alınmış ve gerek hastalıklardan gerekse hayvan hareketlerine bağlı olarak hastalıkların yayılması büyük ölçüde önlenmiş ve başarılı sonuçlar alınmıştır (Altınbıçak, 1999).

Hayvancılık sektöründe en önemli sorunlardan biri olan hayvan sağlığının korunması konusudur. Özellikle brusella, şap, mastitis vb. hastalıklar hayvancılık sektörünün gelişmesini etkilemektedir. Bakanlığın hayvan hastalığına yönelik önleyici - koruyucu çalışmalarının bulunmasına karşın bazı bölgelerde hayvan hareketliliğinin sıklığı ve göçer hayvancılığın yaygın olması, hastalıkların tamamıyla kontrol altına alınması ve ortadan kaldırılmasını güçlendirmektedir. Kısaca hayvan sağlığı sorununa neden olan etkenleri şöyle sıralayabilir;

- Hayvanların boğaya çekilmesi ve sürü şeklinde yayla ve mera-çayıra götürülmesi sonucu bulaşıcı hastalıkların yayılması,
- Sınırdaki bulunan bölgelere kaçak hayvan girmesinin engellenmemesi,
- Hayvan sağlığını koruma konusunda üreticilerin istenilen seviyede bilinçlendirilmemesi,
- Sağlık taraması ile aşı uygulamalarının yeterli düzeyde yapılmaması,
- Dengesiz beslenme, kaba yem yetersizliği, mineral ve vitamin maddelerinin yetersizliği,
- Hijyenik olmayan ahırlar ve çevre faktörleri.

1.4.3.5.Pazarlama Sorunu

Türkiye'de hayvancılıkla uğraşan işletmeler genellikle küçük ve aile tipi olması ve bu işletmeler arasında etkin bir örgütlenmenin olmaması, canlı hayvanların ve hayvansal

ürünlerin piyasada istenilen düzeydeki fiyatlardan satılmasını engellemektedir. Mevcut durum ve sorunlar (Karagöz, 2009, 12);

- Ürünün fiyatını üretici değil aracılar belirlemektedir.
- Yemin kalitesizliği ve fiyatının yüksekliği nedeniyle yetersiz beslenen hayvanlardan elde edilen miktarı düşük fakat maliyeti yüksek ürün, çiftçinin kâr etmesini ve ülke hayvancılığın gelişmesini engellemektedir.
- Ürettiği üründen para kazanmayan çiftçi, üretimini artırmak gibi bir düşünce içinde olmamakta, daha çok küçülmek üzere hesap yapmaktadır.
- Çok sayıdaki küçük üreticiler örgütsüzlük nedeniyle ürünlerinin satış fiyatlarını belirleyememekte, ancak az sayıdaki aracılar kendi aralarında anlaşarak hayvansal ürünlerin alış fiyatını belirleyebilmekte, serbest pazar ekonomisi adı altında küçük üreticilerin sırtından büyük paralar kazanmaktadır.
- Ayrıca, anlaşma gereği zorunlu olarak ithal ettiğimiz hayvansal ürünler, pazarın daralması nedeniyle hayvancılıkla uğraşan çiftçilerimizin zaman zaman zararına yol açmaktadır.

1.4.3.6. Örgütlenme Sorunu

Ortak menfaatlerin savunulması, sorunların çözümü, plan ve programların bir düzen içinde uygulanması ancak örgütlü bir yapıyla mümkündür. Ülkemiz, toplumsal açıdan örgütlenme sürecini tam manasıyla gerçekleştirebilmiş değildir. Örgütü olmayan, dağınık bir topluluğun sesini duyurması, sorunların çözümü için gerekli güce sahip olması ve bölgesel ve ülkesel düzeyde üretim planlaması yapabilmesi mümkün değildir.

Mevcut Durum ve Sorunlar;

- Ülkemizde genellikle aile tipi küçük işletmeler şeklinde faaliyet gösteren hayvancılığımızın en büyük sorunlarından biri de örgütsüzlük ile bunun getirdiği dağınık yapı ve plansız üretimdir.
- Örgütsüzlük nedeniyle çiftçiler mağdur, aracılar ise zengin edilmektedir, çünkü ürünün fiyatını üretici değil aracılar belirlemektedir.
- Üretim planlaması için üretici veya yetiştirici birliklerini harekete geçirecek ve yetkilendirecek yasal düzenlemeler yoktur.

- Ülkemizin hayvancılığın örgütlenmesi ve üretim planlamasına yönelik hayvancılık politikası yoktur.
- Örgütlenme noktasındaki en büyük eksikliklerden biri de ülke hayvancılığımıza ait örgütlenme çalışmalarındaki yapısal eksikliklerdir. Ülkemiz hayvancılığı için sadece sığır yetiştirici birlikleri düşünülmüş; koyun ve keçi yetiştirici birlikleri ile kanatlı hayvan (damızlık) yetiştirici birlikleri düşünülmemiştir. Üretici birlikler oluşturulurken ise yem bitkisi, karma yem, kırmızı et, piliç eti ve yumurta üreticilerine ait birliklerin önemi dikkatten kaçmıştır (Karagöz; 2009, 10).

1.4.3.7. Verimlilik ve Ölçek Sorunu

Türkiye'de hayvancılığın en başta gelen sorunu verim düzeyinin düşük olmasıdır. Ülkemizde hayvan başına düşen verimlilik Avrupa standartlarının oldukça altındadır. Diğer taraftan, Doğu Anadolu bölgesi ülke ortalamalarının dahi gerisinde kalmıştır. Avrupa Birliği ülkelerinde ortalama bir ineğin yıllık süt verimliliği 6 tonun üzerinde iken, ülkemizde bu miktar 1,7 tondur. Doğu Anadolu Bölgesinin önemli hayvancılık merkezlerinden biri olan Van'da ise inek başına yıllık ortalama süt üretimi bir tondur. AB'de hayvan başına düşen süt miktarı 127 kg, Türkiye'de 48 kg, Van ilinde ise 40 kg'dır (Akpınar ve Diğerleri, 2012: 202).

İşletme başına düşen hayvan sayısının düşüklüğü bölge hayvancılığının bir diğer problemidir. Düşük ölçekte üretim maliyet, ürün kalitesi, pazara erişim gibi pek çok alanda sorunlara neden olmaktadır. Bölgede işletme başına düşen hayvan sayısı ülke ortalamasının üzerinde olmakla birlikte AB ortalamasının gerisinde kalmıştır. Ülkemizde ortalama işletme başına 5.2 büyükbaş hayvan düşerken, Kuzeydoğu Anadolu'da bu sayı 8,9 Ortadoğu Anadolu'da ise 5.8'dir. Danimarka'da işletme başına 75, Almanya'da 36, Hollanda'da ise işletme başına 54 büyükbaş düşmektedir. Düşük ölçekte üretim yapmanın sonucu ekonomide kullanılmamış ölçek ekonomilerinin ortaya çıkmasıdır. Kullanılmamış ölçek ekonomileri, bir iktisadi faaliyette daha büyük bir ölçekte yapılacak bir üretimin getireceği ekonomik katma değer, düşük ölçekte üretim yapılması nedeniyle üretilmemesi sonucu ortaya çıkar. Ülkemiz hayvancılığında düşük

Üretim leği, lke kaynaklarının israf edilmesine yol açmaktadır. Çok parçalı üretim yapısı artan ölçek getirilerinin sağlayabileceği ekonomik katkılardan mahrum kalınması sonucunu doğurmaktadır. Ülkemizde bykbağ hayvancılık yapan işletmelerin % 98'inin 1-25 bağ hayvana sahip olması kullanılmayan ölçek getirilerinin ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir (Akpınar ve Diğerleri, 2012: 203).

BÖLÜM 2: TRA2 KUZEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE HAYVANCILIK SEKTÖRÜNÜN YAPISI VE BÖLGE EKONOMİSİNDEKİ ÖNEMİ

2.1. Coğrafi Yapı, İklim ve Arazi Kullanımı

TRA2, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin bir alt bölgesidir. Türkiye'nin kuzeydoğusunda bulunmakta ve sırasıyla İran, Ermenistan, Nahçıvan, Gürcistan devletleriyle sınırı bulunmaktadır. Komşu olduğu iller sırasıyla; Artvin, Erzurum, Muş, Bitlis ve Van'dır. Aynı zamanda bölge, toplam 2.998.000 hektarlık alana sahiptir (TKB, 2007: 30).

Şekil 5: TRA2 Bölgesinin Türkiye Haritasındaki Yeri

Kaynak: Türkiye Ulaşım ve Turizm Rehberi, <http://www.neredennereye.com/harita/>, 14.10.2013.

Ağrı, Ardahan, Kars ve Iğdır illerinden oluşan TRA2 Bölgesi coğrafi yapısı ile özellikle de sahip olduğu geniş çayır ve mera varlığı nedeniyle hayvancılığa elverişli durumdadır. Bölgenin sunduğu bu özellikler uzun yıllar içerisinde bir hayvancılık geleneğinin oluşmasına neden olmuştur. Bölgede nüfusun yüzde 56'sı tarımda istihdam edilmektedir. İklim şartları dolayısıyla ekili tarımın çok düşük ölçeklerde yapıldığı göz önüne alındığında bölge halkı için hayvancılığın önemi daha net anlaşılmaktadır (Tutar ve diğerleri, 2012). İkliminin yem bitkisi üretimine uygun olması hayvancılığın bölgede gelişmesine katkıda bulunurken, kışların uzun ve sert geçmesi olumsuz bir durum

olarak ortaya çıkmaktadır. Mera ve çayırların uzun süre kârla kaplı olması hayvanların ahırda kalma süresini artırmaktadır (SERKA, 2011).

Tablo 10
Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde(TRA2) Arazinin kullanım Biçimine Göre Dağılımı(Ha)

	Tarım Alanı	%	Çayır Mera	%	Orman ve Fundalık	%	Diğer Araziler	%	Arazilerin Yüzölçümü	%
Ağrı	293.563	26	765.518	67	347	0,03	64.593	6	1.124.021	100
Kars	342.997	34	327.850	32,3	37.700	3,7	305.353	30	1.013.900	100
İğdır	118.525	33	146.571	41	2.233	1	91.471	25,5	358.800	100
Ardahan	84.250	17	285.678	57,5	31.957	6,4	94.815	19	496.700	100
TRA2	829.335	28	1.525.617	51	72.237	2,4	556.232	19	2.993.421	100
Türkiye	26.013.732	33	14.616.700	18,7	20.703.000	26,4	17.022.806	22	78.356.238	100

Kaynak: TKB, Tarım Master Planı, 2007: 77.

Tablo 10'daki verilere göre Türkiye'deki arazilerin % 18,7'si çayır ve mera iken, TRA2 Bölgesi'nde ise bu arazilerin % 51'i çayır ve meradır. Görüldüğü gibi TRA2 bölgesinin yarısı çayır ve meradır. Bu bağlamda bölgede hayvanların otlatılması için gerekli olan çayır ve meranın olması, bölgenin hayvancılık faaliyeti için ne kadar büyük bir önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Diğer yandan organik hayvancılık için bu çayır ve meralar çok büyük önem kazanmaktadır. Çünkü üretimin hızlandırılması için içinde katkı malzemesi olan bir çok yem verilmektedir. TRA2 Bölge'si sahip olduğu büyük çayır ve mera potansiyeli ile hem mera hayvancılığına hem de organik hayvancılığa çok elverişli olmasına karşın, bölgede hayvancılık yeteri düzeyde gelişmemiştir. Bölgenin sahip olduğu coğrafi, kültürel ve ekonomik özelliklere göz önüne alınıp, çok ciddi teşvikler edilmeli ve yatırımlar yapılmalıdır.

2.2. Sosyo-Ekonomik Durum

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun az gelişmişliği, tarihsel bir olgudur. 1980'lerde başlayarak otuz yıl süren silahlı çatışma ortamı, köylerin boşalmasına neden olan ve hem bölgedeki hem de ülkenin diğer yörelerindeki büyük şehirleri etkileyen büyük bir göç dalgasına yol açmıştır. Göç edenlerin önemli bir kısmı, göç ettikleri yörelerdeki iş imkanlarına veya akraba-hemşeri ilişkisi ağlarının sağlayabileceği ekonomik imkanlara güvenmeden, güvenlik sorunları ve geçim olanaklarının ortadan kalkmasının yol açtığı zorlamalarla hareket etmişlerdir. Dolayısıyla, özellikle yoğun göç alan kentlerde, ortaya çok ciddi bir sosyoekonomik entegrasyon sorunu çıkmıştır. Bölgenin iktisadi koşulları Türkiye ortalamasına oranla giderek bozulmaktadır. İşsizlik büyük bir sorundur; bölge nüfusunun yarıdan fazlası yoksul tanımına girmekte, kentlerdeki yoksulluk toplumsal ve siyasi sonuçları açısından vahim bir görünüm arz etmektedir (TESEV, 2006).

Bölgenin içinde bulunduğu sosyoekonomik durumu tek boyutlu analiz etmek mümkün değildir. Kimileri mevcut duruma "Kürt sorunu", kimileri "az gelişmişlik sorunu", kimileri ise "demokratikleşme sorunu" gibi tabirlerle yaklaşmaktadır. Oysa, önümüzde duran sorun çok boyutlu bir sorundur. Tarihsel, politik, ekonomik ve coğrafi boyutları ele alınmalıdır. Ancak, tüm bu çok boyutluluk içinde bu sorunun bir Kürt sorunu olduğu hiçbir zaman ikinci plana atılmamalıdır (Baysal, 2008: 1).

Bölgede iş imkânının olmaması nedeniyle sosyo-ekonomik sorunlar daha da derinleşmektedir. Bu sorunların çözümüne bölgesel çözüm önerileri getirilmelidir. Örneğin Türkiye'nin farklı bir yerinde yapılacak fabrikaların ve ya iş sahalarının bölge halkı için faydası çok az olacaktır. Ama bu bölgede açılacak iş sahası bölge halkını olumlu etkileyecektir. Bölgenin en önemli geçim kaynağı olan hayvancılık gerçek manada ihya edilirse, bölgedeki işsizlik sorunu çok önemli düzeyde çözülür. Aynı zamanda büyük şehirlere yapılan göçlerin azalmasına da vesile olacaktır.

2.2.1. Nüfus Yapısı

Tablo 11'deki verilere göre; Türkiye nüfusu 1990 yılında yaklaşık olarak 56,5 milyondur. 1990-2000 yılları arasında % 18,28'lik bir nüfus artışı gerçekleşmiş ve ülke nüfusu 67.803.927 olmuştur. TRA2 bölgesine baktığımızda 1990- 2000 yılları arasında % 5,05'lik bir nüfus artışıyla bölge nüfusu 1.156.150 olmuştur. TRA2 bölgesi 2000 yılı itibariyle Türkiye nüfusunun % 1,70'ine denk gelmektedir.

TRA2 bölgesindeki illere baktığımızda en çok nüfusa sahip ilimiz Ağrı'dır. Ağrı ilinin nüfusu sürekli artış göstermiş, 1990 yılında nüfusu 437.093 iken 2000 yılına kadar %19,03 nüfus artış hızı gerçekleşmiş ve sonuç olarak 528.744'e yükselmiştir. Ağrı'nın şehir nüfus artış hızı, hem Türkiye geneli şehir nüfus artış hızından hem de TRA2 nüfus artış hızından daha çok gelişmiştir.

Tablo 11

TRA2 Bölgesi'nin 1990 ve 2000 Yıllarında Nüfus Sayısı ve Nüfus Artış Hızı

	1990 Yılı Nüfusu			2000 Yılı Nüfusu			Nüfus Artış Hızı (%)		
	Toplam	Şehir	Köy	Toplam	Şehir	Köy	Toplam	Şehir	Köy
Ağrı	437.093	158.758	278.335	528.744	25.309	276.435	19,03	46,31	-0,68
Kars	355.823	130.391	225.432	325.016	142.145	182.871	-9,05	8,63	-20,92
İğdır	142.601	55.547	87.054	168.634	81.582	87.052	16,76	38,43	0,00
Ardahan	163.731	34.038	129.693	133.756	39.725	94.031	-20,22	15,45	-32,15
Toplam (TRA2)	1.099.248	378.734	720.514	1.156.150	515.761	640.389	5,05	30,87	-11,79
Türkiye	56.473.035	33.656.275	22.816.760	67.803.927	44.006.274	23.797.653	18,28	26,81	4,21

Kaynak: TÜİK, Genel Nüfus Sayımları İstatistikleri, 2013.

Kars ilinin nüfusunda 1990-2000 yılları arasında nüfus artış hızı % -9,05 olarak gerçekleşmesi sonucu 30.807 kişi azalmıştır. Kars'ın şehir nüfusunda artış olmasına karşın köy nüfusunda ciddi azalmalar olmuştur. Kars ili aynı zamanda TRA2 bölgesinde toplam nüfus bakımından Ağrı ilinden sonra gelmektedir. İğdır ilinin nüfusu 1990-2000 yılları arasında hem toplam nüfus hem de şehir nüfusu olarak artış göstermiştir ama köy nüfusu olarak ise neredeyse hiç değişme olmamıştır. 1990 yılında 142.601 nüfusa sahip olan İğdır 2000 yılında 168.634 nüfusuna ulaşmıştır. Ardahan ili 1990-2000 yılları arasında bölgede en çok nüfusun azaldığı ildir. 1990 yılında 163.731 nüfusa sahip iken,

2000 yılında 133.756'ya kadar gerilemiştir. En çok azalma köy nüfusunda gerçekleşmiştir.

Tablo 11'deki verilerden anlaşıldığı üzere TRA2 Bölge'sinde köy nüfusunun arması gerekirken, yeni doğan çocuklara rağmen azalmıştır. Bu da köy nüfusunun şehir merkezine kaydığını göstermektedir. Bölgenin hem coğrafi koşulları itibariyle hayvancılığa elverişli olması hem de bölge halkının en kadim geçim kaynağının hayvancılık olması, bölge halkı için hayvancılığın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Türkiye'de, 2012 yılı itibariyle tarım ve hayvancılığın ithalattaki payı yaklaşık olarak 7,2 milyar dolardır (TÜİK, 2013d). Bu bağlamda TRA2 Bölgesi'nde hayvancılık ihya edilirse, hem bölge halkı için istihdam sağlayıp önemli düzeylerde göç engellenebilir hem de Türkiye'nin yaptığı ithalat önemli düzeylerde düşürülebilir.

2.2.2. Eğitim Durumu

Eğitim, ekonomik ve sosyal ihtiyaçların karşılanması için gereken nitelikli işgücünün yetişmesinde, kalkınma hedeflerine göre değişen talep yapısına uygun beceri ve bilgilerin aktarılmasında, kaynakların genel olarak daha rasyonel bir biçimde ve verimli olarak kullanılmasında, sağlıklı ve nitelikli istihdama hazır bir nüfusun oluşmasında en temel öğelerin başında gelmektedir. Eğitim, bir insan hakkı olmasının yanında, sürdürülebilir kalkınma için bir önkoşul ve iyi yönetim ile bilgiye dayalı kararlar alma ve demokrasinin geliştirilmesi için de etkili bir araçtır. Dolayısıyla rekabete dayalı yenedünya düzeninde eğitime en fazla yatırım yapan ve eğitilmiş insan gücüne sahip ülkelerin avantaj sağlayacağı gerçeği göz önüne alındığında, eğitimin önemi daha da belirgin hale gelmektedir. (Eşiyok ve Sekmen, 2012).

Tablo 12'deki verilere baktığımızda Ağrı ilinde 41.672 kişi ve toplam nüfusun % 8,9'u, Kars ilinde ise 20.143 kişi ve toplam nüfusun %7,6'sı okuma yazma bilmemektedir. Cinsiyete göre bakıldığında Ağrı ilinde okuma yazma bilmeyenlerin % 82'si kadın, %18'i ise erkek ve Kars ilinde ise % 83'ü kadın, %17'si ise erkektir. Ağrı ilinde Yüksekokul, Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora eğitimi alanlar toplam nüfusun % 3,5'ine, Kars ilinde ise % 5,9'una denk gelmektedir. Ağrı ilinde doktora eğitimi alan 221 kişi ve bunların 137'si erkek, 84'ü ise kadındır. Kars ilinde ise doktora eğitimi alan 295

kişi ve bunların 210'u erkek, 85'i kadındır. Her iki ilin eğitim düzeyini değerlendirdiğimizde nüfusun çok azı yüksek okul ve üzeri eğitim almış ve yaklaşık % 8'i ise okuma yazma bilmemektedir.

Tablo 12
2012 Yılında Ağrı ve Kars İllerindeki Nüfusun Eğitim Durumları

2012	Ağrı İli			Kars İli		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Okuma yazma bilmeyen	41.672	7.479	34.193	20.143	3.358	16.785
Okuma yazma bilen	189.219	88.746	100.473	69.361	33.482	35.879
İlkokul mezunu	66.543	36.648	29.895	52.717	25.833	26.884
İlköğretim mezunu	78.564	52.120	26.444	55.421	33.421	22.000
Ortaokul veya dengi okul mezunu	7.657	5.596	2.061	8.664	5.711	2.953
Lise veya dengi okul mezunu	39.175	28.338	10.837	33.844	21.818	12.026
Yüksekokul veya Fakülte mezunu	15.624	10.228	5.396	14.803	8.782	6.021
Yüksek lisans mezunu	663	468	195	673	415	258
Doktora mezunu	221	137	84	295	210	85
Bilinmeyen	25.640	12.621	13.019	10.975	5.929	5.046
Toplam	464.640	242.381	222.597	266.896	138.959	127.937
Belirtilen eğitim düzeyi ve cinsiyete göre nüfus (6-üzeri)						

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Veri Tabanı, 2013.

Tablo 13'teki verilere baktığımızda Iğdır'da 7.189 kişi, toplam nüfusun %7,4'ü ve Ardahan ilinde ise 14.832 kişi, toplam nüfusun % 8,9'u okuma yazma bilmemektedir. Cinsiyete göre bakıldığında Iğdır ilinde okuma yazma bilmeyenlerin % 82,3'ü kadın,%17,7'si ise erkek ve Ardahan ilinde ise % 82'i kadın, %18'i ise erkektir. Iğdır ilinde Yüksekokul, Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora eğitimi alanlar toplam nüfusun % 6'sına, Kars ilinde ise % 5,6'sına denk gelmektedir. Iğdır ilinde doktora eğitimi alan 53 kişi ve bunların 37'si erkek, 16'sı ise kadındır.Ardahan ilinde ise doktora eğitimi alan 100 kişi ve bunların 71'i erkek , 29'u ise kadındır. Her iki İlin eğitim düzeyini değerlendirdiğimizde nüfusun çok azı yüksek okul ve üzeri eğitim almış ve yaklaşık % 8,3'ü ise okuma yazma bilmemektedir.

Tablo 13
2012 Yılında Iğdır ve Ardahan İllerindeki Nüfusun Eğitim Durumları

2012	Iğdır İli			Ardahan İli		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Okuma yazma bilmeyen	7.189	1.268	5.921	14.832	2.669	12.163
Okuma yazma bilen	20.428	10.118	10.310	50.784	25.146	25.638
İlkokul mezunu	23.437	11.197	12.240	24.199	13.302	10.897
İlköğretim mezunu	20.057	11.510	8.547	34.044	19.747	14.297
Ortaokul veya dengi okul mezunu	3.452	2.371	1.081	4.523	2.968	1.555
Lise veya dengi okul mezunu	13.249	8.973	4.276	21.640	13.078	8.562
Yüksekokul veya Fakülte mezunu	5.507	3.516	1.991	8.865	5.350	3.515
Yüksek lisans mezunu	259	178	81	446	288	158
Doktora mezunu	53	37	16	100	71	29
Bilinmeyen	3.258	1.688	1.570	6.043	3.133	2.910
Toplam	96.889	50.856	46.033	165.476	85.752	79.724
Belirtilen eğitim düzeyi ve cinsiyete göre nüfus(6-üzeri)						

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Veri Tabanı, 2013.

Türkiye nüfusunun % 9,5'i yüksek okul veya daha yüksek bir eğitim düzeyine sahip iken TRA2 bölgesinde ise bu oran yaklaşık olarak % 4,7'dir. Bu oranlara baktığımızda Türkiye ortalaması TRA2'nin yaklaşık olarak iki katıdır. Bu bağlamda TRA2 bölgesinde eğitim düzeyinin çok düşük olduğunu görmekteyiz (TÜİK, 2013g).

Eğitim, bir toplumun en önemli silahıdır. Rekabete dayalı yenedünya düzeninde eğitime en fazla yatırım yapan ve eğitilmiş insan gücüne sahip ülkelerin avantaj sağlayacağı gerçeği göz önüne alındığında, eğitimin önemi daha da belirgin hale gelmektedir. Ne yazık ki TRA2 Bölge'sinde eğitim düzeyi oldukça düşüktür. Tabii ki bu durumda bölgede nitelikli iş gücünün ne kadar az olduğu anlaşılmaktadır. Bölgede yapılan tarım ve hayvancılık faaliyetlerin geleneksel yöntemlerle yapılması bunun en güzel delilidir. Ayrıca bölgede sosyo-ekonomik sorunların temelinde de yine eğitim sorunu vardır. Bu bağlamda eğitim sorunun çözümüyle, hem sosyo-ekonomik hem de bölgenin en önemli geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılığın karşı karşıya olduğu sorunlar giderilmiş olacaktır.

2.2.3. Ekonomik Durum

Türkiye'de kişi başı GSYH 2146 USD iken TRA2 bölgesinde ise 730 USD'dir. Aynı zamanda TRA2 bölgenizin kişi başı GSYH hasılası Türkiye'nin kişi başı GSYH'nın % 34'üne denk gelmektedir. TRA2 bölgesinde kişi başı GSYH bakımından en yüksek 886 USD ile Kars ilimiz, en düşük 568 USD ile Ağrı ilimiz gelmektedir. Kişi başı GSYH değerleri Düzey 2 temelinde ele alındığında, bölgeler arası gelir farklılıkları daha da dramatik düzeylere çıkmaktadır.

En yüksek kişi başı hasılaya sahip Düzey 2 bölgesi olan TR42 Kocaeli alt bölgesi (4,109 USD) yaklaşık olarak Türkiye ortalamasınının 2 katı gelire sahip gözükmektedir. Bölgenin bu yüksek gelir düzeyine sahip olmasının en temel nedeni sanayinin bu bölgemizde yoğunlaşmasıdır. Kocaeli alt bölgesinin ardından sırasıyla üçü de tek ilden oluşan İzmir, İstanbul ve Ankara alt bölgeleri gelmektedir. Türkiye en düşük gelire sahip Ağrı (568 USD), en yüksek gelire sahip ise Kocaeli (6165 USD) ilimiz gelmektedir.

Tablo 14
2001 Yılı İtibariyle TRA2 Bölgesindeki İllerin Kişi Başına Düşen GSYH'sı (Dolar)

Bölge	Kişi Başına Düşen GSYH(Dolar)	TRA2/Türkiye(%)
Ağrı	568	27
Kars	886	41
Ardahan	842	39
Iğdır	855	40
TRA2	730	34
Türkiye	2146	100

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplamalar, 2013. (cari fiyatlarla- 2001)

Tablo 14'deki verilere baktığımızda en düşük kişi başı gelire sahip bölge TRA2 bölgesidir. TRA2 bölgesinin kişi başı geliri, en yüksek kişi başı gelire sahip olan TR42 bölgesine göre 3379 USD daha azdır. Bu bağlamda iki bölge arasındaki kişi başı gelir farkı TRA2 bölgesinin kişi başı gelirinin 4,6 katıdır. Görüldüğü gibi bölgedeki iller Türkiye'nin en fakir illeri arasındadır.

Bir üretim sürecinde ortaya çıkan çıktı ile kullanılan girdi arasındaki fark kısaca "Katma Değer" olarak ifade edilmektedir. Başka bir ifadeyle katma değer, üretilen

çıktı değerinden, o değerın üretılması için kullanılan girdilerin düşölmesiyle elde edilen değer olarak tanımlanmaktadır. Gayrisafi Katma Değer (GSKD) ise bir bölgede yerleşik ekonomik birimlerin belli bir dönemde, bu bölgedeki ekonomik faaliyetleri sonucunda ürettikleri mal ve hizmetlerin (çıktı) üretim değerinden, bu üretimde bulunabilmek için kullandıkları mal ve hizmetler (ara tüketim) değerinin çıkarılması sonucu elde edilen değerdir (Eşiyok ve Sekmen, 2012).

GSKD (temel fiyatlarla) = Çıktı (temel fiyatlarla) - Ara Tüketim (alıcı fiyatlarıyla)

Gayrisafi katma değere ürünler üzerindeki vergiler eklenmesi ve sübvansiyonların çıkarılması sonucunda GSYH'ya ulaşılmaktadır. Gayrisafi katma değere ürünler üzerindeki vergiler eklenmesi ve sübvansiyonların çıkarılması sonucunda GSYH'ya ulaşılmaktadır. $GSYH = GSKD + (\text{ürünler üzerindeki vergiler-sübvansiyonlar})$

Tablo 15
2008-2004 Yılları Arasında Türkiye ve TRA2 Bölgesi'nin Sektörlere Göre Gayri Safi Katma Değerleri

Yıllar		GSKD	Tarım	Sanayi	Hizmetler
2008	TR	854.585.214	72.274.585	232.475.082	549.835.548
	TRA2	5.257.444	1.291.805	662.330	3.303.309
2007	TR	754.384.542	64.331.717	209.515.201	480.537.624
	TRA2	4.704.945	1.239.285	659.865	2.807.795
2006	TR	668.418.265	62.662.754	188.646.805	417.108.706
	TRA2	4.394.111	1.227.654	616.795	2.549.662
2005	TR	571.714.470	60.713.747	160.331.023	350.669.700
	TRA2	3.887.211	1.210.050	533.473	2.143.688
2004	TR	494.884.058	52.997.645	138.411.772	303.474.641
	TRA2	3.385.948	1.167.669	401.283	1.816.996

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplamalar, 2013.

Tablo 15'deki verilere baktığımızda GSKD'nin 2004-2008 yılları arasında Türkiye genelinde yaklaşık olarak % 72,6, TRA2 bölgesinde ise % 55,2 arttığını görmekteyiz. 2008 yılı itibariyle TRA2 Bölgesi'nin Türkiye genelindeki GSKD payı % 0,6 civarında çok düşük bir paya sahiptir.

Tablo 16
Sektörlerin Bölgesel Gayrisafi Katma Değer İçindeki Payı (%) (2004-2008)

Yıllar	TRA2			Türkiye		
	<i>Tarım</i>	<i>Sanayi</i>	<i>Hizmetler</i>	<i>Tarım</i>	<i>Sanayi</i>	<i>Hizmetler</i>
2004	34,5	11,9	53,7	10,7	28,0	61,3
2008	24,6	12,6	62,8	8,5	27,2	64,3

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplamalar, 2013.

Tablo 16'daki verilere göre; 2004 yılında Türkiye'de GSKD içinde tarımın payı %10,7 iken TRA2 Bölgesinde ise %34,5'dir. Tarımın payı 2008 yılına gelindiğinde Türkiye genelinde %2,2, TRA2 Bölgesi'nde ise % 9,9 oranında gerilemiştir. Görüldüğü gibi yıllar itibariyle tarımın payı azalmış, sanayi ve hizmet sektörünün payı ise artmıştır. Aynı zamanda en yüksek artış hizmet sektöründe gerçekleşmiştir.

TRA2 Bölge'si Türkiye'nin en fakir illerinden oluşmaktadır. Bölge, kişi başına GSMH bakımından Türkiye ortalamasının % 34'üne denk gelmektedir. Diğer yandan GSKD bakımından ise Türkiye'nin GSKD'nin % 0,6'sına denk gelmektedir. Bu bağlamda ekonomik yönden çok geri kalmış bölge için hükümete ve ilgili bakanlıklara çok ciddi görevler düşmektedir. Örneğin bölgede mevcut sektörler içerisinde hayvancılık çok ciddi potansiyele sahiptir. Bölgede hem işgücü hem de sahip olduğu coğrafi özellikler ve çayı-mera bakımında hayvancılığa çok uygundur. Bölgede yapılan hayvancılık genellikle geleneksel yöntemlerle yapılmakta ve vatandaşlar kârı düşünmeden günöbirlik ihtiyaçlarını giderme peşindedir. Bu bağlamda hükümet ve ilgili bakanlıklar halkı bilinçlendirip hayvancılığı ihya etmelidir.

2.3. Hayvancılık Sektörünün Mevcut Durumu

Doğu Anadolu Bölgesi hayvancılık denilince Türkiye’de akla gelen ilk bölgedir. Bölgenin hayvancılığa elverişli olan, kaliteli ve geniş meralara sahip olması, hayvancılığı ön plana çıkarmaktadır. Bölgede hayvancılık ileri tekniklerle yapılmamakla birlikte, halkın geçiminde önemli yer tutmaktadır. Bu nedenle hayvancılık sektörünün mevcut durumunun, bölgenin güncel sorunlarının, ihtiyaçlarının, potansiyelinin analizler ile ele alınması, bölgede en fazla istihdamı sağlayan sektörün anlaşılması açısından önem taşımaktadır (SERKA, 2011).

2.3.1. Büyükbaş Hayvancılık

TÜİK’in verilere baktığımızda 1970 yılında ülkemizde toplam sığır sayısı 13.189.000 civarındadır. 1970-1980 yılları arasında sığır sayısı yaklaşık olarak 2.378.000 artmıştır. Nitekim sığır sayısı 1980’de 15.567.000 ulaşmış, ama daha sonraki yıllarda sürekli azalmıştır. Verilere göre en yüksek düşüş 1980-1990 yılları arasında gerçekleşmiştir. 1980 yılından 2010 yılına kadar sığır sayısında yaklaşık olarak 4.843.000 azalma olmuş ve bu azalma 2010’da sığır sayının yaklaşık olarak % 45’ine denk gelmektedir (TÜİK, 2013c).

1980 yılına kadar genellikle geleneksel yöntemlerle yapılan hayvancılıkla bu potansiyel iyi değerlendirilmiş ve verimlilik yönünden de olmasa sayısal yönden sürekli artış göstermiştir. Ancak 1980 yılından sonra Türkiye’de izlenen istikrarsız tarım politikaları, ırk ıslahının yeterince yapılamaması, yeterli miktarda ucuz ve kaliteli yem bitkilerinin ekilişinin yapılamaması gibi nedenlerden dolayı mevcut hayvan varlığı muhafaza edilememiş ve hayvan varlığında azalma meydana gelmiştir (EBK, 2011).

Tablo 17’deki verilere baktığımızda 2000 yılı itibariyle TRA2 bölgesinde toplam 871.040 tane büyükbaş hayvan vardır ve bu büyükbaş hayvanların %67’si yerli, %28’i melez, % 4,5’i kültür ve % 0,5’i ise mandadır. 2000 yılından sonraki yıllarda genellikle büyükbaş hayvan sayısında sürekli olarak artış olmuştur. 2012 yılına gelindiğinde 1.248.554 tane büyükbaş hayvan sayısına ulaşmıştır. TÜİK’in son verdiği verilere göre TRA2 (Ağrı, Kars, Ardahan, Iğdır) bölgesindeki büyükbaş hayvan sayısı Türkiye'nin

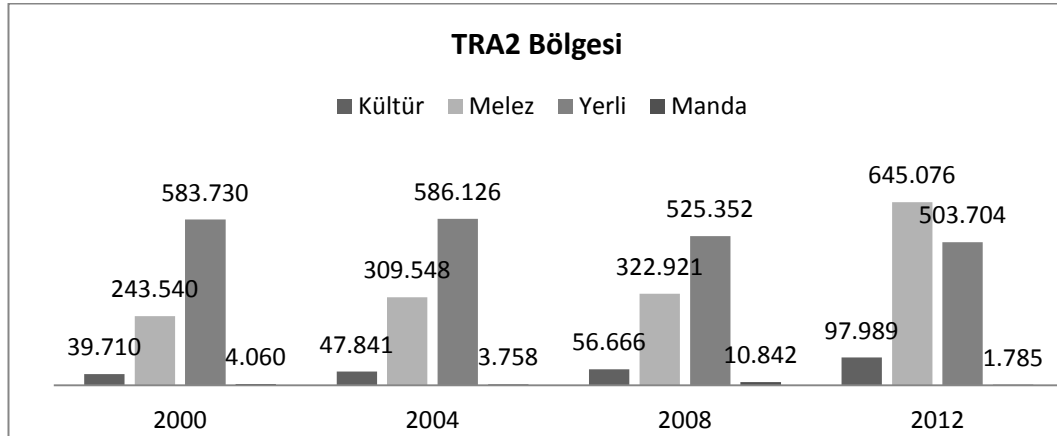
yaklaşık olarak % 9'a denk gelmektedir ve bu da Türkiye'nin hayvancılık ekonomisinde TRA2 bölgesinin ne kadar önemli olduğunu bize göstermektedir.

Tablo 17
Yıllar İtibariyle TRA2 Bölgesi'nde Büyükbaş Hayvan Sayısı

	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2011	2012
Kültür	39.710	51.704	47.841	45.429	56.666	57.216.	74.943	97.989
Melez	243.540	275.616	309.548	372.804	322.921	437.860	481.549	645.076
Yerli	583.730	560.835	586.126	554.277	525.352	477.332	510.017	503.704
Manda	4.060	3.855	3.758	12.047	10.842	1.554	1.684	1.785
Toplam (TRA2)	871.040	892.010	947.273	984.557	915.781	973.962	1.068.193	1.248.554

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, 2013.

Şekil 6'da görüldüğü gibi 2000 yılında TRA2 bölgesinde yerli sığır sayısı 583.730 iken 2012 yılına gelindiğinde ise 503.704'e gerilemiştir. Nitekim kültür ve melez ırkı sığırların sayısının ise 2000 yılında sırasıyla 39.710 ve 243.540 iken 2012 yılına gelindiğinde sırasıyla 97.989 ve 645.076 olmuştur. Kültür ve melez ırkındaki bu yükseliş iyi ama yeterli değildir. Bölgede ırk ıslahı yapılarak bu sayı daha da artırılmalıdır.

Şekil 6: Yıllar İtibariyle TRA2 Bölgesi'ndeki Büyükbaş Hayvan Dağılımı

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, 2013.

2.3.2. Küçükbaş Hayvancılık

Türkiye'nin coğrafik yapısı ve geniş meraları göz önüne alındığında, ucuz maliyetli ve kaliteli hayvancılık için önemli potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Ülkedeki meraların büyük çoğunluğu düşük verimli olup küçükbaş hayvancılık açısından daha uygundur. Özellikle koyun ve keçi yetiştiriciliği, ülkede yapılabilecek en ucuz maliyetli hayvancılıktır. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin Türkiye ekonomisinde özel bir önemi vardır. Toplam et üretiminin % 24.75'i, süt üretiminin % 12.35'si, deri üretiminin %63.18'i koyun ve keçiden sağlanır (DAKA, 2012).

Tablo 18
Yıllar İtibariyle TRA2 Bölgesi'nde Küçükbaş Hayvan Sayısı

	1991	2004	2006	2008	2010	2011	2012
Koyun (yerli)	3.626.931	2.434.073	2.223.077	1.949.829	1.761.540	1.796.667	2.125.033
Koyun (Merinos)	4.862	0	0	0	0	84	100
Keçi (kıl)	179.887	168.315	167.637	143.968	138.796	173.339	183.770
Keçi (Tiftik)	2.473	0	350	0	210	215	185

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, 2013.

Tablo 18'deki verilere göre; TRA2 bölgesi coğrafik yapısı ve 1.525.617 Ha çayır-merasıyla küçükbaş hayvan yetiştiriciliği için çok büyük önem arz etmektedir. Tablo 22'deki verilere göre; 1991 yılı itibariyle Türkiye'de 51.196.538 tane, TRA2 bölgesinde ise 3.814.153 tane küçükbaş hayvan vardır ve TRA2 alt bölgesindeki küçükbaş hayvan sayısı da yaklaşık olarak Türkiye'deki küçükbaş hayvan sayısının %7,5'ine denk gelmektedir. 2012 yılına gelindiğinde Türkiye'de ise 38.782.519 tane, TRA2 bölgesinde ise toplam 2.309.088 tane küçükbaş hayvan vardır. Bu bağlamda 1991-2012 yılları arasında Türkiye küçükbaş üretiminde yaklaşık olarak % 24 ve TRA2 alt bölgesinde ise yaklaşık olarak % 40 oranında bir azalma meydana gelmiştir. Türkiye'de olduğu gibi TRA2 alt bölgesinde de küçükbaş hayvan sayısında azalma meydana gelmiş ve üstelik TRA2 bölgesinin Türkiye'deki toplam üretimindeki payı ise % 7,5'ten % 6 'ya gerilemiştir.

2.3.3. Hayvansal Ürünlerin Üretimi ve Pazarlaması

Bölgeye genel olarak bakıldığında hayvancılığın en önemli geçim kaynaklarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Büyükbaş hayvancılık ve buna dayalı üretim ve ticaret (et, süt, kaşar peyniri üretimi vb.) bölgenin ekonomik faaliyetleri arasında önemli yer tutarken özellikle TRA2 Bölgesinde en önemli geçim kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır (SERKA, 2011: 24).

2.3.3.1. Kırmızı Et Üretimi ve Pazarlaması

Tablo 23'teki verilere göre; TRA2 Alt Bölgede 2007 yılında kırmızı toplam et üretimi 5.170.869 ton ve bunun 4.308.860'ı büyükbaş, 862.009'u ise küçükbaş hayvanlardan elde edilmiştir. 2008 yılında et üretiminde yaklaşık olarak 1 milyon ton düşüş olmuştur. 2009 yılına gelindiğinde ise et üretimindeki düşüş devam etmiş ve bir önceki yıla göre 585.484 ton azalma olmuştur. Aynı şekilde Türkiye'deki et üretiminde de 2007-2009 yılları arasında ciddi azalmalar olmuştur. Bu bağlamda aşağıdaki verilere baktığımızda Türkiye'deki kırmızı et üretimi 2007- 2009 yılları arasına yaklaşık olarak 163 milyon ton azalmıştır.

Tablo 19
Türkiye ve TRA2 Bölgesi'nin 2007-2009 Yılları Arasında Kesilen Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayısı ve Elde Edilen Et Miktarı

		2007		2008		2009	
		Kesilen Baş	Et(Ton)	Kesilen Baş	Et(Ton)	Kesilen Baş	Et(Ton)
TRA2	Büyükbaş Hayvan	27.404	4.308,860	21.203	3.706,721	16.960	2.695,418
	Küçükbaş Hayvan	39.085	862,009	20.247	419,187	33.821	845,006
TR	Büyükbaş Hayvan	2.013.523	433.951,598	1.743.358	371.952,707	1.506.930	326.291,438
	Küçükbaş Hayvan	7.685.214	141.659,344	6.356.428	110.395,519	4.603.390	86.308,199

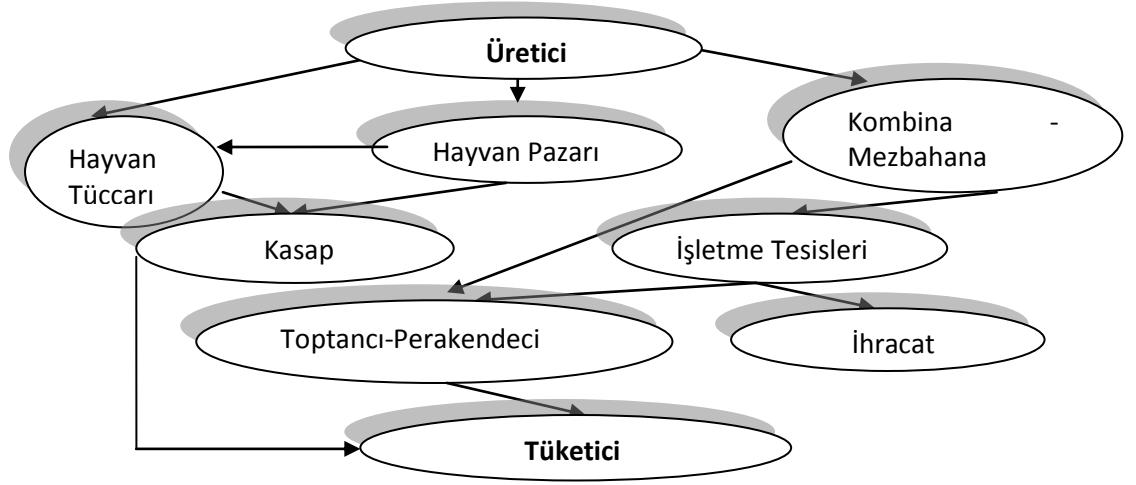
Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, 2013.

Tablo 19'daki verilere baktığımızda TRA2 bölgesindeki kırmızı et üretimi Türkiye'deki et üretiminin yaklaşık olarak % 1'ine denk gelmektedir. Aynı zamanda TRA2 bölgesindeki büyükbaş hayvan varlığı yaklaşık olarak Türkiye'nin % 9'una ve küçükbaş

hayvan varlığı ise yaklaşık olarak Türkiye'nin %6,5'ni gelmektedir. Bu bağlamda bu verilerde bir tezat görülmektedir. Bunun sebebi ise hayvan işletme sahiplerinin hayvan kesimlerini kurban veya normal kesim için farklı illere götürüp kesmeleridir. Genellikle bu kesimler Türkiye'nin gelişmiş ve büyük illerinde yapılmaktadır.

Hayvan ve hayvansal ürünlerin çağın değişen koşullarına uygun bir biçimde üretim ve kalitesinin artırılması, ilin ekonomisi açısından büyük önem taşımaktadır. Bunun başarılabilmesi büyük ölçüde pazarlama organizasyonu ve fonksiyonlarının etkin bir biçimde yerine getirilmesine bağlıdır. Hayvansal üretimin yapıldığı işletmelerde; örneğin yetiştirme ve besi faaliyetlerinde başarıya ulaşılsa dahi, pazarlamada ortaya çıkan problemler çözülmedikçe, üretim ve kaliteyi yükseltmek çoğu zaman güç ve bazen de imkânsızdır. Hayvansal ürünlerin pazarlanması, ürünlerin ham maddeden mamul halini alıp, tüketim aşamasına geçme anına kadar devam eder. Bu bakımdan pazarlama, hayvansal ürünlerin imalat safhalarını da kapsamaktadır. Hayvan ve hayvansal ürünlerin çağın değişen koşullarına uygun bir biçimde üretim ve kalitesinin artırılması, pazarlamanın başarısı açısından büyük önem taşımaktadır. Bu ise, büyük ölçüde pazarlama organizasyon ve fonksiyonlarının etkin bir biçimde yerine getirilmesine bağlıdır (TKB, 2007).

Kırsalda pazarlama kanalı içinde üretici-köy kasabı yer almaktadır. Pazarlama kanalının kısıllığına rağmen etin fiyatı yüksektir. Çünkü tüketici adedinin azlığı ve alım gücü yetersizliği perakendeci kasaba yoğun bir iş ve çalışma kapasitesi sağlamamaktadır. Bu nedenle pazarlamanın maliyeti prodüktivite düşüklüğü nedeniyle yüksek olmaktadır. Köy kasabının çalışma metot ve koşulları şehirde olanlardan oldukça büyük farklılık göstermektedir. Et sürümünde et kalitesi ile fiyatı arasındaki ilişki yok denecek kadar azdır. Bu pazarlama modelinde genellikle kasap iki görevi birden yüklenmiş bulunmaktadır. Tüccar ve perakendeci kasabın bazen bir üçüncü görevi besicilik şeklinde yaptığına da rastlanılmaktadır. Burada tüccar perakendeci kasap, kasaplık hayvanı bizzat üreticiden aldığı gibi pazardan da hayvan tedarik edebilmektedir. Belediye mezbahasında hayvanları kestirdikten sonra yine kendi dükkânında tüketime arz etmektedir (Sakarya, 2013).

Şekil 7: TRA Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Canlı Hayvan ve Et Pazarlama Kanalları

Kaynak: TKB, TRA Kuzeydoğu Anadolu Tarım Master Planı, 2007.

Şekil 7’de görüldüğü gibi Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi’nde üreticiler ellerindeki canlı hayvanları sırasıyla; hayvan tüccarlarına, hayvan pazarlarına veya kombinalara vermektedir. Hayvan pazarlarına gelen canlı hayvanlar hayvan tüccarlarına teslim edilmekte ve hayvan tüccarları da hem direkt üreticiden aldıkları hayvanları hem de hayvan pazarlarından aldıkları hayvanları kasaplara vermektedir. Sonuç olarak üreticiden canlı olarak çıkan hayvanlar kasaplar vasıtasıyla et veya kıyma suretinde tüketiciye ulaşmaktadır. Diğer yandan üreticiden kombinalara verilen canlı hayvanlar ya işletme tesislerine ya da toptancılara verilmektedir. Kombinalarda kesilen hayvanlar toptancı-perakendeciler vasıtasıyla tüketicilere ulaşmaktadır. İşletme tesislerine verilen kırmızı etler ise, bu tesislerde işlenerek ya yurt dışına ihraç edilmekte ya da yurt içindeki toptancı-perakendeciler vasıtasıyla tüketiciye ulaştırılmaktadır.

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın " TRA Kuzeydoğu Anadolu Tarım Master Planı " adlı çalışmasında kırmızı et üretim ve pazarlaması için yapmış olduğu SWOT analizinde çok önemli sonuçlara ulaşılmıştır (TKB, 2007: 184).

Tablo 20
TRA Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Kırmızı Et Üretimi ve Pazarlaması
(SWOT Analizi)

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler	Fırsatlar	Tehditler
<ul style="list-style-type: none"> • İşletme sanayisinin varlığı • Temel besin maddelerin olması • Geniş mera ve yem bitkisi potansiyeli • Bölge küçükbaş hayvan varlığında Türkiye'de 3. sırada büyükbaş hayvan varlığında 1. sıradadır. • Hayvancılıkta kayıt sisteminin bulunması 	<ul style="list-style-type: none"> • İşletmelerin küçük olması • Kaba yem açığının fazla olması • Girdi maliyelerinin yüksek olması • Damızlık hayvan teminindeki güçlük • Üretici örgütlemesinin yetersizliği • Kişi başına tüketiminin gelişmiş ülkelere göre düşük olması • Islah çalışmalarının yetersizliği • Erken kesim 	<ul style="list-style-type: none"> • Üreticilerin kaba yem üretimine yönelerek yem girdi maliyetlerini azaltmaya başlaması • Kültür ırkı hayvan sayısı ve verimlilikteki artış • Kırmızı et üretiminde işlenmiş ürün çeşitliliğinin artması • Hayvancılığın her yönü ile destekleniyor (yem bitkileri, suni tohumlama, buzağı vb. destekler) olması • Mera kanununun varlığı ve Çayır Mera ıslah çalışmalarının yapılması • Yem bitkileri ekiliş ve üretimindeki artış • Büyükbaş hayvan yetiştiriciliği konusunda kredi imkânının olması 	<ul style="list-style-type: none"> • Kaçak hayvan girişi ve kaçak kesimler • Et ithalatının giderek artması • Fiyat istikrarsızlığı • Köylerden kentlere olan göç neticesinde işletmelerin kapatılması sonucu hayvan potansiyelindeki düşüş • Zoonotik hastalıkların artışı nedeniyle kırmızı et tüketiminin azalması

Kaynak: TKB, TRA Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Master Planı, 2007.

Tablo 20'de görüldüğü TRA Bölgesi, kırmızı et üretimi için çok büyük öneme ve potansiyele sahiptir. Bölgede önemli düzeyde çayır-mera varlığının olması ve yem bitkilerinin üretiliyor olması kırmızı et üretimi için büyük öneme sahiptir. Diğer yandan işletmelerin küçük ölçekli olması ve üretici örgütlenmelerin olmaması daha büyük ölçeklerde üretim yapılmasının önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Aynı zamanda girdi maliyetinin yüksek olması ve kaba yem açığının fazla olması üretimde maliyeti daha da artırmaktadır. Son yıllarda devlet tarafından hayvan ve yem bitki üretiminin desteklenmesi, kültür ırkının artması ve kredi imkanının artması hayvancılık sektörünün gelişmesi için çok önemli fırsatlardır.

Bölgede hayvancılık sektörünün gelişmesi için sektörün zayıf yönlerinin kuvvetlendirilmesi ve fırsatların değerlendirilmesi için hükümet tarafından ciddi teşvik ve yatırımların yapılması gerekmektedir. Diğer taraftan bölgede fiyat istikrarının olmadığı, et ithalatı ve kaçak hayvan girişinin olması kırmızı et üretimi ve pazarlaması için büyük tehdit arz etmektedir. Bu bağlamda hükümet tarafından ciddi tedbirlerin alınması gerekmektedir. İşletmelerin kârını maksimize etmelerinde en temel etken maliyetin minimize edilmesidir. Görüldüğü gibi kaba yem açığının olması, fiyat istikrarının olmaması gibi etkenler maliyeti artırmaktadır. Aynı zamanda kaçak hayvan alımı ve etin ithal edilmesi, üretilen kırmızı etin pazarlama mekanizmasını yavaşlatmaktadır. Hükümet, yerel üretimi teşvik etmeli ve aynı zamanda kaçak hayvan ve et ithalatını durdurmalıdır. Bölgesel işletmelerde örgütlenmenin teşvik edilmesi ve işletmelerin ölçeğinin artırılması için hem eğitim seminerlerinin verilmesi hem de cazip kredi desteklerinin sunulması gerekmektedir. Bu çalışmalar sonucunda bölgede ciddi düzeyde kırmızı et üretimi yapılacaktır.

2.3.2.2. Süt Üretimi ve Pazarlaması

Bölge halkının önemli geçim kaynağı olan hayvancılık, düşük maliyetli istihdam yaratması, elde edilen ürünleri ile gıdaya dönüştürülmesi ve birçok sektöre girdi sağlaması açısından büyük önem arz etmektedir. Bölgenin sahip olduğu geniş meralar hayvancılığı ön plana çıkarmakta ve bölgedeki nüfusun önemli bir kısmı hayvancılıkla geçimini sürdürmektedir. Ağrı ve Iğdır küçükbaş hayvan sütü üretiminde öne çıkarken, Kars ve Ardahan ise büyükbaş hayvan sütü üretiminde önde yer almaktadırlar. Bu durum Kars ve Ardahan'da köklü bir kaşar peyniri üretim ve tüketim geleneği olmasıyla, çiftçilerin geçim kaynağının süt inekçiliği olmasına bağlanabilir. Ağrı'da ise daha çok besi hayvancılığı yapılmaktadır (Tutar ve diğerleri, 2012).

Tablo 21
Türkiye ve TRA2 Bölgesi'nin 2007-2012 Yılları Arasında Sağılan Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayısı ve Elde Edilen Süt Miktarı

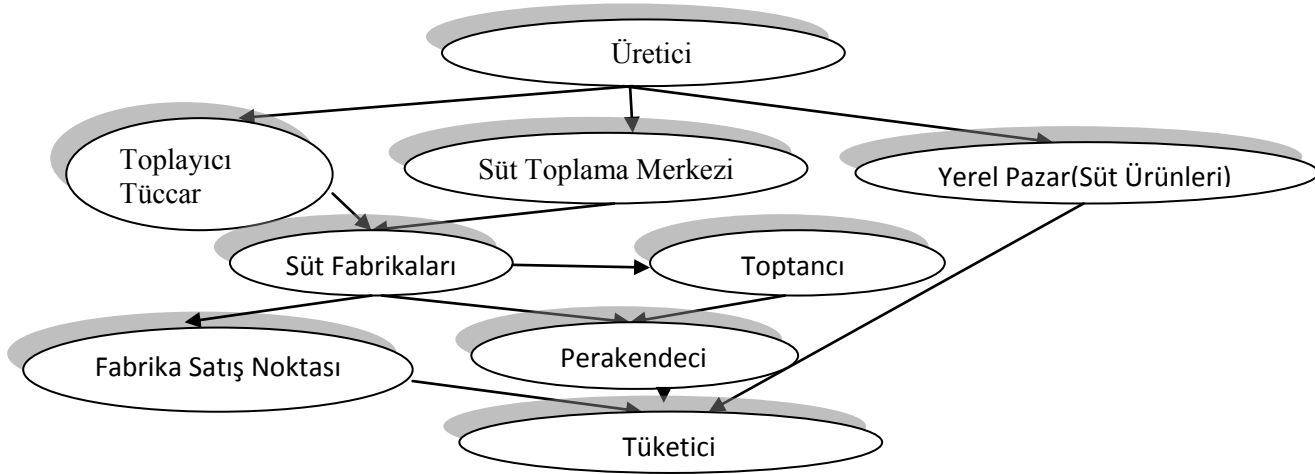
			2007	2008	2009	2010	2011	2012
TRA2	Büyükbaş Hayvan	Sağılan Baş	346.073	322.370	354.238	362.977	407.885	513.862
		Süt(Ton)	692.759	629.358	695.959	753.569	862.331	1.176.619
	Küçükbaş Hayvan	Sağılan Baş	948.308	777.260	702.523	934.099	886.516	1.202.143
		Süt(Ton)	74.146	60.988	55.608	73.319	69.975	94.296
TR	Büyükbaş Hayvan	Sağılan Baş	4.259.900	4.111.983	4.165.509	4.397.202	4.801.360	5.478.359
		Süt(Ton)	11.309.715	11.286.598	11.615.756	11.615.757	13.842.800	16.024.827
	Küçükbaş Hayvan	Sağılan Baş	12.373.616	11.639.859	11.238.679	13.166.147	14.594.254	16.570.700
		Süt(Ton)	1.020.074	956.442	926.429	1.089.643	1.213.410	1.376.436

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, 2013.

Tablo 21'deki verilere baktığımızda hem Türkiye'de hem de TRA2 bölgesinde 2007-2012 yılları arasında sağılan büyükbaş hayvan sayısında ve süt üretiminde sürekli artış olurken, sadece 2008 yılında azda olsa bir azalma olmuştur. Diğer yandan 2007-2012 yılları arasında sağılan küçükbaş hayvan sayısında ve süt üretiminde bir istikrar olmamış, ama son yıllarda hem sağılan küçükbaş hayvan sayısında hem de süt üretiminde artış olmuştur. Türkiye'de 2007 yılı itibariyle 4.259.900 büyükbaş hayvan sağılmış ve 11.309.715 ton süt üretilmiştir. TRA2 Bölgesi'nde ise 346.073 büyükbaş hayvan sağılmış ve 692.759 ton süt üretilmiştir. Aynı zamanda 2007 yılında TRA2'de üretilen süt miktarı Türkiye'de üretilen süt miktarının % 6,1'ni denk gelmektedir. Türkiye'de büyükbaş hayvanlardan en çok elde edilen süt miktarı 2012 yılında 16.024.827 ton olmuştur. Aynı zamanda TRA2'de de büyükbaş hayvanlardan elde edilen en çok süt miktarı 2012 yılında 1.176.619 ton olarak gerçekleşmiş ve buda Türkiye'de büyükbaş hayvanlardan elde edilen süt miktarını % 7,3'ne denk gelmektedir. TRA2'nin Türkiye'de üretilen büyükbaş hayvan süt üretiminden aldığı pay 2007-2012 yılları arsında artmış ve % 6,1'den %7,3'e yükselmiştir.

Türkiye'de 2007 yılı itibariyle küçükbaş hayvanlardan 1.020.074 ton süt elde edilmiş ve aynı yıl itibariyle TRA2'de küçükbaş hayvanlardan 74.146 ton süt elde edilmiş ve buda

toplam üretimin % 7,2'sine denk gelmektedir. Büyükbaş hayvanlardan elde edilen süt miktarında olduğu gibi küçükbaş hayvanlarda da en çok süt üretimi 2012 yılında olmuştur.

Şekil 8: TRA Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Süt ve Süt Pazarlama Kanalları

Kaynak: TKB, TRA Kuzeydoğu Anadolu Tarım Master Planı, 2007.

Şekil 8'de görüldüğü gibi bölgede üreticiler tarafından elde edilen süt, ilk olarak üreticiler tarafından işletilip kendi ihtiyacı olan alındıktan sonra yerel pazar vasıtasıyla tüketiciye ulaştırılmaktadır. Bilindiği gibi süt üreticileri aynı zamanda tüketici konumunda olmasından dolayı tüketebildiğini tüketmekte ve kalan kısmını ise satmaktadır. Üreticinin elde ettiği süt miktarı çoksa ve aynı zamanda bölgede toplayıcı tüccar veya süt toplama merkezi varsa üretici elde ettiği sütü ya toplayıcı tüccarlara ya da süt toplama merkezlerine vermektedir. Toplayıcı tüccarlar ve süt toplama merkezleri elde ettikleri sütü, süt fabrikalarına vermektedir. Süt fabrikalarına verilen süt, fabrikada işletildikten sonra ya fabrika satış noktasından tüketicilere ya da toptancılara ve buradan da perakendeciler vasıtasıyla tüketicilere ulaştırılmaktadır. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının " TRA Kuzeydoğu Anadolu Tarım Master Planı " adlı çalışmasında süt üretim ve pazarlaması için yapmış olduğu SWOT analizinde çok önemli sonuçlara ulaşılmıştır (TKB, 2007; 194).

Tablo 22
TRA Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Süt Üretimi ve Pazarlaması
(SWOT Analizi)

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler	Fırsatlar	Tehditler
<p>Anadolu Bölgesinde süt üretimi Ülke üretiminin % 16'sını oluşturmaktadır.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mera alanlarının çok oluşu • Silajlık mısır vb. kaliteli kaba yem üretimi artmakta • Kesif yem üretim tesisleri mevcut • Gıda güvenliği bilincinin yerleşmeye başlaması • Kaliteli kaba yem üretiminin üreticiler tarafından benimsenmiş olması 	<ul style="list-style-type: none"> • Son yıllarda süt fiyatlarının değişmeyişi • Üretim planlamasının yapılmaması • Kaliteli kaba yem açığının olması • Zoonoz hastalıklardan Tüberkülozis ve Burucellozis yaygın olarak görülmesi • İşletmelerin küçük ölçekli olması • Yerli hayvan ırkının istenilen düzeyden fazla olması • Hastalık ve zararlılarla bilinçli mücadele yapılamaması • Risk ve belirsizliğin fazla olması • Süt arzının sürekli olmaması • Süt tahlillerinin işletme bazında yapılmaması • Süt tüketim alışkanlığının yerleşmiş olmaması • Sağım tesislerinin yetersizliği ve soğuk zincirin uygulanmayışı 	<ul style="list-style-type: none"> • Hayvancılığın her yönü ile destekleniyor (yem bitkileri, suni tohumlama, buzağı vb. destekler) olması • Süt ve sağım sistemi teşviklerinin devam etmesi • Bölgede damızlık sığır yetiştiricileri birliğinin üreticilere hayvancılık konusunda hizmet vermesi • Yem bitkileri ekilişinin hızla artması • Silajın yaygınlaşması • Bölgenin doğal florasının zengin oluşu 	<ul style="list-style-type: none"> • AB tam üyelik sürecindeki kota sisteminin getireceği kısıtlamalar • Şap ve zoonoz hastalıklar yüzünden ürünlerin AB ülkelerine ihraç edilmemesi ve bu konuda gelişmelerin çok yavaş seyretmesi • Kırsaldaki genç nüfusun kentler göçü • Girdi maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle üretimden vazgeçme • Süt fiyatlarındaki dalgalanmalar

Kaynak: TKB, TRA Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Master Planı, 2007.

Tablo 22'de görüldüğü gibi bölgede, süt sığırcılığı çok büyük önem taşımaktadır. İşletmeler kârını maksimize etmek için maliyetini minimize etmesi gerekmektedir. Bölgenin çok büyük çayır-mera alanlarına sahip olması ve kaliteli kaba yemi üretebiliyor olması, maliyetin düşürülmesi için çok büyük önem arz etmektedir. Aynı zamanda organik hayvancılık için de çok önemlidir. Diğer yandan süt miktarını çok önemli düzeyde artıran silaj yeminin yaygınlaşması, sektörün gelişmesine katkı sağlayacaktır. Bölgede süt sığırcılığın zayıf yönlerine baktığımızda, fiyat istikrarının olmadığı, örgütlenme kültürünün gelişmediği, üreticilerin eğitim düzeyin düşük olduğu görülmektedir. Bu durumda hükümete çok önemli görevler düşmektedir. Örneğin

verilecek eğitim ve seminerlerle hem bilgi verilmeli hem de örgütlenmenin yararları anlatılmalı. Diğer yandan fiyat istikrarı için ciddi tedbirler alınması gerekmektedir.

Tablo 22'de süt üretimi ve pazarlamasının karşı karşıya olduğu tehditlere baktığımızda; süt fiyatlarında istikrarın olmaması, girdi maliyetinin yüksekliğinden dolayı üretimden vazgeçme, bölgedeki genç nüfusun göç etmesi, AB'ye üyelik sürecinde kota kısıtlanmasının yaşanabileceği ve bazı hastalıklardan dolayı AB ülkelerine ihracın olumsuz etkilenmesi gibi tehditler söz konusudur. Hem süt ürünlerinde hem de girdi maliyetinin temel kalemi olan kaba yemdeki fiyat istikrarsızlığı işletmeleri olumsuz etkilemekte ve sonuç olarak gelir elde edemeyen nüfus göç etmek zorunda kalmaktadır. Bölgede oluşturulacak mekanizmalar ve yapılacak desteklemelerle işletmeler korunmalıdır. Diğer yandan hastalıklarla mücadele edilmeli, ithalat kısıtlanıp yerli üretim teşvik edilmeli ve ihracatın önü açılmalıdır. Çünkü bölge coğrafik özellikleri ve sahip olduğu işgücü bakımından hayvancılık sektörü için büyük önem arz etmektedir. Bölgede hayvancılık sektörünün gelişmesi hem bölge ekonomisine hem de ülke ekonomisine ciddi bir şekilde katkı sağlayacaktır.

BÖLÜM 3: TRA2 BÖLGESİ'NDE BÜYÜKBAŞ HAYVANCILIK YAPAN İŞLETMELERİN SOSYAL, EKONOMİK VE YAPISAL YÖNDEN ANALİZİ

Hayvancılık, TRA2 Bölgesi'nin akla gelen en önemli sektörüdür. Bölgenin sahip olduğu geniş çayı-mera potansiyeli, coğrafi özellikleri, aynı zamanda hayvancılığın temel girdisi olan kaba yemin üretiminin önemli düzeyde olması ve hayvancılığın bölgede kadim meslek olması, hayvancılık sektörünün vazgeçilmez olduğunu ve aynı zamanda sosyo-ekonomik yönden halkın refahı için çok önemli olduğu görülmektedir. Bölgede çok ciddi ekonomik ve sosyal sorunlar vardır. Bunların giderilmesinde hayvancılık çok büyük önem arz etmektedir. Yapılan bu çalışmanın büyük önem arz etmesi konunun ehemmiyetinden kaynaklanmaktadır.

Çalışmamızda anket yöntemine başvurulmasının altında bir çok sebep yatmaktadır. Öncelikle hayvancılık ekonomik, sosyal ve kültürel yönleri olan bir sektördür. Bu bağlamda çalışmada hayvancılığın bu yönlerinin işlenmesi için anket yöntemine başvurulmuştur.

Çalışmanın bu bölümünde, farklı illerde yapılan anketlerden elde edilen verilerinin analizi ve yorumlamasıyla hayvancılık sektörünün karşı karşıya olduğu avantaj ve dezavantajlar ve hayvan yetiştiricilerin beklentileri dile getirilmek istenmektedir. Analiz sırasında Khi-Kare, Anova, Levene gibi çok öneli testler kullanılacaktır. Bu testler vasıtasıyla verilerin illere göre anlamlı farklılıklar gösterip göstermediği tespit edilip ve bunlar yorumlanarak işlenmesi hedeflenmektedir. Aynı yapılacak analizler onucunda da hayvancılığın gelişmesi için çözüm önerileri getirilmesi hedeflenmektedir.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

3.1. Materyal

Çalışmanın materyali, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Ağrı, Kars Ardahan ve Iğdır illerinin yanı sıra bu illerde bulunan ilçelerde hayvancılık sektöründe faaliyet gösteren hayvan yetiştiricilerine yapılan anketlerden elde edilen verilerden oluşmaktadır. Ayrıca

Gıda Hayvancılık ve Tarım Bakanlığı, Türkiye İstatistik Kurumu, TİGEM gibi kurumların istatistik ve raporlarından yararlanılmıştır. Anket çalışmaları 2013 yılının Haziran ile Eylül ayları arasında hayvan yetiştiricilerine yapılmıştır. Daha sonra Ek 1'de vermiş olduğumuz anket sorularından elde edilen veriler SPSS 20.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

3.2. Yöntem

3.2.1. Ana Kütlemin Belirlenmesi

Ana kütlemin belirlenmesinde temel alınan esaslar;

- Türkiye büyükbaş hayvancılığın en yoğun olduğu bölge olması,
- Bu bölgede kış mevsiminin uzun sürmesi ve bunun sonucunda ortaya çıkan sorunlar,
- Bölgedeki hayvan yetiştiricilerin genellikle küçük ölçekli olması ve yetiştiricilerin hayvancılık faaliyetini ticaretten ziyade geçim kaynağı olarak görmesinde yatan nedenleri araştırma isteği,
- Bölgede iş gücü potansiyelinin yüksek, ama istihdamın az olmasından doğan göç için en önemli çözüm yollarından birinin hayvancılık sektörü olması,
- Batı bölgelerinde ileri teknoloji kullanılarak hayvancılık yapılmasına karşın bu bölgede halen geleneksel yöntemlerle hayvancılığın yapılmasıdır.

Yukarıda saymış olduğumuz esaslardan dolayı bu çalışmanın ana kütlesi olarak Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nin TRA2 alt bölgesi belirlenmiştir.

3.2.2. Örnek Hacminin Belirlenmesi

Ankete konu olan hayvansal üretim yapan hayvan yetiştiriciler hacmimiz 10.000'i geçtiği için sınırsız evren olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda değişken türümüzün de nitel olmasından dolayı aşağıdaki formül uygulanmıştır.

$$n = \frac{Z_{\alpha}^2 * P * Q}{H^2}$$

$$n = \frac{(1,96)^2 * 0,5 * 0,5}{(0,05)^2}$$

$$n = 384$$

Formülde; n=Örneklem büyüklüğü (örnekleme dahil edilecek birey sayısı)

N=Evren büyüklüğü

σ =Standart sapma değeri

H=Standart hata değeri

d=Kabul edilebilir hata(0,05)

p=Evrende bir olayın gözlenme oranı

Q=Evrende bir olayın gözlenmeme oranı(1-P)

Z= Belirli bir anlamlık düzeyine -yanılma olasılık değerine- " α " veya güven düzeyine " $1-\alpha$ " karşılık gelen ve teorik değer (Ural ve Kılıç, 2011).

TRA2 Bölgesi'nde 77.080 hayvan yetiştiricisi bulunmaktadır. Yapılan işlem sonuçları ve tablo değerleri (EK 2) göz önüne alınarak anket sayısı 382 adet olarak belirlenmiş ve illerin hayvan yetiştiricisi sayısına göre anketler yapılmıştır.

3.2.3. Anket Hazırlama Aşaması

Anket formunun hazırlanmasında daha önce yapılan akademik çalışmalardan faydalanmıştır (Sezgin, 2010; Bayındır, 2008; Adem ve Yavuz, 2008; Boz, 2013) Bunun yanı sıra bölgedeki bazı hayvan yetiştiricileriyle görüşülmüş, onların karşılaştıkları sorunlar ve beklentileri de dikkate alınarak anket formu (EK 1) oluşturulmuştur.

Hazırlanan anket, 6 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler sırasıyla; genel bilgiler, işletmeyle ilgili bilgiler, yem talebi ve arzı, pazarlama ve finans, eğitim ve örgütlenme, memnuniyet ve beklentilerdir. Ayrıca ankette kapalı ve açık uçlu sorular mevcuttur.

Hazırlanan taslak anket formuyla bir ön çalışma yapılmış ve anketle ilgili ortaya çıkan aksaklıklar belirlenmiş ve asıl anket formu bu kapsamda hazırlanıp çoğaltılmıştır.

3.2.4. Anketin Uygulanması

Yapılması düşünölen anketteki sorularının çok olması ve anket uygulanacak örneklemin coğrafi olarak farklı il ve ilçeleri kapsamsından dolayı 4 aylık gibi bir sürede ancak tamamlanmıştır. Tablo 23'te göröldüğü gibi TRA2 Bölgesi'ndeki bütün il ve ilçelerden rastgele seçilen deneklerle birebir görüşölerek anket yapılmıştır.

Tablo 23
İllere ve İlçelere Göre Anket Yapılan Denek Sayısı

	<i>Denek Sayısı</i>	<i>Oran (%)</i>	<i>Kümülatif Oran(%)</i>
Ağrı-Merkez	15	3,9	3,9
Ağrı-Eleşkirt	18	4,7	8,6
Ağrı-Patnos	13	3,4	12,0
Ağrı-Doğubayazıt	10	2,6	14,7
Ağrı-Taşlıçay	13	3,4	18,1
Ağrı-Hamur	10	2,6	20,7
Ağrı-Tutak	12	3,1	23,8
Ağrı-Diyadin	17	4,5	28,3
Iğdır-Merkez	6	1,6	29,8
Iğdır-Aralık	5	1,3	31,2
Iğdır-Tuzluca	6	1,6	32,7
Iğdır-Karakoyunlu	5	1,3	34,0
Kars-Merkez	25	6,5	40,6
Kars-Akyaka	22	5,8	46,3
Kars-Arpaçay	11	2,9	49,2
Kars-Kağızman	24	6,3	55,5
Kars-Digör	13	3,4	58,9
Kars-Selim	19	5,0	63,9
Kars-Susuz	9	2,4	66,2
Kars-Sarıkamış	29	7,6	73,8
Ardahan-Merkez	18	4,7	78,5
Ardahan-Göle	16	4,2	82,7
Ardahan-Posof	16	4,2	86,9
Ardahan-Damal	15	3,9	90,8
Ardahan-Hanak	19	5,0	95,8
Ardahan-Çıldır	16	4,2	100,0
Toplam	382	100,0	

3.2.5. Verilerin Analizi

Ağrı, Kars, Ardahan ve Iğdır illerinde hayvan yetiştiricileriyle bire bir yapılan anketlerden elde edilen verilerin dzenlenmesi ve analiz edilmesi için "SPSS 20.0 For Windows" paket programı kullanılmıştır.

İstatistiksel nemlilik testlerinde dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri, testin parametrik mi ya da parametrik olmayan (non-parametrik) mı olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Parametrik ve parametrik olmayan testlere ilişkin koşullar aşağıda verilmiştir.

Parametrik Test Koşulları:

- Veriler nicel özelikte olmalıdır.
- Veriler normal dağılıma sahip olmalıdır.
- Varyanslar homojen olmalıdır, yani dağılımların yaygınlıkları benzer olmalıdır.
- Örnekleme oluşturan birimler-denekler-evrenden yansız olarak seçilmelidir.
- Örnekleme oluşturan birimler birbirinden bağımsız olmalıdır.
- Örnekleme büyüklüğü 10'dan fazla olmalıdır. Eğer rnekleme büyüklüğü 30'dan büyük ise parametrik testler her zaman parametrik olmayan testten üstündür.

Parametrik Olmayan Testler:

- Örnekleme oluşturan birimler-denekler-evrenden yansız olarak seçilmelidir.
- Örnekleme oluşturan birimler birbirinden bağımsız olmalıdır.

Bu iki koşulun sağlanması durumunda, eğer parametrik testlere ilişkin koşullar gerçekleşmez ise parametrik olmayan testlere başvurulur (Ural ve Kılıç, 2011; 83).

Verilerin güvenliğinin test edilmesi için Güvenirlik Analizi yapılmış ve araştırmadaki bütün analizler % 5 anlamlık düzeyinde ve % 95 güven sınırları içerisinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca test koşulları baz alınarak hem parametrik hem de non-parametrik testler yapılmıştır.

3.2.5.1. Güvenirlilik Analizi

Güvenirlilik analizi, herhangi bir konuda örnekleme oluşturan birimler üzerinden veri toplamak amacıyla geliştirilen ölçme aracını oluşturan ifadelerin (yargı, önerme, soru vb.), kendi aralarında tutarlılık gösterip göstermediğini test etmek amacıyla kullanılır. Ölçme aracını oluşturan ifadelerin birbiriyle tutarlılık gösterip göstermediği, aralarındaki ilişkinin (korelasyonun) ölçülmesiyle ortaya çıkar (Ural ve Kılıç, 2006: 286).

Güvenirliliği ölçme yöntemlerinden en önde gelen yöntemlerinden biri Alpha yöntemidir. Ölçekte yer alan sorular içerisindeki k sorunu varyansları toplamının genel varyansa oranlamasıyla bulunan ve 0 ile 1 arasında değerler alan Alpha kat sayısı bir ağırlığın standart değişim ortalamasıdır (Akgül ve Çevik, 2003: 435). Alpha kat sayısının aralıklar ve buna bağlı olarak da ölçeğin güvenirlilik durumu aşağıda verilmiştir:

$0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise ölçek güvenirliliği düşüktür.

$0,40 \leq \alpha < 0,60$ ise ölçek düşük güvenirliliktir.

$0,60 \leq \alpha < 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir.

$0,80 \leq \alpha < 1$ ise ölçek yüksek derecede güvenilirdir (Koçak 2007; 68).

3.2.5.2. Khi-Kare Bağımsızlık Testi

Khi-Kare Bağımsızlık Testi iki değişken arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek amacıyla kullanılır. Bu teste diğer ilişki analizlerinden farklı olarak ilişki kurulan değişkenlerin her ikisi de nominal ya da ordinal ölçeklidir (Eymen, 2013; 148).

Testin uygulanması için gerek koşullar;

- Parametrik olmayan test koşulları geçerlidir.
- Değişkenleri ölçüm düzeyi sınıflı yada sıralı ölçeklidir.
- Değişkenlerin her bir seviyesi için beklenen frekans en az 1 olmalıdır.
- Toplam kategori ya da hücre sayısının en az % 80'inde beklenen frekans değeri 5'ten büyük olmalıdır.

Khi-Kare Testine ilişkin adımlar;

- Hipotez kurulur

H₀: Gözlenen ve beklenen (teorik) değerler arasında anlamlı bir fark yoktur.

H₁: Gözlenen ve beklenen (teorik) değerler arasında anlamlı bir fark vardır.

- Gözlenen frekans değerlerine karşılık beklenen frekans değerleri, toplam frekansa göre basit bir orantı kurularak belirlenir.

- $\chi^2 = \sum_{i=1}^R \sum_{j=1}^C \frac{G_{ij}^2}{T_{ij}} - n$ formülüyle bulunur.

G_{ij} : Gözlenen değer.

T_{ij} : Beklenen değer.

R ve C : Satır veya sütun sayısı

n: N hacimli bir ana kütlede rassal olarak çekilen örneklem sayısı (Serper, 2010: 478).

Hesaplanan Khi-Kare değeri; toplam denek, satır sayısı, sütun sayısı ve her hücredeki gözlem değerinden etkilenir.

- Anlamlılık düzeyi (0,05; 0,01; 0,001) ve serbestlik derecesi belirlenir.

Serbestlik derecesi: s.d= (r-1).(c-1)

r: Satırlara ilişkin kategori sayısı, c:sütünlara ilişkin kategori sayısı

- Beklenen anlamlılık düzeyi ve serbestlik derecesine göre Khi-Kare değeri tespit edilir.

Karar verilir. Hesaplanan değer teorik değerden büyükse H₀ reddedilir ve H₁ kabul edilir (Ural ve Kılıç, 2006: 260-261).

Çalışmamızda anket yöntemiyle elde ettiğimiz verilerin neredeyse tamamının sıralama (ordinal) ve sınıflama (nominal) ölçekli olması ve Khi-Kare Testi'ne konu olan bağımlı ve bağımsız değişkenlerimizin nominal ve ordinal olmasından dolayı genellikle bu test kullanılmıştır. Aynı zamanda ölçeklerimizin non-parametrik test koşullarını sağlamasından dolayı, varyansların homojenliğinin test edilmesine de ihtiyaç duyulmamıştır. Bu testi kullandığımız yerler EK 3'te belirtilmiştir.

3.2.5.3. Varyansların Homojenliği Testi (Levene Testi)

Levene testinin uygulamasında, homojenliği kontrol edilecek varyansların elde edildiği verilerin kendi ortalamalarından ayrılışlarının mutlak değerleri varyans analizine tabi tutulmaktadır (Yıldız ve Bircan, 2003: 305).

Levene Testi işlemi;

$$W = \frac{(N-k) * \sum_{i=1}^k n_i (\bar{Z}_i - \bar{Z})^2}{(k-1) \sum_{i=1}^k \sum_{j=1}^{n_i} (Z_{ji} - \bar{Z}_i)^2}$$

W: Testin sonucu, N: tüm guruplarda olguların toplam sayısı, k: muamele grup sayısı, n_i : inci gruptaki gözlem sayısı, Z_{ij} hesaplanırken medyana göre veya aritmetik ortalamaya göre hesaplanır. Şöyle ki;

- $Z_{ij} = |Y_{ij} - \bar{Y}_i|$, $\bar{Y}_i$: inci grup aritmetik ortalaması,
 $Z_{ij} = |Y_{ij} - \check{Y}_i|$, $\check{Y}_i$: inci grup medyan ortalamasıdır.
- $\bar{Z}_i$: inci grubun ortalaması, Z ise genel ortalamadır (Terzi, 2014: 99).

Parametrik test varsayımlarından biri varyansların homojen yani eşit olmasıdır. Varyanslar eşit olmadığında non-parametrik testlere müracaat edilir. Varyansların homojenliğinin test edilmesi için Levene Testi uygulanır. Çıkan sonuçta p değerimiz 0,05 'ten büyükse varyansların homojen olduğu, küçükse varyansların homojen olmadığına karar verilir (Ural ve Kılıç: 293-294).

Çalışmamızda parametrik test olan Tek Yönlü Varyans Analizi yapılmadan önce varyansların homojenliği, Levene Testi ile test edilmiştir. Khi- Kare Testi'nde ise bağımsız değişkenlerimizin ordinal ve nominal ölçekli olmasından dolayı Levene Test'ine ihtiyaç duyulmamıştır. Aynı zamanda bu testin nerelerde kullanıldığı EK 3'te belirtilmiştir.

3.2.5.4. Tek Yönlü Varyans (ANOVA) Analizi

Normal dağılım gösteren k toplumdaki alınılan k bağımsız grup ortalamalarının birbirlerine eşitliğini test etmek için tek yönlü varyans analizi uygulanır. Tek yönlü varyans analizi, iki ya da daha fazla grubun, normal dağılım benzer ortalamalı popülasyonlardan alınıp alınmadığını ortak varyans kullanarak test etmeyi amaçlar. Varyans analizi tekniğinde F dağılımı kullanılır, bu dağılım, sürekli bir dağılım olup aynı normal popülasyonlardan çekildiği varsayılan iki örnekten hesaplanan varyansların birbirine oranına dayanır. Bu dağılım iki serbestlik derecesine bağlıdır ve farklı serbestlik dereceleri ve I. Tip hatalar için hazırlanmış tablolara bakılarak sonuçlar yorumlanır (Akyol ve diğerleri: 2013: 3).

Test koşulları;

- Parametrik test koşullarını sağlamalıdır.
- Ortalamaları karşılaştırılacak gruplar aynı değişken içerisinde yer alır.
- Gruplar birbirinden bağımsızdır.
- Her bir grup içerisindeki gözlemler birbirinden bağımsızdır.
- Bağımsız değişkene ilişkin verilerin ölçüm düzeyi sınıflama (nominal) veya sırala (ordinal) ölçeğidir.
- Bağımlı değişkene ilişkin ölçümler aralık veya oran ölçeğidir.

Şu şekilde hesaplanır;

$$\begin{aligned} \text{Genel kareler toplamı} & : \quad G_nKT = \sum X^2 - \frac{(\sum X)^2}{N} \\ \text{Gruplar arası kareler toplamı} & : \quad GAKT = \sum_{i=1}^k [(\sum X)^2 / ni] - \frac{(\sum X)^2}{n} \\ \text{Gruplar içi kareler toplamı} & : \quad GİKT = G_nKT - GAKT \\ \text{Gruplar arası kareler ortalaması} & : \quad GAKO = GAKT / G_nSD \\ \text{Gruplar içi kareler ortalaması} & : \quad GİKO = GİK / G_iSD \\ & F = GAKO / GİKO \end{aligned}$$

n: Her gruptaki denek sayısının, diğer bir anlatımla örnekleme oluşturan deneklerin toplamıdır.

k: Karşılaştırma yapılacak grup sayısı.

Hipotez kurulur. Gruplar arasında (0,05 veya 0,01 anlam düzeyinde) anlamlı bir fark olup olmadığı tespit edilir. F değerine ve dolayısıyla p değerine göre yorum yapılır (Ural ve Kılıç, 2011; 213). Aynı zamanda bu testin nerelerde kullanıldığı EK 3'te belirtilmiştir.

3.3. Bulgular ve Tartışma

3.3.1. Geçerlilik ve Güvenlik Analiz Sonuçları

Yapmış olduğumuz anket çalışmasında, 382 deneğin 82 soruya vermiş oldukları cevaplar değerlendirilmiş ve öncelikle 74 soru seçilerek güvenlik testi uygulanmıştır ve $\alpha=0,705$ çıkmıştır. Daha sonra korelasyonu düşük olan 5 soru da çıkarıldığından da $\alpha=0,748$ olmuştur. Sonuç olarak ölçeğin oldukça güvenilirli olduğu ($0,60 \leq \alpha < 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilir) sonucuna varılmıştır.

3.3.2. Hayvan Yetiştiricilerin Eğitim, Cinsiyet ve Medeni Durumları

Eğitim, bir ülkenin gelişmişlik düzeyini gösteren en önemli faktörlerden biridir. Türkiye geneli eğitim düzeyinin 2012 yılı verilerine baktığımızda sırasıyla; okuma yazma bilmeyenler % 4,10, okuryazar olanlar %20,7, ilkokul mezunu % 41,2 , ortaokul mezunu %4,2, lise mezunu 17,8, üniversite mezunu %9,5 ve eğitim düzeyi bilinmeyenler %2,5'dir (TÜİK, 2012g). Diğer sektörlerde olduğu gibi hayvancılık sektöründe de eğitim çok büyük önem arz etmektedir. Örneğin eğitilmiş olan bir birey hem daha rahat bilgiye ulaşır hem de teknolojik yenilikleri yakından takip eder. Yaptığımız çalışmada da gözlemlediğimiz kadar eğitilmiş olan hayvan yetiştiricilerin, okuma yazma bilmeyen veya eğitimi düzeyi düşük olan hayvan yetiştiricilerine nispeten daha verimli çalıştıkları görülmektedir. Çalışmamızın örneklem kümesi olan TRA2 Bölgesi'nde eğitimle ilgili çok ciddi sonuçlara ulaşılmıştır.

Çalışmamızda yer alan iller arasındaki eğitim düzeyinde anlamlı bir fark olup olmadığını analiz etmek için Khi-Kare Bağımsızlık Testi uygulanmıştır. İşletme sahiplerinin eğitim düzeyleri illere göre 0,001 anlamlılık düzeyinde önemli farklılık göstermektedir ($\chi^2=47,492$; $p<0,01$). Tablo 24'deki verilere baktığımızda gerçekten analiz sonuçlarına göre önemli farklılıklar olduğunu görmekteyiz. Örneğin Ağrı ilinde en çok ilkokul mezunu, Iğdır ilinde ortaokul mezunu, Kars ilinde lise mezunu varken Ardahan ilimizde ise okur-yazar olanların en yüksek orana sahip olduklarını görmekteyiz.

Tablo 24
Hayvan Yetiştiricilerin Eğitim Durumları

$\chi^2=47,492$ $p=0,000$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Okuma-yazma bilmiyor	4	3,7%	1	4,5%	6	3,9%	10	10,0%	21	5,5%
Okur-yazar	16	14,8%	4	18,2%	33	21,7%	29	29,0%	82	21,5%
İlkokul	39	36,1%	3	13,6%	17	11,2%	16	16,0%	75	19,6%
Ortaokul	31	28,7%	8	36,4%	42	27,6%	18	18,0%	99	25,9%
Lise	14	13,0%	5	22,7%	50	32,9%	21	21,0%	90	23,6%
Üniversite	4	3,7%	1	4,5%	4	2,6%	6	6,0%	15	3,9%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	152	100,0%	100	6,0%	382	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi

Tablo 24'deki verilere baktığımızda Hayvan yetiştiricilerin en çoğunun ortaokul mezunu ve en azının da üniversite mezunu oldukları görülmektedir. Ağrı ilimizde en yüksek payı ilkokul mezunları alırken en az payı ise okuma yazma bilmeyenler ve üniversite mezunları almıştır. Iğdır ilimize baktığımızda üniversite mezunları ile okuma yazma bilmeyenlerin % 4,5 gibi aynı orana ve en düşük orana sahip olduklarını görmekteyiz. Iğdır ilinde ortaokul mezunların en yüksek paya sahip olduklarını görmekteyiz. Kars ilinde en yüksek paya % 31,6 oranında lise mezunları sahipken, okuma yazma bilmeyenler % 3,9 oranında en düşük paya sahiptir. Ardahan ilimize baktığımızda ise en yüksek paya % 32 oranında okur-yazar olanların sahip olduklarını görmekteyiz. Diğer illerde ankete katılanlar arasında okuma yazma bilmeyenler en az orana sahip olmasına karşın, diğer illere nispeten Ardahan en yüksek okuma yazma bilmeyen oranına sahiptir.

Ankete katılan hayvan yetiştiricilerin, cinsiyetlerinin illere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini öğrenmek için Khi-Kare Bağımsızlık Testi uygulanmıştır. Sonuçlara göre hayvan yetiştiricilerin cinsiyetlerinin illere göre 0,001 anlamlılık düzeyinde önemli farklılık göstermektedir ($\chi^2=27,553$; $p<0,01$). Tablo 25'teki verilere baktığımızda, ankete katılan hayvan yetiştiricilerin % 96,6'sı erkek iken % 3,4 'ü ise kadındır. İllere göre baktığımızda en az bayan yetiştiricilerin bulunduğu il Ağrı iken en

çok bayan yetiştiricilerin bulunduğu il ise Iğdır'dır. Bütün illerdeki erkek yetiştiricilerin oranı % 95'in üzerinde iken, kadın yetiştiriciler azınlık durumundadır.

Tablo 25
Hayvan Yetiştiricilerin Cinsiyet Durumu

$\chi^2=27,553$ $p=0,000$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Erkek	106	98,1%	21	95,5%	146	96,1%	96	96,0%	369	96,6%
Kadın	2	1,9%	1	4,5%	6	3,9%	4	4,0%	13	3,4%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	152	100,0%	100	100,0%	382	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi

Tablo 25'deki verilerden anlaşıldığı üzere bölgede, nerdeyse hayvan yetiştiricilerin tamamı erkek yetiştiriciler tarafından yönetildiği görülmektedir. Bölgedeki işletmelerin bir çoğunun aile işletmesi olması ve aile reisi konumunda da erkeklerin olmasından dolayı, işletme sahibi erkek olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda bölgede kadın yetiştiriciler azınlıkta kalmıştır.

Ankete katılan hayvan yetiştiricilerin medeni durumlarının illere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini öğrenmek için Khi-Kare Bağımsızlık Testi uygulanmıştır. Bulunan sonuçlara göre medeni durumun illere göre anlamlı bir fark gösterdiği sonucuna varılmıştır ($\chi^2=28,430$; $p<0,01$). Tablo 26'daki verilerden anlaşıldığı üzere en çok evli yetiştirici Ağrı, en çok dul yetiştirici Ardahan ve en çok bekar olan yetiştiricilerin ise Kars ilinden olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 26
Hayvan Yetiştiricilerin Medeni Durumları

$\chi^2=28,430$ $p=0,000$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Evli	95	88,0%	18	81,8%	106	69,7%	70	70,0%	289	75,7%
Bekar	8	7,4%	0	0,0%	19	12,5%	3	3,0%	30	7,9%
Dul	5	4,6%	4	18,2%	27	17,8%	27	27,0%	63	16,5%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	152	100,0%	100	100,0%	382	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi

Tablo 26'daki verilere göre ankete katılan hayvan yetiştiricilerin % 75,7'si evli, % 7,9'u bekar, %16,5'i ise duldur. Ağrı ilimizde ankete katıla 108 tane hayvan yetiştiricilerinden 95'i evli, 8'i bekâr ve 5'i ise duldur. Iğdır ilinde ankete katılanların 18' evli, 4'ü ise duldur. Kars ilinde ankete katılanların 106'sı evli, 19 'u bekâr, 27'si duldur. Ardahan ilinde ise 70'i evli, 3'ü bekâr, 27'si ise duldur.

3.3.3. Hayvan Yetiştiricilerin Yaşları ve Hayvancılık Sektöründe Çalışma Süreleri

Ankete katılan hayvan yetiştiricilerin yaşlarının illere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini öğrenmek için Khi-Kare Bağımsızlık Testi uygulanmıştır. Bu test sunucunda hayvan yetiştiricilerin yaşlarının illere göre anlamlı bir fark göstermediği sonucuna varılmıştır ($\chi^2=20,163$; $p>0,01$). Tablo 27'deki verilere göre en çok geç yetiştiriciler Kars ilinden olduğu ve en tecrübeli olan yetiştiriciler ise Iğdır ilinden olduğu görülmektedir.

Tablo 27
Hayvan Yetiştiricilerin Yaş Dağılımı

$\chi^2=20,163$ $p=0,166$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
20-Altı	2	1,9%	0	0,0%	6	3,9%	0	0,0%	8	2,1%
21-30	13	12,0%	1	4,5%	23	15,1%	7	7,0%	44	11,5%
31-40	20	18,5%	5	22,7%	34	22,4%	29	29,0%	88	23%
41-50	44	40,7%	5	22,7%	48	31,6%	29	29,0%	126	33%
51-60	19	17,6%	8	36,4%	27	17,8%	24	24,0%	78	20,4%
61-Üzeri	10	9,3%	3	13,6%	14	9,2%	11	11,0%	38	9,9%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	152	100,0%	100	100,0%	382	100%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi

Tablo 27'deki verilere baktığımızda 4 ilin genelinde hayvan yetiştiricilerin en yoğun olduğu yaş dağılımı 41-50 (%33) yaş arasıdır. Diğer yaş dağılımları sırasıyla; % 23 oranında 31-40 yaş aralığı, % 20,4 oranında 51- 60 yaş aralığı, %9,9 oranında 61-Üzeri ve son olarak en az paya sahip olan % 2,1 oranında 20-altı yaş aralığıdır. İllerde bazında yaş dağılımının en yoğun olduğu aralıklar sırasıyla; Ağrı ilinde % 40,7 oranında 41-50 yaş aralığı, Iğdır ilinde % 36,4 oranında 51-60 yaş aralığı, Kars ilinde % 31,6 oranında 41-50 yaş aralığı, Ardahan ilinde ise % 29 oranlarında 31-40 ve 41-50 yaş aralığıdır.

Tablo 28'e göre ankete katılan yetiştiricilerimizin çalışma süreleri sırasıyla; yetiştiricilerin % 38,2'si 20-Üzeri, % 33,2'si 16-20, % 15,1'i 11-15, % 9,8'i 6-10, %

3,7'si ise 0-5 yıl aralığında hayvancılık yapmaktadır. Khi- Kare Bağımsızlık Testi sonuçlarına göre hayvan yetiştiricilerin hayvancılık yapma sürelerinin illere göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($\chi^2=11,605$; $p>0,01$).

Tablo 28
Hayvan Yetiştiricilerin Hayvancılık Sektöründe Çalışma Süreleri

$\chi^2=9,760$ $p=0,637$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
0-5	6	5,6%	1	4,5%	5	3,3%	3	3,2%	14	3,7%
6-10	15	13,9%	1	4,5%	16	10,5%	5	5,3%	37	9,8%
11-15	15	13,9%	4	18,2%	21	13,8%	17	17,9%	57	15,1%
16-20	32	29,6%	5	22,7%	57	37,5%	31	32,6%	125	33,2%
20-Üzeri	40	37,0%	11	50 %	53	34,9%	39	41,1%	144	38,2%
Toplam	40	37,0%	12	54,5%	53	34,9%	39	41,1%	377	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi

Tablo 28'deki verilere göre hayvan yetiştiricilerin % 71,4'ünün hayvancılık sektöründe çalışma süresi 15 yıldan fazladır. Görüldüğü gibi genç müteşebbislerin sayısı oldukça azdır.

Tablo 27 ve 28'deki verilerden anlaşıldığı üzere hayvancılık yapan yetiştiricilerin genellikle yaşlı olduğu gözlenmiştir. Bu da bize genç nüfusun hayvancılığa rağbet etmediği sonucunu vermektedir. Okuma oranını artması, batıya doğru göçlerin olması ve bölgede hayvancılık sektörünün beklentileri karşılamaması gibi nedenlerden dolayı, genç nüfus daha farklı sektörlere yönelmiştir. Eğer bölgede hayvancılık sektörü ıslah edilirse, genç nüfus için istihdam alanları açılacağından çalışma amacıyla yapılan göçler önemli düzeyde azalacaktır.

3.3.4. Hayvan Yetiştiricilerin Çocuk Sayıları

Bir toplumun demografik yapısını belirleyen ve dolayısıyla da işgücü arzı, istihdam, eğitim gibi alanları yakından etkileyen en önemli faktörlerden biri, çeşitli yaş gruplarının toplam nüfus içindeki ağırlığıdır. Türkiye'de 0-14 yaş arası nüfusun toplam nüfusa oranı İrlanda hariç, diğer AB ülkelerinin 2 katına yakındır. Yine Türkiye'de altmış yaşın üzerindeki nüfus AB ülkelerinin üçte biri kadardır. Böylesine genç bir

nüfusun avantajları olduğu gibi, yaratacağı ciddi sorunlar da vardır. Türkiye bu genç kuşak için eğitim, konut ve çalışma hayatı sağlamak zorundadır (www.ekodialog.com, 2013). Aynı zamanda genç nesil bir umuttur. İnsanlar gerek ailenin geleceği gerekse ülkenin geleceği ve bekası için kilitlendiği bireyler gençlerdir. Bu bireylerin en iyi yetişebilmesi için hem aileye hem de hükümete düşen görev ve sorumluluklar vardır.

Çalışma sahamız olan TRA2 Bölgesi, genç nüfusun yoğun olduğu bölgelerden biridir. Türkiye nüfusunun % 9,5'i yüksekokul veya daha yüksek bir eğitim düzeyine sahip iken TRA2 bölgesinde ise bu oran yaklaşık olarak % 4,7'dir. Bu oranlara baktığımızda Türkiye ortalaması TRA2'nin yaklaşık olarak iki katıdır. Bu bağlamda TRA2 bölgesinde eğitim düzeyinin çok düşük olduğunu görmekteyiz. Tablo 29'da görüldüğü gibi TRA2 Bölgesi'ndeki ailelerin Yaklaşık olarak % 70'inin çocuk sayısı en az 4'tür. Bu bağlamda bölgede eğitim talebinin yüksek olduğu görülmektedir. Ankete katılan hayvan yetiştiricilerin çocuk sayılarının illere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini öğrenmek için Khi-Kare Bağımsızlık Testi uygulanmıştır. Testin sonuçlarına göre hayvan yetiştiricilerin çocuk sayılarının illere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=35,744$; $p<0,01$). Tablo 29'da görüldüğü gibi Iğdır ve Ağrı illerimizde çocuk sayısının oldukça yüksek, Kars ilimizde ise çocuk sayı aralığı en düşüktür.

Tablo 29
Hayvan Yetiştiricilerin Çocuk Sayılarının Dağılımı

$\chi^2=5,744$ $p=0,000$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
0-3	29	27,6%	5	22,7%	54	37,8%	35	35,4%	123	33,3%
4-6	45	42,9%	6	27,3%	63	44,1%	37	37,4%	151	40,9%
7-9	20	19,0%	6	27,3%	26	18,2%	19	19,2%	71	19,2%
10--12	8	7,6%	5	22,7%	0	0,0%	4	4,0%	17	4,6%
13-Üzeri	3	2,9%	0	0,0%	0	0,0%	4	4,0%	7	1,9%
Toplam	105	100,0%	22	100,0%	143	100,0%	99	100,0%	369	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 29'daki verilere baktığımızda ankete katılan hayvan yetiştiricilerin %33,3'ünün 0-3 aralığında, %40,9'unun 4-6 aralığında, % 19,2'sinin 7-9 aralığında, %4,6'sının 10-12 aralığında, % 1,9'unun ise 13-üzeri çocuğa sahip oldukları görülmektedir. İller bazında bakıldığında hayvan yetiştiricilerin çocuk sayısının en çok olduğu aralıklar sırasıyla;

Ağrı ili %42,9 oranla 4-6 aralığı, Iğdır ili %27,3 oranla 4-6 ve 7-9 aralığı, Kars ili %44,1 oranında 4-6 aralığında ve Ardahan İlimizde ise %37,4 oranla 4-6 aralığıdır.

Ankete katılan hayvan yetiştiricilerin okuyan çocuk sayılarının illere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini öğrenmek için Khi-Kare Bağımsızlık Testi uygulanmıştır. Testin sonuçlarına göre hayvan yetiştiricilerin çocuk sayılarının illere göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($\chi^2=15,252$; $p>0,01$).

Tablo 30
Hayvan Yetiştiricilerin Okuyan Çocuk Sayısına Göre Dağılımı

$\chi^2=15,252$ $p=0,084$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
0-3	86	81,1%	15	68,2%	118	82,5%	91	91,0%	310	83,6%
4-6	17	16,0%	5	22,7%	22	15,4%	9	9,0%	53	14,3%
7-9	3	2,8%	2	9,1%	3	2,1%	0	0,0%	8	2,2%
10-12	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
13-Üzeri	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Toplam	106	100,0%	22	100,0%	143	100,0%	100	100,0%	371	100,0%

* Test yapılırken 10 yaş üzeri olmadığından işleme dahil edilmemiştir ($sd=(3-1)*(4-1)$)

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi

TRA2 Bölgesi'nden katılan Hayvan yetiştiricilerin % 83,6 'sının 0-3 aralığında çocuğu okurken; %14,3'nün 4-6, % 2,2'nin ise 7-9 aralığında çocuğu okumaktadır.

Ankete katılan hayvan yetiştiricilerin eğitim düzeyi ile okuyan çocuk sayısı arasında anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek için Khi-Kare Bağımsızlık Testi uygulanmış ve sonuç olarak anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2=31,112$; $P=0,001<0,01$). Bu bağlamda hayvan yetiştiricilerin eğitim düzeyi artıkça, okuyan çocuk sayısının arttığı görülmektedir. Bu durumda eğitilmiş ebeveynlerin önemi daha da anlaşılmaktadır. Bir bölgenin nüfusunun en önemli dinamiği çocuklardır. Çocuklar toplumun geleceğidir. Tabii ki eğitilmiş bireyler toplumu ileriye taşır. Bu çalışmamızın ikinci bölümünde değindiğimiz üzere bölgenin ekonomik şartlarının iyi olmadığı ve eğitim düzeyinin düşük olduğu bilinmektedir. Eğitilmiş bireylerin yetişmesinde ekonomi en önemli faktördür. Eğer bölgede istenen düzeyde hayvancılık geliştirilebilirse, yetiştiricilerde

çocuklarını yarınlarına eğitimini almış ve hem bölgenin hem de ülkeye katkı sağlayacak bireyler olarak yetiştirecektir.

3.3.5. Hayvan Yetiştiricilerin Sosyal Güvenceleri

Tablo 31'deki verilere göre hayvan yetiştiricilerin sosyal güvenceleri şu şekildedir: ankete katılan hayvan yetiştiricilerin % 51,3'ü yeşil kart, % 8,4'ü SSK, % 9,4'ü emekli sandığı, % 13,4'ü Bağ-Kur, % 17,5'inin ise herhangi bir sosyal güvencesi yoktur. Ankete katılan hayvan yetiştiricilerin sosyal güvence durumlarının illere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini öğrenmek için Khi-Kare Bağımsızlık Testi uygulanmıştır. Bu teste göre hayvan yetiştiricilerin sosyal güvence durumları illere göre 0,001 anlamlılık düzeyinde önemli farklılık göstermektedir ($\chi^2=28,217$; $p<0,01$). Örneğin Emekli Sandığı Iğdır'da, Bağ-Kur Ardahan'da diğer illere nispeten daha çoktur.

Tablo 31
Hayvan Yetiştiricilerin Sosyal Güvence Durumları

$\chi^2=28,217$ $p=0,005$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Yok	20	18,5%	1	4,5%	30	19,7%	16	16,0%	67	17,5%
Bağ-kur	16	14,8%	3	13,6%	14	9,2%	18	18,0%	51	13,4%
Emekli Sandığı	5	4,6%	6	27,3%	22	14,5%	3	3,0%	36	9,4%
SSK	11	10,2%	2	9,1%	8	5,3%	11	11,0%	32	8,4%
Yeşil Kart	56	51,9%	10	45,5%	78	51,3%	52	52,0%	196	51,3%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	152	100,0%	100	100%	382	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi

Tablo 31'deki verilere baktığımızda ankete katılan bütün illerimizde, hayvan yetiştiricilerin en çok sahip yeşil kartlı olduklarını görmekteyiz. Sosyal güvencem yok diyenlerin en çok Kars ilinden, en çok bağ-kurlu olanların Ardahan ilinden, en çok emekli sandığı olanların Iğdır ilinden, en çok SSK'lı olanların Ardahan ilinen ve en çok yeşil kart sahibi olanların ise Ardahan ilindedir.

3.3.6. Hayvan Yetiştiricilerin Hayvancılık Dışında Çalıştıkları Faaliyet Kolları

Ankete katılan 382 hayvan yetiştiricilerinden 231 kişi hayvancılıkla beraber farklı faaliyetler kollarında çalıştıkları tespit edilmiştir. Tablo 32'de görüldüğü gibi İşletme sahiplerinin % 60'ı hayvancılığı yeterli bulmayıp farklı faaliyet kollarında çalışmaktadır. İşletme sahiplerinin hayvancılık dışında çalıştıkları farklı faaliyet kollarının illere göre 0,001 anlamlılık düzeyinde önemli farklılık göstermediği görülmektedir ($\chi^2=17,986$; $p>0,01$).

Tablo32
Hayvan Yetiştiricilerin Hayvancılık Dışında Çalıştıkları Meslek Grubu Dağılımı

$\chi^2=16,082$ $p=0,118$	Ağrı		İğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Özel sektör	15	21,4%	2	15,4%	24	25,3%	6	11,3%	47	20,3%
İnşaat işçiliği	35	50,0%	5	38,5%	44	46,3%	22	41,5%	106	45,9%
Devlet memurluğu	7	10,0%	1	7,7%	6	6,3%	7	13,2%	21	9,1%
Kendi işyerim var	8	11,4%	5	38,5%	15	15,8%	16	30,2%	44	19,0%
Diğer	5	7,1%	0	0,0%	6	6,3%	2	3,8%	13	5,6%
Toplam	70	100,0%	13	100,0%	95	100,0%	53	3,8%	231	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 32'deki verilere baktığımızda hayvan yetiştiricilerin hayvancılık dışında en çok tercih ettikleri inşaat işçiliğidir. Diğer yandan hayvan yetiştiricilerin %20,3'ü özel sektörde çalışan,% 19'u kendi iş yeri olan , % 9,1'i devlet memuru, % 5,6'sı ise diğer işlerde çalışmaktadır. Görüldüğü gibi neredeyse hayvancılığın yanı sıra ikinci meslek olarak inşaat işçiliği tercih edilmektedir. Anket sırasında hayvan yetiştiricileri ile birebir yaptığımız görüşmelerde, küçük hayvan yetiştiricilerin genellikle batı illerine inşaat işçiliği yapmak için gittikleri ve hayvanlarının bakımını ise hanımlarına ve çocuklarını bıraktıkları öğrenilmiştir. Bu bağlamda bu durum, bölgede çok ciddi bir sosyo-ekonomik sorunun olduğu ve hayvancılık sektörünün gelişmesinde büyük engel teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bir insanın tek bir sektörde sürekli çalışması, her geçen gün tecrübesinin artmasına ve dolayısıyla çalıştığı işletmede verimin daha da artmasına katkı sağlayacaktır. Sonuç olarak bölgede hayvancılığın karşı karşıya olduğu sorunlarının giderilip, hayvancılık daha cazip hale getirilmelidir.

3.3.7. Hayvan Yetiştiricilerin Sahip Oldukları Arazi ve Mera durumu

Ankete katılan yetiştiricilerin sahip oldukları arazi durumlarının 4 il arasında istatistiksel anlamda bir fark olup olmadığının ortaya konulması amacıyla Khi- Kare Bağımsızlık Testi kullanılarak veriler analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda hayvan yetiştiricilerin sahip oldukları arazi durumlarının 4 il arasında istatistiksel anlamda bir fark olmadığı sonucuna varılmıştır ($\chi^2=27,187$; $p>0,01$).

Tablo 33
Hayvan Yetiştiricilerin Sahip Oldukları Arazi Dağılımı

$\chi^2=27,187$ $p=0,027$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
0	19	17,6%	3	13,6%	17	11,3%	20	20,0%	59	15,5%
0-50	28	25,9%	4	18,2%	53	35,1%	32	32,0%	117	30,7%
51-100	37	34,3%	11	50,0%	31	20,5%	32	32,0%	111	29,1%
101-150	9	8,3%	1	4,5%	23	15,2%	10	10,0%	43	11,3%
151-200	9	8,3%	3	13,6%	18	11,9%	3	3,0%	33	8,7%
201-Üzeri	6	5,6%	0	0,0%	9	6,0%	3	3,0%	18	4,7%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	151	6,0%	100	100,0%	381	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi

Tablo 33'deki verilere göre ankete katılan hayvan yetiştiricilerin genel olarak %30,7'sinin 0-50, % 29,1'nin 51-100, % 15,5'inin 0, %11,3'nün 101-150, % 8,7'sinin 151-20, % 4,7'sininise 201-Üzeri aralığında dönüm araziye sahip olduğu görülmektedir. İller bazında hayvan yetiştiricilerin en çok araziye sahip oldukları aralıklar sırasıyla; Ağrı'daki hayvan yetiştiricilerin % 34,3'nün 51-100, Iğdır'daki hayvan yetiştiricilerin % 50 'sinin 51-100, Kars'taki hayvan yetiştiricilerin % 35,1'nin 0-50, Ardahan'daki hayvan yetiştiricilerin % 32'nin 0-50 dönümdür. hayvan yetiştiricilerin sadece % 15'i tarımsal araziye sahip olmazken, % 85'i tarımsal araziye sahiptir. Hayvan yetiştiricilerin kaba yem üretimini kendi öz kaynaklarıyla karşılaması büyük bir avantajdır. Çünkü hayvansal üretimde en temel gider, kaba yem gideridir. Bir yetiştiricinin kendi kaba yemini üretebiliyor olması, maliyetini minimize etmesinde etkili olacaktır.

Tablo 34'te ankete katılan hayvan yetiştiricilerin yeterli meraya sahip misiniz sorusuna verdikleri cevaplara göre; %56,3'ü yeterli meraya sahip olmadığı ve % 43,7'si yeterli meraya sahip olduğu görülmüştür. Yapılan Khi-Kare Bağımsızlık Testi sonuçlarına göre

hayvan yetiştiricilerin yeterli meraya sahip olup olmamalarının illere göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($\chi^2=7,673$; $p>0,01$).

Tablo 34
Hayvan Yetiştiricilerin Hayvanlarının Otlatmak İçin Yeterli Meranın Varlığına Sahip Olup Olmama Durumları

$\chi^2=7,673$ $p=0,053$	Ağrı		İğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Evet	47	43,5%	12	54,5%	75	49,3%	33	33,0%	167	43,7%
Hayır	61	56,5%	10	45,5%	77	50,7%	67	67,0%	215	56,3%
Toplam	108	100 %	22	100 %	152	100 %	99	100 %	382	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi

Tablo 34'deki verilere göre Ağrı ilinde ankete katılan hayvan yetiştiricilerin % 43,5'i yeterli meraya sahipken, % 56,5'i ise yeterli meraya sahip değildir. İğdır ilinde hayvan yetiştiricilerin % 54,5'i yeterli meraya sahip iken % 45,5'i ise yeterli meraya sahip değildir. Kars ilinde hayvan yetiştiricilerin % 49,3'ü yeterli meraya sahipken % 50,7'si ise yeterli meraya sahip değildir. Ardahan ilinde hayvan yetiştiricilerin % 33'ü yeterli meraya sahipken % 67'si yeterli meraya sahip değildir. TRA2 Bölge'sinde çayır-mera oranı %51 olmasına karşın, yetiştiricilerin % 43,7'si yeterli meraya sahip olduğunu söylemiştir. Anket yaptığımız yetiştiricilerin, hayvansal işletmelerinin belli bir kısmının tarımsal arazilerinin yoğun olduğu bölgelerde olmasından dolayı yeteri miktarda meraya sahip olmadığını söylemiştir. Bölgede çok ciddi düzeyde çayır-mera vardır. Bu da hayvanların doğal beslenmesine katkı sağlamakta ve aynı zamanda mera hayvancılığın gelişmesi için büyük bir potansiyel arz etmektedir.

3.3.8. Hayvan Yetiştiricilerin, İşletme Tipi ve Hayvan Varlığı

Kuzeydoğu Anadolu bölgesi, yapısal ve ekolojik olarak hayvancılık faaliyetine daha elverişlidir. Bu bölgedeki işletmelerin büyük bir çoğunluğu karma tip işletmelerden oluşurken, hayvancılık faaliyeti besicilik ve süt sığırcılığına dayanmakta ve bitkisel üretimde yem bitkileri yetiştiriciliği amacına daha fazla hizmet etmektedir (Topçu, 2008: 18).

TRA Bölgesi'ndeki işletmeler genellikle küçük işletme olmasından dolayı hem besi hem de süt sığırcılığı bir arada yapmaktadır. İşletmeler genellikle erkek ve dişi hayvan ayırımına gitmeden hayvanları beslerler. Dişi hayvanlarını hem sağıar hem de onlardan buzağı elde eder. Diğer yandan erkek hayvanları besleyip ihtiyaç anında ise satmayı hedeflemektedir. Tablo 35'deki verilere göre ankete katılan 368 işletmenin % 72'si hem besicilik hem de süt sığırcılığı yaparken, % 19,6'sı besi ve % 7,6'sı ise süt sığırcılığı yapmaktadır. Khi- Kare Bağımsızlık Testi sonuçlarına göre işletme tiplerinin illere göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($\chi^2=12,681$; $p>0,01$).

Tablo 35
Hayvan Yetiştiricilerin Büyükbaş Hayvan İşletme Tiplerinin Dağılımı

$\chi^2=12,681$ $p=0,048$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Besi sığırcılığı	24	22,9%	6	28,6%	23	15,1%	19	21,1%	72	19,6%
Süt sığırcılığı	3	2,9%	2	9,5%	19	12,5%	4	4,4%	28	7,6%
Hem Besi hem de Süt sığırcılığı	78	74,3%	13	61,9%	110	72,4%	67	74,4%	268	72,8%
Toplam	105	100,0%	21	100,0%	152	100,0%	90	100,0%	368	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi

Tablo 35'teki verilere göre; Hem besi hem de süt sığırcılığı yapan 268 işletme il bazında sırasıyla; Ağrı ilinde % 74,3, Iğdır ilinde %61,9, Kars ilinde % 72,4, Ardahan ilinde ise % 74,4 oranında bir paya sahiptir. TÜİK'in son verdiği verilere göre TRA2 (Ağrı, Kars, Ardahan, Iğdır) bölgesindeki büyükbaş hayvan sayısı Türkiye'nin yaklaşık olarak % 9'a denk gelmektedir ve bu da Türkiye'nin hayvancılık ekonomisinde TRA2 bölgesinin ne kadar önemli olduğunu bize göstermektedir (TÜİK; 2013c). Bölgedeki illerin sahip oldukları hayvan sayısının illere göre anlamlı bir farklılık göstermediği yapılan Khi- Kare Bağımsızlık Testi ile tespit edilmiştir ($\chi^2=23,046$; $p>0,01$).

Hayvansal yetiştiricilerin büyüklüğünün en önemli göstergesi hayvan sayısıdır. Örneğin bir fabrikada ne kadar makine varsa o nispette yeni ürün üretme imkanı doğar. Aynen bunun gibi hayvan sayısındaki artış, süt sığırcılığı için daha fazla süt elde etme, besi sığırcılığı için ise daha fazla et elde edilmesi imkânı sağlar.

Tablo 36
Hayvan Yetiştiricilerin Büyükbaş Hayvan Varlığı

$\chi^2=23,046$ $p=0,083$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
0	8	7,5%	2	9,1%	9	5,9%	10	10,0%	29	7,6%
1-10	29	27,1%	7	31,8%	58	38,2%	32	32,0%	126	33,1%
11-20	36	33,6%	3	13,6%	22	14,5%	26	26,0%	87	22,8%
21-30	13	12,1%	4	18,2%	17	11,2%	9	9,0%	43	11,3%
31-40	11	10,3%	3	13,6%	21	13,8%	6	6,0%	41	10,8%
41-Üzeri	10	9,3%	3	13,6%	25	16,4%	17	17,0%	55	14,4%
Toplam	107	100,0%	22	100,0%	152	100,0%	100	100,0%	381	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 36'a göre; TRA2 Bölgesi'nde ankete katılan hayvan yetiştiricilerin bölgesel olarak hayvan sayıları sırasıyla; % 7,6'sı büyükbaş hayvanı olmayan, % 33,1'i 1-10 aralığında, % 22,8'i 11-20 aralığında, % 11,3'ü 21-30 aralığında, % 10,8'i 31-40 aralığında, % 14,4'ü ise 41 ve üzeri büyükbaş hayvana sahiptir. Bu verilere göre bölgede işletmelerin büyükbaş hayvan sayısının en yoğun olduğu aralık, % 33,1 ile 1-10 aralığıdır. Ağrı ilindeki hayvan yetiştiricilerin büyükbaş hayvanların en yoğun olduğu aralık 11-20 iken, diğer illerde ise 1-10 aralığıdır. Diğer yandan illere göre büyükbaş hayvan sayısı 41 ve üzeri olan yetiştiricilerin oranları sırasıyla; Ardahan'daki işletmelerin %17 'si, Kars'taki işletmelerin % 16,4'ü, Iğdır'daki işletmelerin % 13,6'sı, Ağrı'daki işletmelerin ise % 9,3'üne denk gelmektedir.

Yetiştiricilerin sahip oldukları büyükbaş hayvan sayısı ile sahip oldukları arazi arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını tespit etmek için Khi - Kare Bağımsızlık Testi kullanılmıştır. Bu test sonucunda anlamlı bir ilişki olduğu anlaşılmıştır ($\chi^2=91,918$; $p=0,000<0,01$). İşletmecilerin sahip oldukları arazi miktarının artmasıyla sahip olduğu büyükbaş hayvan sayısının artışı gözlenmiştir. Yani genel olarak arazi miktarı ile büyükbaş hayvan sayısı doğru orantılıdır. Ankete katılan 382 işletmeden 261 işletme küçükbaş hayvan beslemediği gözlenmiştir. Küçükbaş hayvan besleyen 121 işletmenin ise %35'i en fazla 50, % 45'i 50-200 arası % 20'sinin ise 200'den fazla küçükbaş hayvan beslediği tespit edilmiştir. İşletmelerin beslemekte olduğu kanatlı hayvan sayısına baktığımızda işletmelerin %18,3'ü hiç beslemediği, % 55,5'inin en fazla 50 tane, % 16,5'i 50-150 arası, % 9,7'si ise 150 taneden fazla kanatlı hayvan beslediği

gözlenmiştir. Diğer yandan işletmelerin % 85,4'unun arı kovanın bulunmadığı ve arı kovanı olan işletmelerin ancak % 5'inin 100 ve daha fazla arı kova olduğu tespit edilmiştir.

3.3.9. Hayvan Yetiştiricilerin Barınak (Ahır) durumları

Hayvansal üretim yapan hayvan yetiştiricilerin sabit yatırımların önemli bölümü, barınak yapımına ayrılmaktadır. Bundan dolayı barınak için ayrılan kaynakların bilinçli ve amacına uygun kullanılması gerekmektedir. Ülkemizde hayvancılıkla uğraşan hayvan yetiştiricilerin en önemli sorunlarından biri barınak sorunudur. Hayvancılıkla ilgili diğer işlerde gösterilen özen barınak yapımı için gösterilmemektedir. Ülkemizde iklim şartlarının kesin ayrılık gösterdiği bölgelerde dahi aynı tip barınakların tasarlanması ve hayvan-çevre ilişkilerine gereken önemin verilmemesinden dolayı, hayvancılıkta hedeflenen amaçlar gerçekleştirilememektedir (Ünal ve diğerleri, 2006).

Hayvancılıkta verimi ve aynı zamanda hayvan sağlığını etkileyen temel etkenlerden biri hayvanların kaldıkları barınaklardır veya diğer bir deyişle ahırlardır. Tablo 37'ye göre; ankete katılan TRA2 Bölgesi'ndeki hayvan yetiştiricilerin % 36,2 'sinin geleneksel, % 59,5'nin yarı modern % 4,2'sinin ise modern ahırlara sahip olduğu tespit edilmiştir. Yapılan Khi- Kare Bağımsızlık Testi sonuçlarına göre hayvan yetiştiricilerin sahip oldukları ahır tiplerinin illere göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($\chi^2=14,594$; $p>0,01$).

Tablo 37
Hayvan Yetiştiricilerin Ahır Tiplerinin Dağılımı

$\chi^2=14,594$ $p=0,024$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Geleneksel	27	25,0%	7	31,8%	61	40,1%	42	43,8%	137	36,2%
Yarı modern	78	72,2%	15	68,2%	81	53,3%	51	53,1%	225	59,5%
Modern	3	2,8%	0	0,0%	10	6,6%	3	3,1%	16	4,2%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	152	100,0%	96	100,0%	378	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 37'deki verilere göre; en çok yaygın olan ahır tipi yarı modern iken , en az ahır tipi ise moderndir. Geleneksel ahır tiplerinin de az olmadığı görülmektedir. Ağrı ilinde

% 25, Iğdır ilinde %31,8, Kars ilinde %40,1, Ardahan ilinde ise %43,8 oranında geleneksel ahır tipi vardır.

Aynı zamanda ahır tipleri ile büyükbaş hayvan sayısı arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını test etmek için Khi- Kare Bağımsızlık Testi uygulanmıştır. Bu testi sonuçlarına göre anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Bu bağlamda hayvan sayısının artmasıyla geleneksel ahır tiplerinin yerini yarı modern ahırların aldığı gözlenmiştir ($\chi^2 = 58,613$; $p < 0,01$). Ahır tipi geleneksel olan işletmelerdeki hayvan sayısı modern ve yarı modern ahır tiplerine sahip olan işletmelerden daha azdır. Ahırların kalitesi arttıkça büyükbaş hayvan sayısının arttığı gözlenmiştir.

3.3.10. Hayvan Yetiştiricilerin Süt Üretim Yöntemleri ve Elde Ettikleri Süt Miktarı

Süt sığırcılığında fazla miktarda ve kaliteli süt üretilmesi amaçlanmaktadır. Süt, buzağılamadan sonra meme içinde oluşup, depolanan ve sağılmak suretiyle alınan bir maddedir. Sütün memeye zarar vermeden alınması gerekmektedir. Eğer sağım uygun bir şekilde yapılmazsa hem alına süt miktarı azalır hem de meme hastalığı oluşur. Bu durum kârın azalmasına sebep olur. Sütün kalitesini etkileyen sırasıyla; ineğin sağlığı, süt kovaları, süt kapları ve sağım makinelerin temizliği ve sağılan sütün soğutulmasıdır (www.cinarziraat.com.tr, 2013).

Yapılan anket sonuçlarına göre; yetiştiricilerin % 76,6'sı elle, % 13,6'sı tek başlı makine ile % 9,8'i ise çift başlı makine yöntemiyle ineklerini sağdıkları tespit edilmiştir. Hayvanları sağma yöntemlerinin illere göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($\chi^2=13,930$; $p > 0,01$).

Tablo 38
Hayvan Yetiştiricilerin Hayvan Sağımı İçin Kullandıkları Yöntemlerin Dağılımı

$\chi^2=13,930$ $p=0,030$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Elle	93	87,7%	13	65,0%	109	73,2%	66	71,7%	281	76,6%
Tek başlı makine	10	9,4%	4	20,0%	24	16,1%	12	13,0%	50	13,6%
İki başlı makine	3	2,8%	3	15,0%	16	10,7%	14	15,2%	36	9,8%
Toplam	106	100,0%	20	100,0%	149	100,0%	92	100,0%	367	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

TRA2 Bölgedeki işletmelerin küçük ölçekli olmasından dolayı makine ile sağma yönteminin yaygın olmadığı görülmektedir. Halbuki makine ile sağım yöntemi hem daha hijyenik hem de daha kolay bir yöntemdir.

İşletmelerde hayvan sağımı için kullanılan yöntemler ile üretilen süt miktarı arasında anlamlı bir fark olup olmadığının tespit edilmesi için öncelikle değişkene ilişkin varyansların homojenliği test edilmiş ve sonuç olarak homojen (eşit) olduğu tespit edilmiştir ($p=0,497$; $p>0,05$). Daha sonra One Way ANOVA Testi uygulanmış ve süt sağımı için kullanılan yöntemler ile süt miktarı arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir ($F=9,102$; $p=0,00<0,001$). Elle sağım yapılan hayvanlardan elde edilen süt miktarı 5,61 lt iken tek başlı ve çift başlı makineler ile sağım yapılan hayvanlardan elde edilen süt miktarı sırasıyla 6,02 lt ve 6,30 lt'dir. Görüldüğü gibi teknolojinin kullanımıyla süt zayı olmamış ve elde edilen süt miktarını artırdığı anlaşılmaktadır.

Süt sığırcılığı işletmelerinin başarısında önemli olan kriterlerin başında hayvan materyali gelmektedir. İşletmede kullanılan hayvan materyalinin ırkı, yaşı ve verimi canlı materyalin performansında önemli bir etkiye sahipken işletme kapasitesi, çalışılan hayvan sayısı, ahır kalitesi, üreticinin tecrübe ve eğitimi, kullanılan işgücü kalitesi ve sayısı, rasyondaki kesif yem miktar ve bileşimi gibi faktörler de süt sığırcılığı işletmelerinin organizasyon kalitesini ifade etmektedir. Hayvan materyali ve yönetim kalitesi sonucunda ortaya konulan faaliyet birimlerinin üretim değeri ve işletmenin tarımsal geliri önemli ekonomik başarı kriterlerindedir (Topçu, 2008: 18).

Avrupa'da hayvan başına süt üretiminde İsveç ve Danimarka ilk sıradadır. İsveç'te hayvan başına yıllık sür üretimi 8,20 ton (günlük: 22,77 lt) ve Danimarka'da hayvan başına yıllık süt üretimi 8,19 ton (günlük:22,75 lt). Türkiye'de ise hayvan başına yıllık süt üretimi 4,30 ton 'dur(günlük:11,94 lt). Görüldüğü gibi İsveç ve Danimarka'daki süt üretimi neredeyse Türkiye'nin iki katıdır (FKA, 2011: 31). Ne yazık ki yukarıda saydığımız kriterler ne Türkiye'de ne de TRA2 Bölgesi'nde tam olgunlaşmadığı için süt üretiminde istenen düzeye ulaşamamıştır. Yapılan anket sonuçlarına göre; günlük bir inekten elde edilen ortalama süt miktarı Ağrı ilinde 5,49 lt, Iğdır ilinde 5,64 lt, Kars ilinde 5,67 lt ve Ardahan ilinde ise 6,18 lt olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda TRA2 bölgesindeki süt üretiminin Türkiye ortalamasının baya altında olduğu görülmektedir.

Bölgede ırk ıslahının yapılması, ahırların modernizasyonunun sağlanması, sağma makine kullanımının yaygınlaştırılması, süt teşviklerinin yapılması, silaj ve fabrika yemlerinin kullanılması gibi çalışmalar sonucunda bölgede üretilen süt miktarı daha da artacaktır.

3.3.11. Hayvan Yetiştiricilerin Damızlık Teminini ve Suni Tohumlama Kullanma Durumları

TÜİK' ten alınan verilere göre 2012 yılı itibariyle TRA2 bölgesinde 1.785 manda, 97.989 kültür, 645.076 melez, 503.704 yerli cins büyükbaş hayvan mevcuttur. Yerli cins hayvan sayısı TRA2 bölgesinde yaklaşık olarak % 33 civarındayken Türkiye'de ise bu oran % 18 civarındadır. Görüldüğü gibi TRA2 bölgesindeki yerli cins hayvan sayısı Türkiye ortalamasının neredeyse 2 katıdır. Bilindiği üzere yerli cins hayvanların verimliliği kültür ve melez cinslerin verimliliğinden oldukça azdır. Irk ıslahının en önemli yöntemlerinden biri suni tohumlama yöntemidir. Ne yazık ki yapılan ankette bölgede bu yöntemin kullanımı oldukça az olduğu görülmektedir (TÜİK, 2013c).

Ülkemizde hayvancılığın gelişmesi için en önemli etkenlerin başında suni tohumlama gelmektedir. Örneğin ortalama 8-9 ton süt verimi bulunan spermaları kullandığımız taktirde onlardan elde edilen dişi yavrulardan eğer annesinden 6-7 ton süt alıyor isek artı bir ton kadar, eğer annesinden 4-5 ton süt alıyorsak artı 2-3 ton süt fazladan alma imkanımız olacak demektir. Görüldüğü gibi yapılan suni tohumlama verimi çok ciddi etkilemektedir (Akbulut, 2007).

Tablo 39
Hayvan Yetiştiricilerin Damızlık Teminini Karşılama Yöntemlerine Göre Dağılımı

$\chi^2=32,092$ $p=0,001$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Kendi işletmemden	44	41,1%	7	35,0%	46	31,3%	26	27,1%	123	33,2%
Komsu işletmelerden	36	33,6%	9	45,0%	50	34,0%	23	24,0%	118	31,9%
Suni tohumlama yöntemiyle	6	5,6%	0	0,0%	8	5,4%	0	0,0%	14	3,8%
Hem sun. toh. hem de kendi işletmemden	8	7,5%	1	5,0%	15	10,2%	24	25,0%	48	13,0%
Hepsi	13	12,1%	3	15,0%	28	19,0%	23	24,0%	67	18,1%
Toplam	107	100,0%	20	100,0%	147	100,0%	96	24,0%	370	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 39'daki verilere göre ankete katılan yetiştiricilerin damızlık teminini karşılama yöntemleri sırasıyla; yetiştiricilerin % 33,2 'si kendi işletmesinden, % 31,9'u komşu işletmelerden, %3,8'i sadece suni tohumlama, % 13'ü hem suni tohumlama hem de kendi işletmesinden, % 18,1'i ise bütün yöntemleri kullandığı tespit edilmiştir. İşletmelerin damız teminin karşılama yöntemleri illere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=32,092$; $p<0,01$).

3.3.12. İşletmelerdeki Hayvanların Sağlık Durumu ve Bölgede Veteriner Varlığı

Tablo 40'a göre işletmelerdeki hayvanlarının genel sağlık durumları incelendiğinde; hayvan yetiştiricilerin % 4,7'sindeki hayvanlarının hiç hastalanmadığı, % 36,7'sindeki hayvanlarının nadiren, % 51,4'nündeki hayvanlarının ara sıra, % 7,1'indeki hayvanlarının ise genellikle hastalandığı belirlenmiştir. Hayvanların hastalanma durumlarının illere göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğini test etmek için Khi-Kare Bağımsızlık Testi uygulanmıştır. Bu testin sonuçlarına göre hayvanların sağlık durumunun illere göre anlamlı bir fark gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=7,673$; $p<0,01$).

Tablo 40
İşletmelerdeki Hayvanların Hastalanma Durumu

$\chi^2=61,262$ $p=0,000$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
<i>Asla</i>	2	1,9%	1	4,5%	8	5,3%	7	7,0%	18	4,7%
<i>Nadiren</i>	21	19,6%	10	45,5%	50	32,9%	59	59,0%	140	36,7%
<i>Ara sıra</i>	73	68,2%	6	27,3%	90	59,2%	27	27,0%	196	51,4%
<i>Genellikle</i>	11	10,3%	5	22,7%	4	2,6%	7	7,0%	27	7,1%
<i>Toplam</i>	107	100,0%	22	100,0%	152	100,0%	100	100,0%	381	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 40'daki verilere göre, Ağrı ilindeki hayvan yetiştiricilerin % 68,2'si ara sıra, Iğdır ilindeki hayvan yetiştiricilerin % 45, 5'nin nadiren, Kars ilindeki hayvan yetiştiricilerin % 59, 2'sinin ara sıra, Ardahan ilindeki hayvan yetiştiricilerin % 59'nun ise nadiren hayvanlarının hastalandığı tespit edilmiştir.

Aynı zamanda hayvanların sağlık durumları ile ahır tipleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını test etmek için Khi- Kare Bağımsızlık Testi uygulanmıştır. Bu testin

sonuçlarına göre hayvanlarının sağlık durumları ile ahır tiplerinin arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2=27,262$; $p=0,000<0,01$). Test sonuçlarından anlaşıldığı gibi hayvanları genellikle hastalanan işletmelerin ahır tiplerine baktığımızda % 59,3'ünün geleneksel, % 40,7'sinin yarı modern % 0'ın ise moderndir. Bu bağlamda ahır tiplerinin iyileşmesi ölçüsünde hayvanların sağlık durumlarının olumlu etkileneceği anlaşılmaktadır.

Tablo 41
TRA2 Bölgesinde İllere Göre Veteriner Varlığı

$\chi^2=25,424$ $p=0,000$	Ağrı		İğdir		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Hayır	10	9,3%	0	0,0%	26	17,1%	1	1,0%	37	9,7%
Var ama yeterli değil	68	63,0%	13	59,1%	90	59,2%	78	78,0%	249	65,2%
Var ve yeterli	30	27,8%	9	40,9%	36	23,7%	21	21,0%	96	25,1%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	152	100,0%	100	100,0%	382	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 41'deki verilere göre hayvan yetiştiricilerin "Bölgenizde yeterince veteriner var mı?" sorusuna verdikleri cevaplar incelendiğinde; genel olarak hayvan yetiştiricilerin % 65,2 var ama yeterli değil, % 25,1'i var ve yeterli, % 9,7'si ise hayır cevabını vermiştir. Soruya verilen cevabın illere göre anlamlı bir fark olup olmadığı test edilmiş ve bu Khi-Kare Bağımsızlık Testi sonuçlarına göre anlamlı bir fark olduğu anlaşılmıştır ($\chi^2=25,424$; $p<0,01$). Görüldüğü gibi veterinerleri en çok yeterli bulan il İğdir iken, yetersiz bulan il ise Ardahan ilimizdir.

3.3.13. İşletmelerin Yem Talebi ve Arzı

TRA2 Bölgesi'nde bulunan dört ilimiz toplam 829.335 Ha tarım arazisine sahiptir (TKB, 2007: 77). Tablo 33'deki verilere göre hayvan yetiştiricilerin % 85'nin tarımsal araziye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu da yem talebi için öz kaynaklarının kullanarak karşılamasına imkân sağlamaktadır. Tablo 45'deki verilere göre bu bölgede ankete katılan hayvan yetiştiricilerin % 74 ,6'sı kaba yem üretimi yapmaktayken, % 25,4'ü ise kaba yem üretimi yapmaktadır. Kaba yem üretiminin illere göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğini öğrenmek için Khi-Kare Bağımsızlık Testi uygulanmıştır. Bu

testin sonuçlarına göre kaba yem üretiminin illere göre anlamlı bir fark göstermediği tespit edilmiştir ($\chi^2=8,850$; $p>0,01$).

Tablo 42
Hayvan Yetiştiricilerin Kaba Yem Üretme Durumları

$\chi^2=8,850$ $p=0,031$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Evet	91	84,3%	17	77,3%	110	72,4%	67	67,0%	285	74,6%
Hayır	17	15,7%	5	22,7%	42	27,6%	33	33,0%	97	25,4%
Toplam	105	100,0%	22	100,0%	152	100,0%	100	100,0%	382	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 42'ye göre; Ankete katılan hayvan yetiştiricilerin verdikleri cevaplara göre; sırasıyla Ağrı'daki yetiştiricilerin % 84,3'ü, Iğdır'daki yetiştiricilerin % 77,3'ü , Kars'taki yetiştiricilerin % 72,4'ü, Ardahan'daki yetiştiricilerin % 67 'si kaba yem üretimi yaparken, diğer yandan Ağrı'daki işletmelerin % 15,7'si , Iğdır'daki işletmelerin % 22,7'si, Kars'taki yetiştiricilerin % 27,6'sı, Ardahan'daki yetiştiricilerin % 33'ü ise kaba yem üretimi yapmamaktadır. Görüldüğü gibi tarımsal araziye sahip olan yetiştiricilerin neredeyse % 10'nu kaba yem üretimi yapmamaktadır.

Kaba yem üretimi yapan 285 hayvan yetiştiricilerin üretmekte oldukları yemin ihtiyaçlarını ne düzeyde karşıladığı aşağıdaki tabloda verilmiştir. Tablo 43'deki verilere göre kaba yem üretimi yapan hayvan yetiştiricilerin ürettikleri kaba yem, işletmelerin % 22,1'i ihtiyacını bir kısmını, % 24,9'u ihtiyacını yarısını, % 23,9'u ihtiyacını bir çoğunu, % 13,7'si ihtiyacını tamamını, % 15,4'ü ihtiyacını tamamını karşılıyor ve fazlasını satıyor.

Kaba yem üretimi yapan hayvan yetiştiricilerin ürettikleri kaba yemin ihtiyaçlarını karşılama düzeyinin illere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini öğrenmek için Khi-Kare Bağımsızlık Testi uygulanmıştır. Bu teste göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=26,508$; $p<0,01$). Görüldüğü gibi en çok kaba yem sıkıntısı çeken ilimiz Ağrıdır. Ardahan ve Kars illerimiz ise kaba yem ihtiyacını karşılayıp fazlasını satan en çok iki illerimizdir.

Tablo 43
Hayvan Yetiştiricilerin Ürettikleri Kaba Yemin İhtiyaçlarını Karşılama Oranı

$\chi^2=26,508$ $p=0,009$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Bir kısmını	24	26,4%	5	29,4%	29	26,4%	5	7,5%	63	22,1%
Yarisını	27	29,7%	3	17,6%	19	17,3%	22	32,8%	71	24,9%
Bir çoğunu	24	26,4%	6	35,3%	21	19,1%	17	25,4%	68	23,9%
Tamamını	9	9,9%	0	0,0%	20	18,2%	10	14,9%	39	13,7%
Tamamını karşılıyor ve kalanını satıyorum	7	7,7%	3	17,6%	21	19,1%	13	19,4%	44	15,4%
Toplam	91	100,0%	17	100,0%	110	100,0%	67	100,0%	285	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tabloda 44'de hayvan yetiştiricilerin, "Kaba yem sıkıntısı çekmeniz ne bağlıdır?" sorusuna verdikleri cevaplara göre; TRA2 Bölgesi'nde hayvan yetiştiricilerin % 59,5'i iklim şartlarına göre, % 32,9'u fiyatlar, % 4,9' u genellikle arzın talebi karşılayamaması, % 2,6'sı ise diğer sebepler cevabını vermiştir. Görüldüğü gibi en çok kaba yem sıkıntısını tetikleyen en önemli iki sebep iklim şartları ve fiyatlardır. Aslında bu iki sebep birbirine bağlıdır. Çünkü hayvan yetiştiricilerle yapılan görüşmelerde öğrenildiği gibi; iklim şartlarının el verişli olduğu dönemlerde kaba yem üretimin arttığı, elverişli olmadığı dönemlerde ise kaba yem üretimin az olduğu görülmektedir. Kaba yem az olduğunda fiyatların arttığı, kaba yem çok olduğunda ise fiyatlar düşmektedir.

Tablo 44
Hayvan Yetiştiricilerin Kaba Yem Sıkıntısı Çekme Nedenleri

$\chi^2=21,843$ $p=0,009$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
İklim şartlarına göre yıldan yıla değişiyor	77	76,2%	10	52,6%	68	50,4%	51	56,0%	206	59,5%
Fiyatlar	20	19,8%	7	36,8%	52	38,5%	35	38,5%	114	32,9%
Genellikle arzın talebi karşılayamaması	3	3,0%	2	10,5%	10	7,4%	2	2,2%	17	4,9%
Diğer	1	1,0%	0	0,0%	5	3,7%	3	3,3%	9	2,6%
Toplam	101	100,0%	19	100,0%	135	100,0%	91	100,0%	346	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

İşletme sahiplerinin, "Kaba yem sıkıntısı çekmeniz ne bağlıdır?" sorusuna verdikleri cevapların illere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği Khi-Kare Bağımsızlık

Testi ile test edilmiştir. Sonuç olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucuna varılmıştır. Tablo 47'deki verilere göre örneğin Ağrı ilinden ankete katılan hayvan yetiştiricilerin % 76,2 si iklim şartları derken diğer illerde ise bu oran % 50'le civarındadır.

Sığır besiciliğinde, kârlılık bir çok faktör tarafından belirlenmektedir. Toplam giderler içindeki oranı %70-80'lere kadar çıkabilen yem giderleri, en önemli et üretim gideridir. Beside, yem maliyetinin ucuzlatılması kârlılığı artırmada en önemli bir araçtır. Kaliteli kaba yemlere sahip işletmelerde günlük canlı ağırlık artışı çok ucuza gerçekleşmektedir. Mısır, suca zengin kaba yemler içinde fermantasyonunun en kolay olması, ekonomikliği ve ikinci ürün için elverişli olması nedeniyle Ege, Akdeniz ve kısmen Marmara bölgesinde silaj için en uygun ve tercih edilen bir bitkidir. Besi sonu ağırlığı, yoğun yeme dayalı entansif beside hayvanların erken yağlanması nedeniyle silaja dayalı yapılan besiden daha düşük düzeyde kalmaktadır. Bu açıdan bakıldığında mısır silajına dayalı beside hayvanların et verimi yeteneğinden daha iyi yararlanılmaktadır. Sığır besiciliğinin silaja dayalı yapılması, hem yetiştirici hem de ülke ekonomisi açısından yarar sağlayacaktır (Yaylak ve Alçıçek, 2003).

Mısır, tanesi ile insan beslenmesinde ve tarıma dayalı endüstride önemli bir yere sahipken, son 30 yıl içerisinde üretiminin büyük bir bölümü silajlık olarak hayvan beslenmesinde kullanılan ve dünyada en önemli işlenebilir alanda üretilen kaba yem haline gelmiştir(Allen ve Kilkeny, 1986). Mısır ekiminin yaygınlaşmasında, çeşitlerin daha soğuk iklimlere uyum sağlaması, etkili yabancı ot kontrolü ve randımanlı hasat aletlerinin geliştirilmesi, birim alandan çok fazla yeşil aksam üretilmesi, ikinci ürün olarak yetiştirilmesi, hasattan uzun süre sonra kalitesini koruyabilmesi, yüksek düzeyde tüketilebilmesi, diğer kaba yemlere göre yüksek düzeyde enerji içermesi, çayırdan daha az gübreye gereksinim duyması, daha kaliteli ve ucuz silaj üretilmesi, fermantasyon için herhangi bir katkı maddesine ihtiyaç duyulmaması, ekim nöbetine girmesi ve mısır silajıyla beslenen hayvanlardan elde edilen gübrenin nem içeriğinin yüksek olması gibi üstünlükleri bulunmaktadır (Phipps ve Wilkinson, 1985: 48). Silaj yeminin bir çok avantajı olmasına karşın bölgede yeteri düzeyde kullanılmadığı tablo 45'te görülmektedir.

Tablo 45
Hayvan Yetiştiricilerin Silaj Yemi Kullanma Durumları

$\chi^2=22,840$ $p=0,000$	Ağrı		İğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Evet	19	17,6%	8	36,4%	70	46,1%	38	38,0%	135	35,3%
Hayır	89	82,4%	14	63,6%	82	53,9%	62	62,0%	247	64,7%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	152	100,0%	100	100,0%	382	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 45'e göre; ankete katılan hayvan yetiştiricilerin silaj yemi kullanımına baktığımızda; İşletmelerin %35,3'ü kullanırken, % 64,7'si ise kullanmamaktadır. Silaj yemi kullanımının illere göre anlamlı bir fark gösterdiği yapılan Khi-Kare Bağımsızlık Testi ile tespit edilmiştir ($\chi^2=22,840$; $p<0,01$). Görüldüğü gibi en çok silaj yemini kullanan Kars, en az kullanan ise Ağrı ilimizdir.

Tablo 45'deki verilere göre silaj yeminin en az kullanıldığı il Ağrı, en çok kullanıldığı il ise Kars'tır. Silaj yemi kullanmayan hayvan yetiştiricilerin % 42'si bu yemden habersizim, % 27,3'ü kullanmasını bilmiyorum, % 9,8'i arazi ve diğer eksikliği, % 14,8'i maddi yetersizlik, % 6,1'i ise teknik araç eksikliği cevabını vermiştir. İşletmelerin silaj yemi kullanmama sebeplerinin iller göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=27,765$; $p<0,01$). Tablo 46'da görüldüğü gibi kullanmasını bilmiyorum diyenlerin en çok Ardahan, arazisinin yeterli olmadığını diyenler en çok Ağrı, maddi yetersizlikten dolayı diyenlerin en çok Ardahan ilimizden olduğu anlaşılmaktadır.

Silaj yemi kullanımı ile bir hayvandan günlük alınan süt miktarı arasında anlamlı bir fark olup olmadığı test etmek için öncelikle Levene Testi yapılmış ve sonuç olarak değişkene ilişkin varyansların homojen (eşit) olduğu tespit edilmiştir ($P=0,094$; $p>0,05$). Parametrik test koşulları sağlandığı için One- Way ANOVA Testi uygulanmış, sonuç olarak silaj yemi kullanımı ile üretilen süt miktarı arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir ($F=9,132$; $p=0,003<0,01$). Yani silaj yemi kullanımı ile süt miktarı arasında doğru orantı vardır. Başka bir değişle yetiştiricilerin silaj yemi kullanmaları sonucu süt miktarında artış olmaktadır.

Tablo 46
Hayvan Yetiştiricilerin Silaj Yemi Kullanmama Sebeplerinin Dağılımı

$\chi^2=27,765$ $p=0,006$	Ağrı		İğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Bu yemden habersizim	39	43,3%	6	35,3%	39	42,4%	27	41,5%	111	42,0%
Kullanmasını bilmiyorum	18	20,0%	5	29,4%	29	31,5%	20	30,8%	72	27,3%
Arazi ve diğer eksikler	13	14,4%	2	11,8%	10	10,9%	1	1,5%	26	9,8%
Maddi yetersizlik	10	11,1%	1	5,9%	12	13,0%	16	24,6%	39	14,8%
Teknik araç eksikliği	10	11,1%	3	17,6%	2	2,2%	1	1,5%	16	6,1%
Toplam	90	100,0%	17	100,0%	110	100,0%	65	100,0%	264	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 46'daki verilere bakıldığında silaj yeminin kullanılmamasının en önemli sebebi olarak yetiştiricilerin bu yemden hem habersiz olmaları hem de kullanmasını bilmemeleridir. Bu durum gerçekten çok düşündürücüdür. İşletme sahiplerinin bilgi düzeylerinin ne kadar düşük olduğu da anlaşılmaktadır.

Tablo 47'ye göre; yetiştiricilerin % 59,4'ü fabrika yemi kullanırken, % 40,6'sı ise farika yemi kullanmamaktadır. Fabrika yeminin kullanımının illere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=27,765$; $p<0,01$). Verilere göre fabrika yemi kullanımı en çok Kars ilinde kullanılırken, en az ise Ağrı ilinde kullanılmaktadır.

Tablo 47
Hayvan Yetiştiricilerin Fabrika Yemi Kullanma Durumları

$\chi^2=18,219$ $p=0,000$	Ağrı		İğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Evet	53	49,1%	14	63,6%	101	67,8%	57	57,0%	225	59,4%
Hayır	55	50,9%	8	36,4%	48	32,2%	43	43,0%	154	40,6%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	149	100,0%	100	100,0%	379	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 48'deki verilere göre; yetiştiricilerin fabrika yemi kullanmama sebeplerine baktığımızda, yetiştiricilerin % 60,4 pahalı olduğundan, % 30,5'i ise maddi yetersizlikten

kullanmadığı, % 9,1'i ise kendisinin bu yemi üretmesinden dolayı kullanma ihtiyacı duymadığı tespit edilmiştir.

Fabrika yemi kullanımı ile bir hayvandan günlük alınana süt miktarı arasında anlamlı bir fark olup olmadığı test etmek için öncelikle Levene Testi yapılmış ve sonuç olarak değişkene ilişkin varyansların homojen (eşit) olduğu tespit edilmiştir ($P=0,94$; $p>0,05$). Parametrik test koşulları sağlandığı için One- Way ANOVA Testi uygulanmış, sonuç olarak fabrika yemi kullanımı ile üretilen süt miktarı arasında anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir ($F=0,752$; $p=0,387>0,01$).

Tablo 48
Hayvan Yetiştiricilerin Fabrika Yemi Kullanmama Sebeplerinin Dağılımı

$\chi^2=10,143$ $p=0,119$	Ağrı		İğdir		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Maddi yetersizlik	17	32,1%	2	25,0%	16	30,2%	12	30,0%	47	30,5%
Pahalı olduğundan	34	64,2%	6	75,0%	27	50,9%	26	65,0%	93	60,4%
Kendim yapıyorum	2	3,8%	0	0,0%	10	18,9%	2	5,0%	14	9,1%
Toplam	53	100,0%	8	100,0%	52	100,0%	40	100,0%	154	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

İşletmelerin fabrika yemi kullanmama sebebinin illere göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($\chi^2=10,143$; $p>0,01$)

3.3.14. Hayvan Yetiştiricilerin Sermaye Kaynakları ve Hayvancılık Sektöründe Elde Ettikleri Yıllık Gelirleri

İşletmelerin sermayeyi nerden karşılıyorsunuz sorusuna verdikleri cevaplara göre; yetiştiricilerin % 82,2'si öz sermaye, % 10,2 'si miras, % 4,2'si ziraat bankası, % 3,4'ü yakınlarımızdan karşılıyor cevapını vermiştir. Sermaye kaynaklarının illere göre anlamlı bir fark içerip içermediğinin öğrenmek için Khi-Kare Bağımsızlık Testi uygulanmıştır. Bu testin sonuçlarına göre anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2=40,669$; $p<0,01$). Örneğin ziraat bankasından kredi alanların en çok Kars ilinden olduğu görülmektedir.

Tablo 49
Hayvan Yetiştiricilerin Sermaye Kaynaklarının Dağılımı

$\chi^2=40,669$ $p=0,000$	Ağrı		İğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Öz sermaye	81	75,0%	17	77,3%	133	87,5%	83	83,0%	314	82,2%
Miras	19	17,6%	4	18,2%	0	0,0%	16	16,0%	39	10,2%
Ziraat bankası	3	2,8%	0	0,0%	12	7,9%	1	1,0%	16	4,2%
Yakınlarımdan	5	4,6%	1	4,5%	7	4,6%	0	0,0%	13	3,4%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	152	100,0%	100	100,0%	382	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 50'deki verilere göre; yetiştiricilerin hayvancılık sektöründen yıllık ne kadar kazanıyorsunuz sorusuna verdikleri cevaplara göre; İşletmelerin % 24,3'ü 2500 TL'den az, % 36,1'i 2501-10.000 TL aralığında, % 14,9'u 10.001-20.000 TL aralığında, % 11,3'ü 20.001-30.000TL aralığında, %13,4'ü 30.001-Üzeri TL aralığında kazandıkları tespit edilmiştir.

Tablo 50
Hayvan Yetiştiricilerin Hayvancılık Sektöründen Kazandıkları Yıllık Gelir Dağılımı

$\chi^2=60,834$ $p=0,000$	Ağrı		İğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
2500 TL'den az	48	44,4%	3	13,6%	32	21,1%	10	10,0%	93	24,3%
2501TL-10000TL	36	33,3%	6	27,3%	63	41,4%	33	33,0%	138	36,1%
10001-20000TL	13	12,0%	7	31,8%	14	9,2%	23	23,0%	57	14,9%
20001-30000TL	7	6,5%	4	18,2%	15	9,9%	17	17,0%	43	11,3%
30001TL-Üzeri	4	3,7%	2	9,1%	28	18,4%	17	17,0%	51	13,4%
Toplam	108	100 %	22	100,0%	152	100,0%	100	100,0%	382	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

İşletmelerin kazandıkları yıllık gelirin illere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=60,834$; $p<0,01$). Tablo 53'te verilere göre Ağrı ilimizdeki deneklerin % 44,4'ü 2500 TL'den az bir yıllık gelire sahipken, diğer illerde bu oran Ağrı'nın yarısı ve yarısından daha azdır. Diğer yandan en yüksek gelir aralığında Kars ili görülmektedir.

Bir işletmenin bekası için en temel dinamik kârlılıktır. İşletme sahipleriyle yapılan görüşmelerde yıllık kazançların düşük olduğundan şikayetçi oldukları görülmüştür. Diğer yandan bu işi kârlı görmedikleri ve yapacak bir iş olmadığı için bu işi yaptıklarını dile getirmişlerdir. Bu bağlamda bölgede hayvancılık sektörünün gelişmemesinin altında yatan sebeplerden birinin işletmelerin kârının az olmasından dolayı insanlarda bir rahavetin ya da ümitsizliğin olduğunu söyleyebiliriz.

3.3.15. Hayvan Yetiştiricilerine Göre Kârlı Sektörler

Ankete katılan hayvan yetiştiricilerin "Size göre hangi sektör daha kârlıdır?" sorusuna verdikleri cevaplara göre; hayvan yetiştiricilerin % 64,2'si besi sığırcılığı, % 13,7'si süt sığırcılığı, % 22'si hem besi hem de süt sığırcılığı aynı kârlıktadır cevabını vermiştir. Bu verilen cevapların illere göre anlamlık bir farklılık içermediği tespit edilmiştir ($\chi^2=12,758$; $p>0,01$).

Tablo 51
Hayvan Yetiştiricilerine Göre En Kârlı Olan Sektörlerin Dağılımı

$\chi^2=12,758$ $p=0,047$	Ağrı		İğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Besi sığırcılığı	74	69,8%	18	85,7%	83	55,0%	64	68,1%	239	64,2%
Süt sığırcılığı	12	11,3%	0	0,0%	27	17,9%	12	12,8%	51	13,7%
Her ikisi de aynı kârlıktadır	20	18,9%	3	14,3%	41	27,2%	18	19,1%	82	22,0%
Toplam	106	100,0%	21	100,0%	151	100,0%	94	100,0%	372	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Bölgede yeteri düzeyde kombinaların ve süt mandıralarının olmaması işletmelerin gelişmesini ve kârlılık durumunu kötü etkilemektedir. İşletme sahipleriyle yapılan röportajlardan alınan bilgilere göre besi sığırcılığın daha kârlı görünmesinin altında yatan en önemli etkenler sırasıyla; bölgeden Kurban Bayramı vesilesiyle hayvanların beslenip batıda satılması, erkek büyük baş hayvanların sürüler halinde yaylalara götürüp beslenmesi, modern makine ve teçhizatın az olmasından dolayı kadınların bu işleri yapmama istekleridir.

3.3.16. Hayvan Yetiştiricilerin Karşı Karşıya Oldukları En Önemli Gider Kalemleri

Tüm işletmelerde olduğu gibi büyükbaş hayvan işletmelerinde de temel amaç kâr elde etmektir. İşletmenin kâr maksimizasyonu sağlayabilmesi için işletme içi bir takım faktörlere hakim olması gerekmektedir. Yani maliyetini minimize etmesi sonucu kârını maksimize eder (Crotty, 1980).

Bir işletmenin kârını maksimize etmesinde en temel etkenlerden biri maliyetin minimize etmesidir. İşletmecilerin verdikleri cevaplara göre harcama kalemleri sırasıyla; % 58,3 yem gideri, % 29,6 barınma gideri, % 7,4 pazarlama gideri, % 4,7 iş gücü gideri olduğu tespit edilmiştir. En önemli harcama kaleminin illere göre anlamlı bir farklılık içermediği tespit edilmiştir ($\chi^2=13,730$; $p>0,01$).

Tablo 52
Hayvan Yetiştiricilerin Hayvancılık Sektöründe Karşı Karşıya Oldukları En Önemli Gider Kalemlerinin Dağılımı

$\chi^2=13,730$ $p=0,132$	Ağrı		İğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Yem giderleri	68	64,8%	12	54,5%	87	57,2%	54	54,0%	221	58,3%
Barınma Gideri	21	20,0%	5	22,7%	47	30,9%	39	39,0%	112	29,6%
Sağlık Giderleri	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
İş Gücü	6	5,7%	2	9,1%	6	3,9%	4	4,0%	18	4,7%
Pazarlama	10	9,5%	3	13,6%	12	7,9%	3	3,0%	28	7,4%
Toplam	105	100,0%	20	100,0%	152	100,0%	100	100,0%	379	100,0%

* Test yapılırken sağlık giderleri baz alınmamıştır ($sd=(4-1)*(4-1)$).

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 52'deki verilere göre Bölgede hayvan yetiştiricilerin en önemli gider kaleminin yem gideri olduğu ve bununla birlikte ikinci sırada barınma giderinin olduğu tespit edilmiştir. Yapılan anketlerden anlaşıldığı gibi kaba yem fiyatlarında istikrarın olmaması, iklim şartlarından dolayı kaba yem arzının sürekli değişmesi, diğer yemlerinde maddi yönden pahalı olması, silaj yemi gibi farklı yemlerin değerinin anlaşılması gibi sebeplerden dolayı bölgede en önemli gider kalemi yem gideri olmaktadır.

Diğer yandan yapılan anket sonuçlarına göre TRA2 Bölgesi'ndeki hayvan yetiştiricilerin % 36,2 'sinin geleneksek, % 59,5'nin yarı modern % 4,2'sinin ise modern ahırlara sahip olduğu tespit edilmiştir. Bir ahırın onarılıp ya da yeniden yapılması için çok büyük paralara ihtiyaç vardır. Ne yazık ki Bölgedeki Kişi Başına GSYH 730 \$ 'dır. Bu durumda devletin teşvik ve yardımlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumdan anlaşıldığı gibi bölgedeki işletmeler modern ahır, makine ve teçhizattan yoksundur. Bu hayvanlardan alınan verimi çok önemli düzeyde düşürmektedir.

3.3.17. Hayvan Yetiştiricilerin Elde Ettikleri Hayvansal Ürünleri Kullanma ve Pazarlama Durumları

Ankete katılan hayvan yetiştiricilerin "Ürettiğiniz sütü ne yapıyorsunuz?" sorusuna verdikleri cevaplara göre; yetiştiricilerin % 12,9' u mandıralara veriyorum, % 58,1'i kendim işliyorum, % 29'u ise hem kendim işliyorum hem de mandıralara veriyorum demiştir. Bu bağlamda verilen cevapların illere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=77,669$; $p<0,01$). Elde ettiği sütü en çok işleyen ilimiz Ağrı, mandıralara en çok veren ilimiz Kars olduğu görülmektedir.

Tablo 53
Hayvan Yetiştiricilerin Ürettikleri Sütü İşleme Ve Kullanma Durumları

$\chi^2=77,669$ $p=0,000$	Ağrı		İğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Mandıralara veriyorum	6	5,7%	2	10,0%	35	23,6%	4	4,3%	47	12,9%
Kendim işliyorum	91	86,7%	15	75,0%	54	36,5%	52	56,5%	212	58,1%
Her ikisini de yapıyorum	8	7,6%	3	15,0%	59	39,9%	36	39,1%	106	29,0%
Toplam	105	100,0%	20	100,0%	148	100,0%	92	100,0%	365	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 54'deki verilere göre yetiştiricilerin % 70,5'i ürettiğim hayvansal ürünleri pazarlamakta sıkıntı yaşıyorum derken, % 29,5'i ise ürettiğim hayvansal ürünleri pazarlamakta sıkıntı yaşamıyorum dediği tespit edilmiştir. Ayrıca verilen cevapların illere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=14,691$; $p<0,01$). Hayvansal ürünleri pazarlamaktan sıkıntı çeken ilimiz Kars'tır.

Tablo 54**Hayvan Yetiştiricilerin Ürettikleri Hayvansal Ürünleri Pazarlamada Sıkıntı Çekip Çekmeme Durumları**

$\chi^2=14,691$ $p=0,002$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)
Evet	76	70,4%	8	36,4%	115	76,2%	69	69,7%	268	70,5%
Hayır	32	29,6%	14	63,6%	36	23,8%	30	30,3%	112	29,5%
Toplam	10	100,0%	22	100,0%	151	100,0%	99	100,0%	380	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

TRA2 Bölgesi'ndeki üreticiler ellerindeki canlı hayvanları sırasıyla; hayvan tüccarlarına, hayvan pazarlarına veya kombinalara vermektedir. İşletmeler elde ettikleri sütü öncelikle kendileri işleyip yerel pazarlara sürmektedir. Ayrıca üretilen süt miktarı çoksa toplayıcı tüccarlara veya süt toplama merkezilerine (mandıra) verilmektedir (TKB, 2007). Bölgede yaptığımız röportaj ve yaptığımız anket verilerine göre bazı illerde kombina olmaması ya da kombinaların olup da istenen düzeyde hizmet vermemesinden dolayı üreticiler hayvansal ürünlerini pazarlamakta sıkıntı çekmektedir. İster istemez hayvanlar hayvan tüccarlarına verilmekte ya da hayvan pazarlarına götürülüp satılmaktadır. Bu durumda hayvanlar bu pazarlarda hak ettiği fiyata satılamamaktadır ve bunun sonucunda hayvan piyasasında fiyat istikrarsızlığı gibi sorunlar yaşanmaktadır. Süt sektöründe bölgede ne fiyat istikrarı ne de olgun bir süt piyasası vardır.

Tablo 55**Hayvan Yetiştiricilerin Elde Ettikleri Hayvansal Ürünlerin İhtiyaçlarını Karşılama Düzeyi**

$\chi^2=45,026$ $p=0,000$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)
0	13	12,0%	2	10,0%	14	9,5%	4	4,2%	33	8,9%
% 1-25	24	22,2%	3	15,0%	26	17,6%	8	8,4%	61	16,4%
%26-50	13	12,0%	0	0,0%	33	22,3%	7	7,4%	53	14,3%
%51-75	8	7,4%	2	10,0%	8	5,4%	0	0,0%	18	4,9%
%76-100	50	46,3%	13	65,0%	67	45,3%	76	80,0%	206	55,5%
Toplam	108	100,0%	20	100,0%	148	100,0%	95	100,0%	371	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 55'deki verilere göre; yetiştiricilerin elde ettikleri hayvansal ürünlerin yetiştiricilerin ihtiyaçlarını ne düzeyde karşıladığını göstermektedir. Bu verilere göre yetiştiricilerin % 55,5'i elde ettiği hayvansal ürünler neredeyse ihtiyaçlarının tamamını karşılarken, diğer yandan yetiştiricilerin % 4,5 'inin % 51-75 aralığında, % 14,3'ünün % 26-50 aralığında, % 16,4'nün % 1-25 aralığında elde ettiği hayvansal ürünler ihtiyaçlarını karşıladığı ve yetiştiricilerin % 8,9'u ise hayvansal ürün elde etmediği tespit edilmiştir.

Büyükbaş hayvan besleyen yetiştiricilerin elde ettikleri hayvansal ürünlerin ihtiyaçlarını karşıla düzeylerinin işletme tipine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=55,337$; $p=0,000<0,01$). Ankete katılan yetiştiricilerin % 19,6'sı besi sığırcılığı, % 7,6'sı süt sığırcılığı, % 72,8'i hem besi hem de süt sığırcılığı yapmaktadır. Besi ve süt sığırcılığı yapan yetiştiriciler elde ettikleri hayvansal ürünler ihtiyaçlarının neredeyse ortalama % 25'i karşılarken, hem besi hem de süt sığırcılığı yapan yetiştiriciler ise elde ettikleri hayvansal ürünler neredeyse ortalama % 75'ini karşılamaktadır. Yapılan anketlerde ve röportajlarda anlaşıldığı üzere, besi ve ya süt sığırcılığı yapan yetiştiriciler genellikle ticari amaçlı çalıştıkları, hem besi hem de süt sığırcılığı yapan yetiştiriciler ise genellikle küçük işletme olup ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflemekte ve ihtiyaç fazlasını ise pazarlamaktadır.

Tablo 56
Hayvan Yetiştiricilerin Elde Ettikleri Hayvansal Ürünleri Satma Oranları

$\chi^2=67,657$ $p=0,000$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
0	31	29,2%	5	25,0%	32	21,6%	29	30,5%	97	26,3%
%1-25	40	37,7%	8	40,0%	47	31,8%	10	10,5%	105	28,5%
%26-50	19	17,9%	2	10,0%	44	29,7%	11	11,6%	76	20,6%
%51-75	13	12,3%	2	10,0%	11	7,4%	14	14,7%	40	10,8%
%76-100	3	2,8%	3	15,0%	14	9,5%	31	32,6%	51	13,8%
Toplam	106	100,0%	20	100,0%	148	100,0%	95	100,0%	369	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tabloda 56'daki verilere göre ankete katılan yetiştiricilerin 97 tanesi elde ettiği hayvansal ürünleri pazarlamazken, 272 tane yetiştirici ise hayvansal ürünlerini

pazarlamaktadır. Ayrıca hayvansal ürün pazarlamanın illere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=67,657$; $p<0,01$). Örneğin hayvansal ürünleri % 76-100 aralığında pazarlayan işletmeler Ağrı ilinde % 2,8, Iğdır ilinde % 15, Kars ilinde % 9,5, Ardahan ilinde ise %32,6 oranındadır.

3.3.18. Hayvan Yetiştiricilerin Bilgi Düzeyi, Kooperatifleşme ve Örgütlenme Durumu

Ortak menfaatlerin savunulması, sorunların çözümü, plan ve programların bir düzen içinde uygulanması ancak örgütlü bir yapıyla mümkündür. Ülkemiz, toplumsal açıdan örgütlenme sürecini tam manasıyla gerçekleştirebilmiş değildir. Örgütü olmayan, dağınık bir topluluğun sesini duyurması, sorunların çözümü için gerekli güce sahip olması ve bölgesel ve ülkesel düzeyde üretim planlaması yapabilmesi mümkün değildir (Kutlu ve diğerleri, 2003: 23).

Küreselleşen dünyada piyasa ekonomisi içinde geleneksel kooperatifçiliğin bir değişime zorlandığı ve üretici çıkarlarını koruyan savunmacı bir anlayıştan, sanayileşme ve küreselleşmeden pay alma yönünde daha ofansif bir anlayışa yönelilmektedir. Bu durumun bir örneği olarak ABD 'de 1970'lerde şeker pancarı üreticilerinin örgütlenmesi ile North Dakota ve Minnesota'da ortaya çıkan ve Kanada ve Avustralya'da kendisi gösteren bu dönüşüm günümüzde yeni nesil kooperatifler, kapalı kooperatifler, yeni dalga kooperatifler gibi isimlerle anılmaktadır (Schwettmann ve Polat, 2002: 109).

Price ve Peters (1985), “Tarımsal Kooperatifler ve Çiftçiler” adlı çalışmalarında, kooperatif ortaklığı ve ortakların yönetime katılımı konusunda 400 Galili çiftçiden bilgi toplamışlar ve özellikle kooperatiflere katılımın tarım işletmelerinin performansına etkileri hakkındaki çiftçi görüşleri üzerinde durmuşlardır. Kooperatifleri çiftçiye girdi sağlayanlar ve ürünün alım satımı ile uğraşan pazarlama kurumları olarak ikiye ayırmışlardır. Girdi kooperatiflerine katılan çiftçiler, bu kooperatiften sağladıkları faydaları azalan girdi maliyetleri, güvenilirlik gibi ekstra faydalar olmak üzere on madde de toplamışlardır. Pazarlama kooperatiflerine ortaklığın avantajları ise ürünlerin daha iyi fiyatla alınması ve zamandan tasarruf olarak belirlenmiştir.

Yapılan çalışmalarda görüldüğü gibi kooperatifleşmenin çok yararlı olduğu anlaşılmaktadır. Yapmış olduğumuz çalışmada kooperatifleşme oranının azlığı dikkat çekmektedir. Bölgede hayvancılık sektörünün gelişmesi için yapılması gereken en önemli işlerden biri, kooperatifleşmenin teşvik edilmesi ve kooperatifleşme için gerekli desteklemelerin yapılması gerekmektedir.

Tablo 57'ye göre; ankete katılan 380 yetiştiricinin herhangi bir kooperatif, vakıf ve derneğe üye misiniz sorusuna verildikleri cenaplara göre; genel olarak yetiştiricilerin % 77,4 üye olmazken, % 22,6'sı ise üyedir. Üyelik durumunun illere göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($\chi^2=2,257$; $p>0,01$).

Tablo 57
Hayvan Yetiştiricilerin Kooperatif, Vakıf ve Derneğe Üye Olup Olmama Durumu

$\chi^2=2,257$ $p=0,000$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Evet	23	21,3%	6	27,3%	30	19,9%	27	27,3%	86	22,6
Hayır	85	78,7%	16	72,7%	121	80,1%	72	72,7%	294	77,4
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	151	100,0%	99	100,0%	380	100,0

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

İşletmelerin örgütlenme durumlarının illere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=16,189$; $p<0,01$). Tablo %58'deki verilere göre; yetiştiricilerin illere göre örgütlenme durumu sırasıyla; Ağrı ilinde % 20,4, Iğdır ilinde % 31,8, Kars ilinde % 13,6, Ardahan ilinde ise % 34,3'tür. Görüldüğü gibi en çok örgütlenme Iğdır ve Ardahan ilindeki yetiştiriciler tarafından olmuştur. İşletmelerin % 77,9'u örgütlenmeye teşebbüs etmezken, % 22,1'i ise kendi aralarında örgütlendikleri tespit edilmiştir.

Tablo 58
Hayvan Yetiştiricilerin Örgütlemeye Teşebbüs Edip Etmeme Durumu

$\chi^2=2,257$ $p=0,000$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Evet	22	20,4%	7	31,8%	20	13,6%	34	34,3%	83	22,1
Hayır	86	79,6%	15	68,2%	127	86,4%	65	65,7%	293	77,9
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	147	100,0%	99	100,0%	376	100,0

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 59'a göre; yetiştiricilerin %77,4'ü örgütlemelerin yararlı olduğuna inanırken, % 22,6'sı ise örgütlenmelerin yararlı olmadığına inanmıştır. Yetiştiricilerin örgütlenmelerinin yararlı olup olmamasıyla ilgili görüşlerinin illere göre anlamlı bir fark gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=25,131$; $p<0,01$). En çok Ardahan'daki yetiştiricilerin örgütlenmenin yararlı olduğuna inanırken, en az Kars ilindeki yetiştiricilerin örgütlenmenin yararlı olmadığına inanmaktadır.

Tablo 59
Hayvan Yetiştiricilerin Örgütlenmenin Yararlı Olup Olmamasıyla İlgili Görüşleri

$\chi^2=25,131$ $p=0,000$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Evet	92	85,2%	18	81,8%	97	64,2%	87	87,9%	294	77,4
Hayır	16	14,8%	4	18,2%	54	35,8%	12	12,1%	86	22,6
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	151	100,0%	99	100,0%	380	100,0

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Ankete katılan yetiştiricilerin "Hayvancılık sektörü için yeterli bilgi ve tecrübeye sahip misiniz ? " sorusuna verilen cevaplara göre; genel olarak yetiştiricilerin % 42,1' i evet derken % 57,9'u ise hayır cevabını vermiştir. Diğer yandan verilen cevapların illere göre anlamlı bir farklılık içerdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=25,131$; $p<0,01$). En çok yeterli bilgi sahibim diyen yetiştiricilerin Iğdır ilinden olduğu görülmektedir.

Tablo 60
Hayvan Yetiştiricilerin Hayvancılık Sektörü İçin Yeterli Bilgi ve Tecrübeye Sahip Olup Olmama İlgili Görüşleri

$\chi^2=7,983$ $p=0,046$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Evet	36	33,3%	14	63,6%	67	44,4%	43	43,4%	160	42,1%
Hayır	72	66,7%	8	36,4%	84	55,6%	56	56,6%	220	57,9%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	151	100,0%	99	100,0%	380	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 60'a göre; ankete katılan yetiştiricilerin verdikleri cevaplara göre hayvancılık sektörü için yeterli bilgi ve tecrübe sahibim diyen en çok % 63,3 oranında Iğdır ili gelirken, en az ise % 33,3 oranında Ağrı ili gelmektedir.

3.3.19. Hayvan Yetiştiricilerin Hayvancılıkla İlgili Bilgileri Araştırma ve Edinme Yöntemleri

Ankete katılan yetiştiricilerin "Hayvancılıkla ilgili bir sorunuz olduğunda cevabını neden alırsınız?" sorusuna verdikleri cevaplara göre genel olarak yetiştiricilerin % 61,2'si hayvancılık yapan diğer arkadaşlardan, % 24,8'i gıda, tarım ve hayvancılık il müdürlüklerinden, % 9,5'i vakıf ve derneklerden, %0,3'ü üniversitelerden, %4,2'si ise hiç kimseden cevap almadığı tespit edilmiştir. Yetiştiricilerin soruya verdikleri cevabın illere göre anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($\chi^2=17,442$; $p>0,01$).

Tablo 61
Hayvan Yetiştiricilerin Hayvancılıkla İlgili Bir Soruları Olduğunda, Bu Sorunun Cevabının Arandığı Mercilerin Dağılımı

$\chi^2=17,442$ $p=0,042$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Hayvancılık yapan diğer arkadaşlardan	71	66,4%	11	50,0%	81	53,6%	69	69,7%	232	61,2%
Gıda,tarım ve hayvancılık il müdürlüklerinden	24	22,4%	7	31,8%	39	25,8%	24	24,2%	94	24,8%
Hayvancılıkla ilgili vakıf ve derneklerden	6	5,6%	2	9,1%	23	15,2%	5	5,1%	36	9,5%
Üniversitelerden	0	0,0%	0	0,0%	1	,7%	0	0,0%	1	0,3%
Hiç kimseden bilgi almıyorum	6	5,6%	2	9,1%	7	4,6%	1	1,0%	16	4,2%
Toplam	107	100,0%	22	100,0%	151	100,0%	99	100,0%	379	100,0%

* Test yapılırken Üniversiteler baz alınmamıştır($sd=(4-1)*(4-1)$).

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 61'deki bilgilere göre; İşletmelerin Üniversite, vakıf ve derneklerden çok az yaralandığı görülmektedir. Diğer yandan en çok hayvancılık yapan diğer arkadaşlar yaralandığı görülmektedir. Ankete katılan hayvan yetiştiricilerin "Hayvancılık sektörü için yeterli bilgi ve tecrübeye sahip misiniz ? " sorusuna verilen cevaplara göre; genel olarak yetiştiricilerin % 42,1' i evet derken % 57,9'u ise hayır cevabını vermiştir. Bu

bağlamda İşletme sahiplerin bilgi düzeyinin çok düşük olduğu tespit edilmiş ve bu eksikliğin Üniversiteler, Vakıflar, Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlükleri ve Dernekler vs gibi kamu ve özel kuruluşlar yardımı aracılığıyla giderilmesi gerekirken, ne yazık ki verilen cevaplara göre bu kuruluşlardan az yararlanmışlardır. Bu durum verimliliği ve işletmelerin büyümesini kötü etkilemektedir. Diğer yandan hayvancılık sektörünün yeterince gelişmemiş olmasının altında yatan en önemli etkenlerden biridir diyebiliriz.

İşletme sahiplerine "Gıda,Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın yayınladığı dergi, kitap ve dokümanlardan yararlanıyor musunuz?" sorusuna verilen cevaplara göre genel olarak yetiştiricilerin % 9,2'si evet, % 65 kısmen, % 25,5'i ise hayır cevabını vermiştir.

Tablo 62
Hayvan Yetiştiricilerin Gıda,Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın Yayınladığı Dergi, Kitap ve Dokümanlardan Yararlanma Durumu

$\chi^2=6,420$ $p=0,378$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Evet	8	7,4%	2	9,1%	12	7,9%	13	13,1%	35	9,2%
Kısmen	79	73,1%	14	63,6%	94	62,3%	61	61,6%	248	65,3%
Hayır	21	19,4%	6	27,3%	45	29,8%	25	25,3%	97	25,5%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	151	100,0%	99	100,0%	380	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 62'deki verilere göre soruya verilen cevapların illere göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için Khi-Kare Bağımsızlık Testi uygulanmıştır. Bu testin sonuçlarına göre anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($\chi^2=6,420$; $p>0,01$).

Tablo 73'te yetiştiricilerin "Gıda,Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın faaliyetlerinden nasıl haberdar oluyorsunuz?" sorusuna verildikleri cevaplara göre yetiştiricilerin % 71,1'i televizyon, % 0,3'ü radyo, % 0,5'i gazete, % 8,7'si muhtar aracılığıyla, % 18,2'si ise Gıda, Tarım ve Hayvancılık il müdürlüklerinden haberdar olduğu tespit edilmiştir. Bu soruya verilen cevabın illere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=36,284$; $p<0,01$). Diğer illere nispeten Kars ilindeki yetiştiricilerin, televizyonu daha az ve il müdürlüklerini daha çok bilgi almak için tercih ettikleri görülmektedir.

Tablo 63
Hayvan Yetiştiricilerin Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın Faaliyetlerinden Haberdar Olma Yöntemleri

$\chi^2=36,284$ $p=0,002$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)
Televizyon aracılığıyla	84	77,8%	17	77,3%	95	62,9%	74	74,7%	270	71,1%
Radio ile	1	,9%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	1	,3%
Gazetelerden	2	1,9%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	2	,5%
Muhtar aracılığıyla	4	3,7%	1	4,5%	25	16,6%	3	3,0%	33	8,7%
Gıda, Tarım ve Hayvancılık il müdürlüklerinden	14	13,0%	3	13,6%	31	20,5%	21	21,2%	69	18,2%
Bilgi almıyorum	3	2,8%	1	4,5%	0	0,0%	1	1,0%	5	1,3%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	151	100,0%	99	100,0%	380	100,0%

* Test yapılırken "radio ile" ve "gazetelerden" birleştirilerek yapılmıştır ($sd=(5-1)*(4-1)$).
Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Diğer sorulardan aldığımız cevaplarda görüldüğü üzere yetiştiricilerin bilgi düzeyinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda hayvan yetiştiricilerin az okuyan ve araştırma yeteneklerinin zayıf olduğu kanısına varılmaktadır.

3.3.20. Hayvan Yetiştiricilerin Çeşitli Açılardan Duydukları Memnuniyet Düzeyleri

Yapmış olduğumuz anket sonucunda yetiştiricilerin en önemli harcama kaleminin yem gideri olduğu tespit edilmiştir. İşletmelerin yem gideri içinde en önemli yemim kaba yem (saman) olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda yetiştiricilere "Kaba yem fiyatlarından memnun musunuz?" sorusu sorulmuş ve cevap olarak sırasıyla; % 58 hiç memnun değilim, % 28,8 memnun değilim, % 4,7 karasızım, % 7,9 memnunum, % 0,5 çok memnunum denilmiştir. Görüldüğü gibi memnuniyet düzeyinin çok düşük olduğu görülmektedir. Bölgeden ankete katılan yetiştiricilerin kaba yem fiyatlarından duydukları memnuniyet düzeylerinin illere göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($\chi^2=18,669$; $p>0,01$).

Tablo 64
Hayvan Yetiştiricilerin Kaba Yem Fiyatlarından Duydukları Memnuniyet Düzeyi

$\chi^2=18,669$ $p=0,028$	Ağrı		İğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Hiç memnun değilim	72	66,7%	9	40,9%	89	59,3%	50	50,5%	220	58,0%
Memnun değilim	24	22,2%	10	45,5%	36	24,0%	39	39,4%	109	28,8%
Kararsızım	2	1,9%	2	9,1%	11	7,3%	3	3,0%	18	4,7%
Memnunum	8	7,4%	1	4,5%	14	9,3%	7	7,1%	30	7,9%
Çok memnunum	2	1,9%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	2	,5%
Toplam	106	100,0%	22	100,0%	150	100,0%	99	100,0%	379	100,0%

* Test yapılırken "çok memnunum" ile "memnunum" birleştirilerek yapılmıştır ($sd=(4-1)*(4-1)$).
Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Yapmış olduğumuz ankette hayvanların ortalama olarak 6 ay boyunca içeride beslendiği ve bunun maliyetinin yüksek olduğu, kaba yem sıkıntısının iklim şartları ve fiyat istikrarsızlığından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda yetiştiricilerin memnuniyet düzeyinin çok düşük olduğu görülmektedir.

Yetiştiricilerin " Hayvan kesimhanelerin hizmetlerinden memnun musunuz ?" sorusuna genel olarak verdikleri cevaplar sırasıyla; % 57,5 hiç memnun değilim, % 11,7 memnun değilim, % 17,9 kararsızım, % 12 memnunum, % 0,9 çok memnunum denilmiştir. Bu soruya verilen cevabın illere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=40,483$; $p<0,01$). Tablo 65'teki verilere göre; Ardahan ve İğdır illerin de hayvan kesimhanelerin hizmetlerinde memnuniyet düzeyinin % 20'inin üzerinde olduğu, Ağrı ve Kars illerinde ise memnuniyet düzeylerinin çok düşük olduğu tespit edilmiştir. Görüldüğü gibi bölge halkı hayvan kesimhanelerin hizmetlerinden neredeyse hiç memnun değildir.

Tablo 65
Hayvan Yetiştiricilerin, Hayvan Kesimhanelerin Hizmetlerinden Duydukları Memnuniyet Düzeyi

$\chi^2=40,483$ $p=0,000$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Hiç memnun değilim	72	69,2%	6	30,0%	80	55,9%	44	52,4%	202	57,5%
Memnun değilim	6	5,8%	6	30,0%	24	16,8%	5	6,0%	41	11,7%
Kararsızım	17	16,3%	4	20,0%	28	19,6%	14	16,7%	63	17,9%
Memnunum	9	8,7%	4	20,0%	11	7,7%	18	21,4%	42	12,0%
Çok memnunum	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	3	3,6%	3	,9%
Toplam	104	100,0%	20	100,0%	143	100,0%	84	100,0%	351	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

İşletmelerin " Hayvan satış fiyatlarından memnun musunuz ?" sorusuna genel olarak verdikleri cevaplar sırasıyla; % 55,7 hiç memnun değilim, % 25,9 memnun değilim, % 8,7 kararsızım, % 9,5 memnunum, % 0,3 çok memnunum diye verilmiştir. Bu soruya verilen cevapların illere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir ($\chi^2=36,449$; $p<0,01$). Tabloda 66'daki verilere göre en çok hiç memnun değilim diyen Ağrı (% 73,1), en az çok memnun değilim diyen Iğdır (% 31,8) ildir. Diğer yandan en çok hayvan satış fiyatlarından memnunum diyen il Ardahan (% 16,2) 'dir.

Tablo 66
Hayvan Yetiştiricilerin, Hayvan Satış Fiyatlarından Duydukları Memnuniyet Düzeyi

$\chi^2=36,449$ $p=0,000$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Hiç memnun değilim	79	73,1%	7	31,8%	84	56,0%	41	41,4%	211	55,7%
Memnun değilim	15	13,9%	10	45,5%	44	29,3%	29	29,3%	98	25,9%
Kararsızım	5	4,6%	2	9,1%	13	8,7%	13	13,1%	33	8,7%
Memnunum	8	7,4%	3	13,6%	9	6,0%	16	16,2%	36	9,5%
Çok memnunum	1	,9%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	1	0,3%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	150	100,0%	99	100,0%	379	100,0%

* Teste " çok memnunum" ile" memnunum" birleştirilerek test edilmiştir ($sd=(4-1)*(4-1)$).

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Verilerden anlaşıldığı gibi Bölge halkının hayvan satış fiyatlarından memnun olmadıkları görülmektedir. İşletme sahipleriyle yapılan görüşmelerde fiyat istikrarının olmadığı, genelde hayvancılığın kâr amacı değil de yapılacak başka bir iş olmamasından dolayı tercih edildiği gibi cevaplar alınmıştır.

İşletmelerin " Hayvansal ürünlerin satış fiyatlarından memnun musunuz ?" sorusuna genel olarak verdikleri cevaplar sırasıyla; % 56,9 hiç memnun değilim, % 15,7 memnun değilim, % 8,8 kararsızım, % 18,6 memnunum, % 0 çok memnunum diye verilmiştir. İşletmelerin hayvansal ürünlerin satış fiyatlarından duydukları memnuniyet düzeyi illere göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Tablo 67
Hayvan Yetiştiricilerin Hayvansal Ürünlerin Satış Fiyatlarından Duydukları Memnuniyet Düzeyi

$\chi^2=36,663$ $p=0,000$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)
Hiç memnun değilim	73	67,6%	7	31,8%	87	58,0%	47	49,0%	214	56,9%
Memnun değilim	11	10,2%	5	22,7%	26	17,3%	17	17,7%	59	15,7%
Kararsızım	8	7,4%	2	9,1%	21	14,0%	2	2,1%	33	8,8%
Memnunum	16	14,8%	8	36,4%	16	10,7%	30	31,3%	70	18,6%
Çok memnunum	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	150	100,0%	96	100,0%	376	100,0%

* Test yapılırken, " çok memnunum" a ait bir frekans olmadığı için teste dahil edilmemiştir
($sd=(4-1)*(4-1)$).

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 67'deki verilere göre memnunum diyen Iğdır ilinde % 36,4, Ardahan ilinde % 31,3, Ağrı ilinde % 14,8, Kars ilinde ise % 10,7'dir. Bu verilere bakıldığında bölgedeki yetiştiricilerin ürettikleri hayvansal ürünleri hak ettiği fiyata satmadığı anlaşılmaktadır.

3.3.21. Hayvan Yetiştiricilerin Yapılan Desteklemelerden Yararlanma Durumu ve Desteklemelerden Duydukları Memnuniyet Düzeyi

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren hükümetin tarım politikaları adı altında bitkisel üretime önemli düzeylerde destekleme sağlanırken, hayvansal üretime yapılan desteklemeler sınırlı düzeyde kalmıştır. Ayrıca izlenen bu politikalar canlı hayvan ve hayvansal üretimi olumsuz etkilemiş, ürün fiyatlarında ve çiftçi gelirlerinde karasız bir ortam oluşmasına sebep olmuştur. Hükümet bu olumsuz gelişmeler karşısında 1987 yılında "Tarım Paketi" önlemlerini uygulamaya koymuştur. Bununla birlikte damızlık hayvan dış alımı, sütte teşvik prim ödemesi ve karma yem satışında sübvansiyon ödemesi başlatılmıştır. Ancak bu çalışmalar yeterli olmamıştır. Sorunları gidermek için "Hayvancılığın Desteklenmesi ve Geliştirilmesi Projesi " başlatılmış ve 2000 yılda bir kararname ile yürürlüğe girmiştir. Bu kararname ile birlikte yem bitkisi üretimine, suni tohumlamaya, suni tohumlamada kullanılacak ekipmanlara, damızlık belgeli hayvanlara ve soy kütüğü kayıtlarının tutulmasına yönelik teşvikler getirilmiştir. Daha sonraki yıllarda tarımsal desteklemeler içerisinde hayvancılık desteklemeleri artmış 2004 yılında % 8, 2009 yılında ise % 22 olmuştur. (Demir ve Yavuz, 2010).

Wolfova ve ark. (2004) tarafından yapılan çalışmada Çek Cumhuriyeti'nde genelde sığır yetiştiriciliği ve besicilikte; yetiştiricilerin devlet sübvansiyonları olmadan kârlı çalışamayacağı, desteklemelerin gerekli olduğunu ortaya konulmuştur.

İşletmelerin Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın hayvancılık sektörüne yapmakta olduğu desteklemelerden faydalanma durumuna bakıldığında; genel olarak yetiştiricilerin % 16,4'ü faydalanmakta, % 28,2'si kısmen faydalanmakta, % 55,4'ü ise hiç faydalanmamaktadır. Bu durumun illere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=22,425; p<0,01$). Bu bağlamda tablo 68'e baktığımızda desteklemelerden en çok Ardahan ilinin faydalandığı görülmektedir. Diğer yandan desteklemelerden en az yararlanan ilimiz ise Ağrı olduğu görülmektedir.

Tablo 68
Hayvan Yetiştiricilerin Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın Hayvancılık Sektörüne Yapmakta Olduğu Desteklemelerden Faydalanma Durumu

$\chi^2=22,425$ $p=0,001$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Evet	9	8,3%	3	13,6%	22	14,7%	28	28,3%	62	16,4%
Hayır	64	59,3%	8	36,4%	86	57,3%	52	52,5%	210	55,4%
Kısmen	35	32,4%	11	50,0%	42	28,0%	19	19,2%	107	28,2%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	150	100,0%	99	100,0%	379	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Daha önceki konularda değinildiği gibi hayvancılık sektörünün karşı karşıya olduğu sorunlar arasında finansman ve damızlık sorunu vardı. Bu sorunların giderilmesinde desteklemeler çok önemlidir. Tablo 68'teki verilere göre; ankete katılan 382 işletmeden 210 tanesi desteklemelerden hiç yararlanmadığı tespit edilmiştir. Bu durumun nedenleri tespiti için işletmelere yöneltilen sorudan alınan cevaplar şöyle ki; yetiştiricilerin % 36,8'i desteklemelerden haberinin olmadığı, % 41,1'i desteklemeleri yetersiz bulduğu, % 17,7'si yapılan desteklemelerin karşılığının geri alınma endişesinin olduğu, % 4,1'i ise diğer nedenleri olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun illere göre anlamlı bir farklılık göstermediği de tespit edilmiştir ($\chi^2=10,402$; $p>0,01$).

Tablo 69
Hayvan Yetiştiricilerin Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın Hayvancılık Sektörüne Yapmakta Olduğu Desteklemelerden Faydalanmama Sebepleri

$\chi^2=10,402$ $p=0,319$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Desteklemelerden haberim yok	36	42,9%	4	33,3%	41	35,7%	17	30,9%	98	36,8%
Desteklemeleri yetersiz bulduğumdan	29	34,5%	7	58,3%	48	41,7%	26	47,3%	110	41,4%
Geri alınma endişesinden	18	21,4%	0	0,0%	21	18,3%	8	14,5%	47	17,7%
Diğer	1	1,2%	1	8,3%	5	4,3%	4	7,3%	11	4,1%
Toplam	84	100,0%	12	100,0%	115	100,0%	55	100,0%	266	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 69'daki verilere göre; yetiştiricilerin " Size göre bölgeniz için yararlı olduğunu düşündüğünüz en önemli destekleme hangisidir?" sorusuna genel olarak verdikleri

cevaplar sırasıyla; yetiştiricilerin % 41,1'i kredi desteği (faizsiz), % 28,7'si hayvan başına ödeme, % 9,7'si damızlık desteği, % 7,6'sı suni tohumlama desteği, % 2,1' ise süt desteği demiştir. Bu soruya verilen cevabın illere göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($\chi^2=28,17$; $p>0,01$).

Tablo 70
Hayvan Yetiştiricilerin Bölge İçin Yararlı Olduğunu Düşündükleri En önemli Desteklemelerin Dağılımı

$\chi^2=28,171$ $p=0,021$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Suni tohumlama desteği	5	4,7%	0	0,0%	18	11,9%	6	6,0%	29	7,6%
Süt desteği	1	,9%	0	0,0%	7	4,6%	0	0,0%	8	2,1%
Hayvan başına ödeme	23	21,5%	7	31,8%	47	31,1%	32	32,0%	109	28,7%
Yem bitkileri desteği	12	11,2%	4	18,2%	15	9,9%	10	10,0%	41	10,8%
Damızlık desteği	18	16,8%	2	9,1%	9	6,0%	8	8,0%	37	9,7%
Kredi desteği	48	44,9%	9	40,9%	55	36,4%	44	44,0%	156	41,1%
Toplam	107	100,0%	22	100,0%	151	100,0%	100	100,0%	380	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 70'de görüldüğü gibi en çok istenen destekleme olarak kredi desteğini görüyoruz. Hem yapılan ankete hem de yapılan görüşmelerde hayvan yetiştiricilerin kesinlikle faizsiz kredi istedikleri ve bunun sebebi olarak da dinen faizin haram olduğu gösterilmiştir.

Tablo 71
Hayvan Yetiştiricilerine Göre Hükümet Tarafından Yapılan Desteklemelerin Başarı Durumu

$\chi^2=44,041$ $p=0,000$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Hiç	31	28,7%	2	9,1%	45	30,0%	23	24,2%	101	26,9%
Az	54	50,0%	15	68,2%	41	27,3%	26	27,4%	136	36,3%
Orta	15	13,9%	3	13,6%	45	30,0%	25	26,3%	88	23,5%
İyi	7	6,5%	2	9,1%	15	10,0%	21	22,1%	45	12,0%
Çok iyi	1	,9%	0	0,0%	4	2,7%	0	0,0%	5	1,3%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	150	100,0%	95	100,0%	375	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

İşletmelerin, desteklemelerin ne oranda başarılı olduğu sorusuna verdikleri cevaplara göre; yetiştiricilerin % 26,9'ü hiç, % 36,3 'ü az, % 23,5'i orta, % 12'si iyi , % 1,3'ü ise çok iyi başarılı olduğunu belirtmiştir.

Tablo 72'e göre; TRA2 Bölgesi'nde ankete katılan yetiştiricilerin % 57,4'ü Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın desteklemelerinden memnun olmadığı, ancak yetiştiricilerin % 15,7'si Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın desteklemelerinden memnun olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda yapılan desteklemelerin başarısız olduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Tablo 72
Hayvan Yetiştiricilerinin, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın
Desteklemelerinden Duydukları Memnuniyet Düzeyi

$\chi^2=55,105$ $p=0,000$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Hiç memnun değilim	51	48,1%	1	4,5%	55	36,9%	10	10,1%	117	31,1%
Memnun değilim	29	27,4%	10	45,5%	29	19,5%	31	31,3%	99	26,3%
Kararsızım	18	17,0%	9	40,9%	41	27,5%	33	33,3%	101	26,9%
Memnunum	8	7,5%	2	9,1%	22	14,8%	25	25,3%	57	15,2%
Çok memnunum	0	0,0%	0	0,0%	2	1,3%	0	0,0%	2	,5%
Toplam	106	100,0%	22	100,0%	149	100,0%	99	100,0%	376	100,0%

* Test yapılırken " çok memnunum" ile "memnunum" birleştirilerek yapılmıştır($sd=(4-1)*(4-1)$).

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Yapılan Khi Kare Bağımsızlık Testi sonucunda illere göre yetiştiricilerin Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın desteklemelerinden duydukları memnuniyet derecesinin önemli farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=55,105$; $p<0,01$). İllere göre baktığımızda memnuniyet derecesinin en yüksek olduğu ilimiz Ardahan (% 25,3), en az olan ilimiz ise Ağrı'dır (%75,5).

Tablo 73
Hayvan Yetiştiricilerin, Hükümetin Hayvancılık Sektöründeki Uygulamalarında Türkiye'deki Bütün Bölgelere Adil Davrandığına İnanma Durumları

$\chi^2=49,095$ $p=0,000$	Ağrı		İğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)
Hiç inanmıyorum	52	49,1%	1	4,5%	53	35,6%	14	14,1%	120	31,9%
İnanmıyorum	25	23,6%	7	31,8%	28	18,8%	27	27,3%	87	23,1%
Kararsızım	20	18,9%	9	40,9%	32	21,5%	34	34,3%	95	25,3%
İnanıyorum	9	8,5%	5	22,7%	33	22,1%	24	24,2%	71	18,9%
Tamamen inanıyorum	0	0,0%	0	0,0%	3	2,0%	0	0,0%	3	,8%
Toplam	106	100,0%	22	100,0%	149	100,0%	99	100,0%	376	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 73'de ankete katılan yetiştiricilerin "Hükümetin hayvancılık sektöründeki uygulamalarında Türkiye'deki bütün bölgelere adil davrandığına inanıyor musunuz?" sorusuna verdikleri cevaplara göre; yetiştiricilerin %31,9 hiç inanmıyorum, % 23,1'i inanmıyorum, % 25,3'ü kararsızım, % 18,9'u inanıyorum, % 0,8'i ise tamamen inanıyorum demiştir. Verilen cevapların illere göre anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($\chi^2=49,095$; $p<0,01$). Hükümetin adil davrandığına en çok inanıyorum diyen ilimiz Ardahan iken en az inanıyorum diyen ilimiz ise Ağrı'dır.

3.3.22. Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüklerindeki Personellerin Yapıkları Hizmetler ve Personellerden Duyulan Memnuniyet Düzeyleri

İllerde veya ilçelerde bulunan Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüklerinin hizmet kalitesini test etmek amacıyla ankete katılan yetiştiricilere bazı sorular yöneltilmiş ve çok ciddi sonuçlar elde edilmiştir. Tablo 74'te ankete katılan yetiştiricilerin "Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'ndeki personellerle rahatlıkla görüşebiliyor musunuz?" sorusuna verilen cevaplara göre; yetiştiricilerin % 27,7'si evet, % 33,8'i hayır, % 38,5'i ise kısmen demiştir. Görüldüğü gibi personellerle rahat bir şekilde görüşebilen yetiştiricilerin sayısının oldukça az olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 74
Hayvan Yetiştiricilerin Personellerle Görüşebilme Durumları

$\chi^2=9,025$ $p=0,172$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)
Evet	31	28,7%	10	45,5%	36	24,2%	28	28,0%	105	27,7%
Kısmen	34	31,5%	5	22,7%	61	40,9%	28	28,0%	128	33,8%
Hayır	43	39,8%	7	31,8%	52	34,9%	44	44,0%	146	38,5%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	149	100,0%	100	100,0%	379	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

İllere göre yetiştiricilerin personellerle görüşebilme durumlarının anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($\chi^2=9,025$; $p>0,01$).

İşletme sahiplerinin personellerin karşılama şeklinden duydukları memnuniyet derecelerine baktığımızda, hayvan yetiştiricilerin %20,9'u hiç memnun değil, % 15'i memnun değil, % 38,2'i memnun olduğu ve % 25,9'u ise bu durumda kararsız olduğunu belirtmiştir.

Tablo 75
Hayvan Yetiştiricilerin, Personellerin Karşılama Şeklinden Duydukları Memnuniyet Düzeyleri

$\chi^2=37,499$ $p=0,000$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)
Hiç memnun değilim	28	26,9%	1	4,5%	43	28,9%	6	6,1%	78	20,9%
Memnun değilim	17	16,3%	4	18,2%	22	14,8%	13	13,1%	56	15,0%
Kararsızım	31	29,8%	9	40,9%	34	22,8%	23	23,2%	97	25,9%
Memnunum	28	26,9%	8	36,4%	50	33,6%	57	57,6%	143	38,2%
Çok memnunum	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Toplam	104	100,0%	22	100,0%	149	100,0%	99	100,0%	374	100,0%

* Test yapılırken "çok memnunum" a ait frekans elde edilmediğinden teste dahil edilmemiştir ($sd=(4-1)*(4-1)$).

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

İşletme sahiplerinin personellerin karşılama şeklinden duydukları memnuniyet derecelerinin illere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=37,499$;

p<0,01). Tablo 75'te illere göre memnuniyet derecesinin en yüksek olduğu ilimiz Ardahan (% 57,6), en az olan ilimiz ise Ağrı'dır (% 26,9).

Tablo 76'da ankete katılan hayvan yetiştiricilerin verdikleri cevaplara göre; personellerin verdikleri bilgiyi hayvan yetiştiricilerin % 11,2 'si yeterli bulurken, % 54,7'si kısmen yeterli bulduğu ve % 34,1'i ise yetersiz bulduğu görülmektedir. Verilen cevapların illere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=33,790$; p<0,01).

Tablo76
Hayvan Yetiştiricilerin, Personellerin Verdikleri Bilgiyi Yeterli Bulma Düzeyleri

$\chi^2=33,790$ $p=0,000$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Evet	8	7,6%	5	22,7%	17	11,4%	12	12,1%	42	11,2%
Hayır	55	52,4%	5	22,7%	52	34,9%	16	16,2%	128	34,1%
Kısmen	42	40,0%	12	54,5%	80	53,7%	71	71,7%	205	54,7%
Toplam	105	100,0%	22	100,0%	149	100,0%	99	100,0%	375	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 76'daki verilere göre baktığımızda personellerin verdiği bilgi yeterli bulmayan illerin başında Ağrı (% 52,4) ve sırasıyla Kars (% 34,9), Iğdır(%22,7), Ardahan (% 16,2) gelmektedir. İşletme sahiplerinin yarısından çoğu bilgileri kısmen yeterli ve çok azının ise bilgileri yeterli bulması, personel ile işletmeler arasındaki bilgi akışının verimli olmadığı sonucunu ortaya çıkartmaktadır. Diğer yandan Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüklerindeki personellerin işletmeleri ne sıklıkta ziyaret ettiklerine dair soruya verilen cevaplar sırasıyla; hayvan yetiştiricilerin % 54,4'ü asla, % 28'i nadiren, % 15,8'i ara sıra, % 1,8'i ise genellikle cevabı vermiştir. Verilen cevabın illere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=23,806$; p<0,01).

Tablo 77
Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüklerindeki Personellerin İşletmeleri Ziyaret Etme Durumları

$\chi^2=23,806$ $p=0,005$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)
Asla	65	60,2%	9	40,9%	72	48,3%	60	60,0%	206	54,4%
Nadiren	23	21,3%	6	27,3%	52	34,9%	25	25,0%	106	28,0%
Ara sıra	20	18,5%	7	31,8%	18	12,1%	15	15,0%	60	15,8%
Genellikle	0	0,0%	0	0,0%	7	4,7%	0	0,0%	7	1,8%
Toplam	108	100,0%	22	100,0%	149	100,0%	100	100,0%	379	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Tablo 77'deki verilere göre personellerin işletmeleri ziyaret etme durumunun çok düşük düzeyde olduğu anlaşılmaktadır. Halbuki yapmış olduğumuz anketlerden de anlaşıldığı üzere hayvan yetiştiricilerin bilgi düzeyinin çok düşüktür. Bu bağlamda hayvan yetiştiricilerin ne kadar personellerin bilgi ve yardımlarına muhtaç olduğu anlaşılmaktadır.

3.3.23. Hayvan Yetiştiricilerin Hayvancılık Mesleğini İsteyerek Yapıp Yapmama Durumları ve Bu Mesleği Yapmalarının Altında Yatan Nedenler

Tablo 78'de verilere göre; " Bu mesleği isteyerek mi yapıyorsunuz?" soruna hayvan yetiştiricilerin % 46,2'si evet derken % 53,8'i ise hayır cevabını vermiştir. Verilen cevabın illere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=23,271$; $p<0,01$). İllere göre baktığımızda en çok hayır cevabını veren Ağrı (% 72,9) ilimiz iken en az hayır cevabını veren ise Kars(% 43,2) ilimizdir. Bu verilere göre en çok hayvancılık mesleğini isteyerek yapan ilimiz Kars ilimizdir.

Tablo 78
Hayvan Yetiştiricilerin Hayvancılık Mesleğini isteyerek Yapıp Yapmama Durumları

$\chi^2=23,271$ $p=0,000$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)
Evet	29	27,1%	12	54,5%	84	56,8%	49	49,0%	174	46,2%
Hayır	78	72,9%	10	45,5%	64	43,2%	51	51,0%	203	53,8%
Toplam	107	100,0%	22	100,0%	148	100,0%	100	100,0%	377	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Ankete katılan hayvan yetiştiricilerine bu mesleği neden yapıyorsunuz sorusu sorulmuş ve çok ciddi sonuçlar ortaya çıkmıştır. Tablo 78'deki verilere göre; İşletme sahiplerinin % 44,1'i yapacak bir iş olmadığından, % 18,7'si baba mesleği olduğundan, % 9,8'i iklim şartlarından dolayı, % 27,4'ü ise ticaret için bu mesleği yaptıkları tespit edilmiştir. Hayvancılık faaliyetini ticaret için yapan yetiştiricilerin çok az olduğunu görülmektedir. Bu bağlamda sektörün gelişmesinin önündeki en önemli etkenlerden birinin de çok az sayıda işletmenin ticaret amacını güdememesidir.

Tablo 79
Hayvan Yetiştiricilerin Hayvancılık Yapma Sebeplerinin Dağılımı

$\chi^2=41,578$ $p=0,000$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)	<i>N</i>	(%)
Yapacak bir iş olmadığından	66	63,5%	4	22,2%	58	41,4%	30	31,3%	158	44,1%
Baba mesleği olduğundan	16	15,4%	4	22,2%	34	24,3%	13	13,5%	67	18,7%
İklim şartlarından dolayı	7	6,7%	2	11,1%	8	5,7%	18	18,8%	35	9,8%
Ticaret için	15	14,4%	8	44,4%	40	28,6%	35	36,5%	98	27,4%
Toplam	104	100,0%	18	100,0%	140	100,0%	96	100,0%	358	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

İşletme sahiplerinin " Hayvancılık yapma sebebiniz nedir? " sorusuna verdikleri cevapların illere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=41,578$; $p<0,01$). Tablo 79'da yapacak bir iş olmadığı için hayvancılık yapan hayvan yetiştiricileri en çok Ağrı (% 63,5) ilindedir. Diğer yandan hayvancılık faaliyetini bir ticaret olarak gören işletmeler en çok Iğdır (% 44,4) ve Ardahan (% 36,5) illerinden olduğu görülmektedir.

Ankete katılan hayvan yetiştiricilerinden " Çocuklarınızı hayvancılık sektöründe istihdam etmek ister misiniz?" soru sorulmuş ve sonuç olarak yetiştiricilerin % 85,3'ü hayır derken, %14,7'si ise evet cevabını vermiştir. Verilen cevapların illere göre anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($\chi^2=14,746$; $p<0,01$). Çocuğunu hayvancılık sektöründe en çok istihdam etmek isteyen yetiştiricilerin en çok Kars ilinden olduğu, hiç istihdam etmek istemeyen yetiştiriciler ise Iğdır ilinden olduğu görülmektedir.

Tablo 80
Hayvan Yetiştiricilerin, Çocuklarını Hayvancılık Sektöründe İstihdam Edip Etmeme İstek Durumlarının Dağılımı

$\chi^2=14,746$ $p=0,002$	Ağrı		Iğdır		Kars		Ardahan		Toplam	
	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)	N	(%)
Evet	9	8,6%	0	0,0%	32	23,0%	12	12,6%	53	14,7%
Hayır	96	91,4%	21	100,0%	107	77,0%	83	87,4%	307	85,3%
Toplam	105	100,0%	21	100,0%	139	100,0%	95	100,0%	360	100,0%

Uygulanan Test: Khi-Kare Bağımsızlık Testi.

Ankete katılan hayvan yetiştiricilerin, "**Çocuklarınızı hayvancılık sektöründe neden istihdam etmek istemiyorsunuz?**" sorusuna verdikleri cevaplar:

- Harcanan emeğin çok ,ama kârın az olması.
- Çocuğumun okumasını istiyorum.
- Devlet desteğinin yetersiz olması.
- Biz bir hayır görmedik, çocuğumuz nasıl görsün.
- Daha kârlı bir işte çalışmasını istiyorum.
- Ticaret yapmasını daha kârlı görüyorum.

Diğer yandan çocuğunu hayvancılık sektöründe **istihdam etmek isteyen** hayvan yetiştiricilerin verdikleri cevaplar:

- Bu sektörün gelecekte daha da kârlı olacağından dolayı.
- Kârlı bir iş olduğundan .
- Baba mesleğinin devam edilmesi gerektiğinden.
- İklim şartlarından dolayı bölgede tercih edilebilecek en iyi meslekten biri olmasından dolayı.

3.3.24. Hayvan Yetiştiricilerine Göre Hayvancılık Sektöründeki Sorunlar ve Hayvancılığın Gelişmesi İçin Hükümetten Beklentiler

"Size göre hayvancılık sektörünün karşı karşıya olduğu sorunlar nelerdir ?"

sorusuna verilen cevaplar:

- Pazarlama sorunu.
- Irk ıslahı sorunu.
- Yem sorunu ve yemin pahalı olması.
- Verimin ve karın az olması.
- Devlet desteklerinin az olması.
- Barınma sorunu.
- Fiyat istikrarsızlığı ve hayvanların hak ettiği paraya satılmaması.
- Hayvan kesimhanelerin ve süt mandıralarının olmaması ve ya yetersiz olması.
- Eğitim sorunu.
- Sermaye sorunudur.

"Size göre hayvancılık sektörünün gelişmesi için hayvan yetiştiricileri neler yapmalıdır?" sorusuna verilen cevaplar:

- Kooperatifleşme ve örgütlenme yoluna gidilmeli.
- İşin profesyonel yapılması için seminer ve eğitici programlara katılmalı.
- Modern hayvancılık yapmalı.
- İşletmeler ölçeklerini büyütmeli.
- Suni tohumlama yapmalı ve ırk ıslahı için mücadele göstermeli.

"Size göre besi sığırcılığın gelişmesi için hükümet neler yapmalıdır ?" sorusuna verilen cevaplar:

- Teşvik ve desteklemeler daha da artırılmalı.
- Kredi desteği verilmeli(sıfır faiz).
- Hayvan ve hayvansal ürünler piyasası olgunlaştırılmalı.
- Eğitim seminerleri verilmeli ve örgütlenmeler teşvik edilmeli.
- Irk ıslahı yapılmalı.

"Size göre süt sırcılığın gelişmesi hükümet neler yapmalıdır ?" sorusuna verilen cevaplar:

- Süt mandıraları ve toplama merkezleri yapılmalı.
- Süt ve süt ürünleri için teşvik ve desteklemeler yapılmalı.
- Bölgede süt ürünleri üretimi yapacak fabrikalar yapılmalı ve ya teşvik edilmeli.
- İrk ıslahı yapılmalı ve suni tohumlama teşvik edilmeli.
- Bölge insanı bilinçlendirilmeli.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'de hayvancılığın tarım ekonomisindeki payı sabit fiyatlarla % 18 civarlarında seyrederken, gelişmiş ülkelerde ise hayvancılığın tarım ekonomisindeki payı % 60-70 arasında değişmektedir. Bu durum gelişmekte olan bir ülke konumundaki Türkiye'de hayvancılık sektörünün gelişme potansiyelinin çok yüksek olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde, Hayvancılık Sektörü'nün tarihsel sürecine değinilmiştir. Tarım politikaları kapsamında yapılan desteklemelerde hayvancılık desteklemeleri sınırlı olmuştur. Tarımda izlenen politikalar canlı hayvan, et ve süt ürünlerini üretimini miktar ve kalite yönünden olumsuz etkilemiştir. Nitekim Türkiye'de büyük ve küçükbaş hayvan sayısı 1980 yılından itibaren çok ciddi düşüşler yaşamış ve ancak 2009 yılından sonra hayvan sayısında bir canlanma olmuştur. Ne yazık ki Türkiye izlenen yanlış politikalar, fiyat istikrarsızlığı, ithal hayvancılık, teşvik ve yatırımların az olması gibi nedenlerden dolayı gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'de hayvancılık artan nüfusa karşın istenen düzeye gelmemiştir.

Diğer yandan çalışmanın birinci bölümünde, Hayvancılık Sektörü'nün ülke ekonomisindeki yeri ve önemi, mevcut durumu ve karşı karşıya olduğu sorunlar dile getirilmiştir. Tarım ve hayvancılık sektörü emek yoğun bir sektör olmasından dolayı istihdam açısından büyük bir potansiyele sahiptir. Sektör cumhuriyetin ilk yıllarında GSMH içindeki payı % 50 civarındayken, hizmet ve sanayi sektörlerinde yaşanan hızlı dönüşün sonucunda GSYH 'daki payı % 10'nun altına düşmüştür. Diğer yandan gıda, ilaç, giyim ve sanayi sektörlerine girdi sağlamaktır.

Türkiye'de hayvansal ve bitkisel üretim yapan 3.076.650 işletme var ve bu işletmelerin % 70'i hayvancılık yapmaktadır. Bu işletmelerin neredeyse % 81'i en fazla 9 tane büyükbaş hayvana sahiptir. Görüldüğü gibi Türkiye'deki işletmelerin çok büyük çoğunluğu küçük işletmedir. Çalışmamızda hayvancılık sektörünün karşı karşıya olduğu sorunlara değinilmiş ve bu sorunlar sırasıyla; finansman sorunu, hayvan beslenmesi ve yem sorunu, ırk ıslahı ve damızlık sorunu, barınak ve sağlık sorunu, pazarlama sorunu, örgütlenme sorunu, verimlilik ve ölçek sorunudur.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, TRA2 Bölgesinin coğrafi yapısı ve sosyo-ekonomik durumu ele alınmıştır. Bölge coğrafi yapısı ile özellikle de sahip olduğu geniş çayır ve mera varlığı nedeniyle hayvancılığa elverişli durumdadır. Bölgede temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Aynı zamanda bölgede tarım ve hayvancılığa ikame olabilecek başka bir sektör yoktur. Türkiye'de kişi başına GSMH 2146 \$ iken, TRA2 Bölgesinde ise 730 \$'dır. Görüldüğü gibi bölge kişi başına GSMH bakımından Türkiye'nin çok altındadır.

Bölge, Türkiye'nin en gelişmemiş illerini coğrafyasında barındırmaktadır. Bölge sağlık, eğitim ve hizmet gibi sektörlerde istenen düzeyde gelişme kaydetmemiştir. Bölgede en büyük sorunların başında eğitim ve sağlık gelmektedir. Hem sağlık hem de eğitimde yeteri düzeyde personel bulunmamakla birlikte, gelen personellerinde zorunlu hizmet sürelerinin bitmesiyle bölgeyi terk ettikleri görülmektedir. Aynı zamanda yeteri düzeyde teknik makine ve binanın olmayışı yüzünden vatandaş farklı illere akın etmektedir. Örneğin Ağrı ilimizde her yıl onbinlerce insan sağlık hizmeti almak için Erzurum'a akın etmektedir. Diğer yandan bölge eğitim düzeyi bakımından Türkiye ortalamasının çok altındadır.

Bölge yıllarca Kürt Meselesi yüzünden bölgenin çatışma ortamı olması, birçok insanın göç etmesine ve bazı köylerin boşalmasına sebep olmuştur. Çözüm sürecinin başlamasıyla bölgede bir huzur ortamı oluşmuştur. Bölge yıllarca yoksun olduğu ve şu ana kadar hakkıyla yapılamayan hizmetlerin yapılmasını dört gözle beklemektedir. Aynı zamanda etnik olarak neredeyse tamamının Kürt olduğu bölge halkı, kimliklerinin tanınması ve bütün demokratik eşit haklara sahip olmayı istemektedir.

TRA2 Bölgesi'nde yapılmakta olan büyükbaş hayvancılık Türkiye'nin yaklaşık olarak % 9-10'nuna denk gelmektedir. Bölgede buluna büyükbaş hayvan ırkları 2012 yılı itibariyle sırasıyla; 97.989 tane yerli, 645.076 tane melez, 503.704 tane kültür vardır. Mevcut şartlarda bölgenin yapısının uygun olması, gerekse emek yoğun bir sektör olması nedeniyle hayvancılık sektörünün bölgenin gelişmesine önemli katkılar sağlayabileceği genel bir kanıdır. Bölgede hayvancılık ileri tekniklerle yapılmamakla birlikte, halkın geçiminde önemli yer tutmaktadır. Bu nedenle hayvancılık sektörünün

mevcut durumunun, bölgenin güncel sorunlarının, ihtiyaçlarının ve potansiyelinin analizler ile ele alınması, bölgede en fazla istihdamı sağlayan sektörün anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Yaptığımız çalışmanın ana aktör olarak hayvanlar, bir nevi ayakta gezen fabrikalar hükmündedir. Hayvanların sesi hariç her şeyi insanlar tarafından kullanılmaktadır. Düşünün öyle bir fabrika ki hayvanlardan enkaz olarak çıkan dışkı, hem biyogaz hem de gübre olarak kullanılmaktadır. Diğer yandan birçok sektöre girdi de temin etmektedir. Yediğimiz ve içtiğimiz her türlü et ve süt ürünlerini hayvanlardan elde etmekteyiz. Diğer yandan kullandığımız ilaçlardan ta giydiğimiz birçok elbisemize kadar bir çok şeyin temel maddesi hayvanlardan elde etmekteyiz. Görüldüğü gibi Allah'ın insanlara ihsan ettiği en büyük nimetlerin başında hayvanlar gelmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise çalışmamızda hedef aldığımız TRA2 Bölgesinde yapılan anket verileri ve be verilerin analizi yer almaktadır. Bu çalışmada elde edilen verilerden çok önemli sonuçlar elde edilmiştir. Yaptığımız analizden elde ettiğimiz önemli sonuçlar aşağıda sıralanmıştır.

Sonuçlar;

- Yapmış olduğumuz anketten elde edilen verilerinin güvenilirlik analizi yapılmış ve sonuç oldukça güvenilir çıkmıştır ($\alpha=0,748$)
- İşletme sahiplerinin eğitim düzeyinin düşük olduğu,
- İşletme sahiplerinin % 71,4'ünün hayvancılık sektöründe çalışma süresi 15 yıldan fazla olduğu,
- İşletme sahiplerinin % 70'inin çocuk sayısı en az 4 olduğu,
- İşletme sahiplerinin % 51,3'ü yeşil kart, % 8,4'ü SSK, % 9,4'ü emekli sandığı, % 13,4'ü bağ-kur, % 17,5'inin ise herhangi bir sosyal güvencesinin olmadığı,
- İşletme sahiplerinin % 60'ı hayvancılığı yeterli bulmayıp farkı faaliyet kollarında çalıştıkları ve çalışanların % 46'sının inşaat işçiliği yaptığı,
- Ankete katılan 368 yetiştiricilerin % 72'si hem besicilik hem de süt sığırcılığı, % 19,6'sı besi ve % 7,6'sı ise süt sığırcılığı yaptığı,

- Hayvan yetiştiricilerin % 36,2 'sinin geleneksek, % 59,5'nin yarı modern % 4,2'sinin ise modern ahırlara sahip olduğu,
- Bölgede veteriner eksikliğinin olduğu,
- İşletmelerin % 74 ,6'sı kaba yem üretimi yapmaktayken, % 25,4'ü ise kaba yem üretimi yapmadığı,
- Bölgede iklimin kurak geçtiği yıllarda kaba yem üretiminin az olmasından dolayı, kaba yem fiyatlarının neredeyse % 100 artışı ve yetiştiricilerin % 87'sinin kaba yem fiyatlarından memnun olmadığı,
- Silaj yemini hayvan yetiştiricilerin %35,3'ü kullanırken, % 64,7'si ise kullanmadığı,
- Sermaye kaynağı bakımından; hayvan yetiştiricilerin % 82,2'si öz sermaye, % 10,2 'si miras, % 4,2'si ziraat bankası ve diğer bankalar, % 3,4'ü yakınlarından karşıladığı,
- İşletmelerin hayvancılıktan yıllık gelirleri; İşletmelerin % 24,3'ü 2500 TL'den az, % 36,1'i 2501-10.000 TL aralığında, % 14,9'u 10.001-20.000 TL aralığında, % 11,3'ü 20.001-30.000TL aralığında, %13,4'ü 30.001-Üzeri TL aralığında olduğu,
- İşletmelerin karşı karşıya oldukları gider kalemleri; % 58,3 yem gideri, % 29,6 barınma gideri , % 7,4 pazarlama gideri, % 4,7 iş gücü gideri olduğu,
- İşletmelerin elde etkileri sütü; hayvan yetiştiricilerin % 58,1'i kendi işlediği, % 29'nun hem kendi işlediği hem de mandıralara verdiği, % 12,9 'nun ise sadece mandıralara verdiği,
- İşletmelerin % 70,5'nin hayvansal ürünleri pazarlamakta sıkıntı çektiği,
- İşletmelerin % 77,4'nün herhangi bir kooperatif, vakıf ve derneğe üye olmadığı,
- İşletme sahiplerinin % 57,9'nun hayvancılıkla ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığı,
- İşletmelerin %71,1'i Gıda,Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın faaliyetlerinden televizyon aracılığıyla haberdar olduğu,
- İşletmelerinin %81'nin hayvanlarının satış fiyatlarından memnun olmadığı
- Hükümetin desteklemelerinden hayvan yetiştiricilerin % 16,4'ü faydalandığı, % 28,2'si kısmen faydalandığı, % 55,4'nün ise hiç faydalanmadığı,
- İşletme sahiplerinin % 41,1'nin kredi desteğinin bölge için en çok faydalı olduğunu düşündüğü,

- Hükmet tarafından yapılan desteklemelerin başarı durumu hakkında; hayvan yetiştiricilerin % 26,9' hiç, % 36,3 'ü az, % 23,5'i orta, % 12'si iyi , % 1,3'ü ise çok iyi başarılı olduğunu düşündükleri,
- Hükümetin hayvancılık sektöründeki uygulamalarında Türkiye'deki bütün bölgelere adil davrandığına dair soru hakkında; hayvan yetiştiricilerin %31,9 hiç inanmıyorum, % 23,1'i inanmıyorum, % 25,3'ü kararsızım, % 18,9'u inanıyorum, % 0,8'i ise tamamen inanıyorum cevabını verdiği,
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüklerindeki personellerle çok rahat görüşülmediği ve hayvan yetiştiricilerin % 35,9'nun personellerin karşılama şeklinden memnun olmadığı ,
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüklerindeki personellerin işletmeleri ziyaret etme durumları hakkında; işletmelerin % 54,4'ü asla, % 28'i nadiren, % 15,8'i ara sıra , % 1,8'i ise genellikle cevabı verdiği,
- İşletme sahiplerinin % 53,8'nin hayvancılığı isteyerek yapmadığı ve % 46,2'sinin ise hayvancılığı isteyerek yaptığı ve hayvancılığı isteyerek yapmayanların çoğunun yapacak bir iş olmadığı için bu işi yaptığı,
- İşletme sahiplerinin % 85,3'ünün çocuklarını hayvancılık sektöründe istihdam etmek istemediği, % 14,7'sinin ise bu sektörde istihdam etmek istemediği gibi sonuçlar bulunmuştur.

Yapmış olduğumuz çalışmadan elde ettiğimiz önemli sonuçlar ışığında, TRA2 Bölgesi'nde büyükbaş hayvancılığın gelişmesi için önerilerimiz aşağıda sunulmuştur.

Öneriler;

- Bölgede bulunan yetiştiricilere hayvancılıkla ilgili konferanslar ve teknik bilgilerin uygulamalı olarak verilmesi gereklidir.
- Fiyat istikrarının sağlanması için ciddi düzenlemelerin getirilmesi gerekmektedir.
- Hayvan ve hayvansal ürünler piyasasının olgunlaştırılması gerekmektedir.
- Bölgedeki sığır ırklarının ıslah edilmesi amacıyla Bölge'nin coğrafi ve iklim koşulları dikkate alınarak yerli ırkların yüksek verimli ırklarla suni ya da doğal tohumlama yoluyla melezlenmesi yararlı olabilir.

- Hayvan ithalatının uygulanması yerine yerli üreticinin korunması ve iç talebin yerli üretimden karşılanmasına yönelik ulusal politikaların oluşturulmalıdır.
- Hayvan yetiştiricilerin kurumsallaşma konusunda bilinç düzeyinin artırılması gerekmektedir.
- Finansman ihtiyacı olan işletmeye devlet desteğiyle (bankalar, kalkınma ajansları, KOSGEB vb.) uygun finansman sağlanmalıdır.
- Bölgede ortak iş yapma kültürü bulunmamaktadır. Örgütlenme teşvik edilmelidir.
- Küçük ölçekli işletmelerin kâr maksimizasyonu sağlamaları için teşvik ve desteklemeler yapılmalıdır.
- Yapılmakta olan desteklemeler gözden geçirilmeli ve bölgeye has desteklemeler ve teşvikler yapılmalıdır.
- Yem sorunun giderilmesi için yem bitkilerinin yetiştirilmesi için teşvik ve desteklemeler yapılmalıdır.
- Kalkınma ajansının uyguladığı hayvancılık destek programlarının kapsamına mevcut barınakların modernizasyonunun da dahil olmalıdır.
- Tarım ve Hayvancılık ilgili lise ve fakültenin kurulması gibi eğitim-öğretim faaliyetlerinin oluşturulması ve yaygınlaştırılması,
- Bölge'deki Veteriner Fakültesindeki öğretim üyelerinin sahaya dönük ve bölgenin dinamiğine uygun stratejiler geliştirerek çalışmalar yapılmalıdır.
- Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüklerinin daha etkin ve uygulamaya yönelik çalışması,
- İl müdürlüklerindeki veteriner hekim ile ziraat mühendislerinin masa başında değil saha çalışmalarına daha fazla ağırlık vermeleri gerekmektedir.

Genel olarak bir değerlendirme yaptığımızda en temel sorunun eğitim ve finans olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü yapılan analizde eğitim seviyesinin çok düşük olduğu görülmüş ve buna bağlı olarak yapılan hayvan yetiştiriciliğinin geleneksel yöntemlerle yapıldığı, yetiştiricilerin araştırma yeteneğinin zayıf olduğu ve teknolojik imkanlardan çok az yararlandıkları gözlemlenmiştir. Bu bağlamda her sektörde olduğu gibi hayvancılık sektöründe de eğitim en önemli dinamiktir. Bölgede bu dinamiğin daha kuvvetlenebilmesi için yetiştiricilere eğitim seminerlerin uygulamalı olarak verilmesi ve örnek alınabilecek hayvansal işletmelere çeşitli ziyaretlerin gerçekleştirilmesi

gerekmektedir. Diğer yandan Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlükleri'ndeki veteriner ve mühendislerin hayvansal üretim yapan işletmeleri daha sık ziyaret ederek, yetiştiricileri bilinçlendirmeleri gerekmektedir.

Önemle üzerinde durduğumuz diğer bir sorun ise finans sorunudur. Bu sorunun giderilmesinde en önemli görev hükümete düşmektedir. Yetiştiricilerin dini ve kültürel hassasiyetleri yanı sıra bölgenin coğrafi özellikleri dikkate alınarak cazip kredi ve hibe desteklemelerin yapılması gerekmektedir. Bu şekilde hem ahırların modernizasyonu sağlanmış olup hem de ırk ıslahı için kaynak sıkıntısı giderilmiş olacaktır. Bu bağlamda bölgede hayvancılık sektörüne ciddi bir ivme kazandırılmış olacaktır.

Yapmış olduğumuz çalışmada anlaşıldığı üzere büyükbaş hayvancılık TRA2 Bölgesi için en önemli ekonomik kaynaktır. Hayvan yetiştiricilerin kârını maksimize ve maliyetlerini minimize etmelerinde en temel iki dinamik eğitim ve finanstır. Bu iki dinamik iyi değerlendirilirse, hayvan yetiştiricisi yaptığı işi geçim kaynağı olarak görmekten uzaklaşır ve yaptığı işten kâr elde etme mefkuresinde olan bir işletmeci statüsüne gelecektir. Bu bağlamda bilinçlenen yetiştiriciler, daha modern işletmeler inşa edecek ve verimi yüksek olan hayvanlarla daha fazla et ve süt üretiminde bulunacaktır. Bu üretim, bölgede et ve süt ürünleri üreten fabrikaların kurulması sebep olacaktır. Sonuç olarak bölge ekonomisi hayvancılık sektörü ile daha da canlanacaktır.

KAYNAKÇA

- AKBULUT, Murat (2007), "Sunî Tohumlamamın Önemimi",
<http://www.tarimkutuphanesi.com.>, 27.11.2013.
- AKGÜL, Aziz ve Osman Çevik(2003), "*İstatistiksel Analiz Teknikleri SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları*", Emek Ofset, Ankara: 435.
- AKYOL, Gözde ve Diğerleri (2013), "İkiden Fazla Grup Ortalamasının Karşılaştırılması: Tek Yönlü Varyans Analizi",
<http://tip.baskent.edu.tr/egitim/mezuniyetoncesi/calismagrp/ogrsmpzsnm12/10.1.pdf>.
- AKPINAR, R. ,M. E. Özsan ve K. Taşçı (2012), "Doğu Anadolu Bölgesi'nde Hayvancılık Sektörü'nün Rekabet Edebilirlik Analizi", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı 5 ,Ocak: 202-203.
- AKSOY, Adem ve Fahri Yavuz (2008), "Hayvan İşletmelerinin Avrupa Birliğine Uyumu ve Rekabet Edebilirliği: Doğu Anadolu Örneği", *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 14(1).
- ALTINBIÇAK, M. Akif (1999), "*1980 sonrası Türkiye Tarımında Hayvancılığı Teşvik Politikaları ve Değişik Bölgelerde Uygulama Sonuçları Üzerine Bir Araştırma*", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.
- ALTUNTAŞ, Mustafa (2010), "Dünden Bugüne Türkiye Hayvancılığı ve Et Sorunu",
http://www.turkvet.biz/yazi/thp_Turkiye_Hayvanciligi_Et%20Sorunu.pdf,
20.05.2013.
- ALLEN, D. ve B. Kilkeny (1986), " Planned Beef Production. Collins Professional and Technical Boks", *William Collins Sons & Co. Ltd*, London.
- ARAL, Yılmaz (2013), "*Hayvancılık Ekonomisi*", Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, 2.Baskı, Eskişehir.

- AYDIN, Erol, Y. Aral, M.F. Can, Y. Cevger, E. Sakarya ve S. İşbilir (2011), "Türkiye’de son 25 yılda kırmızı et fiyatlarındaki değişimler ve ithalat kararlarının etkilerinin analizi", *Vet Hekim Dergisi*, 82(1).
- Az Gelişmiş Ülkelerde Çalışmadan Tüketen Nüfus, <http://www.ekodialog.com/az-gelismis-ulkeler/az-gelismis-ulkelerde-genc-nufus.html>, 10.08.2013.
- AYDIN, Erol, Y. Aral, M.F. Can, Y. Cevger, E. Sakarya ve S. İşbilir (2010), "Türkiye’de Canlı Hayvan ve Kırmızı Et İthalatı Kararlarının Sığır Besicileri Üzerine Etkileri", *Vet Hekim Dergisi*, 81(2): 52.
- BAYINDIR, Aziz (2008), "Van İlinde Büyükbaş Hayvan İşletmelerinde Bakım Besleme Yöntemlerinin Belirlenmesi ve Çiftçilerin Hayvansal Beslenme Hakkında Bilgi Düzeylerinin Tespit Edilmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi FBE.
- BAYRAÇ, Naci ve Fatih Çemrek (2011), "AB Sürecinde Türkiye’de Hayvancılık Sektörünün Yapısal Analizi ve Geliştirmeye Yönelik Politikalar " <http://www.ekonomikyaklasim.org/eykongre2011/?download=01.pdf>, 18.03.2014.
- BAYSAL, Nurcan (2008), "Doğu ve Güneydoğu’da Sosyo-Ekonomik Durum Değerlendirmesi", <http://www.kalkinmamerkezi.org/kalkinma-raporlari-goster.aspx?kr=4> , 06.09.2013.
- BOZ, İsmet (2013), "Doğu Akdeniz Bölgesinde Süt Sığırcılığı Yapan İşletmelerin Yapısı,Sorunları ve Çözüm Önerileri", *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*,16(1).
- CEVGER,Yavuz (2013), "*Hayvancılık Ekonomisi*", Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, 2.Baskı, Ocak, Eskişehir.
- CURABAZ, Adem (2009), "Adana İlinde Büyükbaş Süt Hayvancılık İşletmelerin İncelenmesi", Çukurova Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: 1.
- CROTTY, R. (1980), "Cattle,Economics and Development",Commonwealt Agricultural Bureaux, Printed by Unwin Brothers The Gresham Pres, England.

- ÇELİK, Hacer ve Mustafa Terin (2008), "Hayvancılığa Yönelik Yapılan Kalkınma ve Yayım Çalışmalarının Genel Bir Değerlendirilmesi: Van İli Örneği", *U.Ü.Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 2: 8.
- DAKA (2012), "Küçükbaş Hayvancılık Çalıştay Raporu", Hakkari.
- DURA, Cihan (1998), "Türk Ekonomik Tarımın Hasıla Katkısı (1965-1994)", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*: 13.
- DEMİR, Nuray ve Fahri Yavuz (2010), "Hayvancılık Destekleme Politikalarına Çiftçilerin Yaklaşımlarının Bölgelerarası Karşılaştırmalı Analizi", *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 41(2).
- EBK(2011), "2011 Yılı Sektör Değerlendirme Raporu", Ankara.
- EŞİYOK, B.Ali ve Faruk Sekmen (2012), "Türkiye Ekonomisinde Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları, Doğu Anadolu Bölgesel Gelişmedeki Yeri ve Çözüm Önerileri", Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Nisan.
- EŞİYOK, B.Ali (2004), "Kalkınma Sürecinde Tarım Sektörü: Gelişmeler, Sorunlar, Tespitler ve Tarımsal Politika Önerileri", Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.", Cilt 2, Ankara: 4.
- ERDİNÇ, Zeynep ve Mustafa Hulusi (2001), "Türkiye'de Tarım Reformu", http://sbd.ogu.edu.tr/makaleler/2_1_Makale_4.pdf, 06.09.2013.
- ERTUĞRUL, Erdal (2000), "*Et ve Et Ürünleri*", Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., TKB Matbaası, Ankara, Temmuz.
- EYMEN, U.Erman, " SPSS Veri Analiz Yöntemleri", www.istatistikmerkezi.com, 03.01.2014.
- FKA (Fırat Kalkınma Ajansı)(2011), "Bingöl İli Hayvancılık Potansiyeli Profili": 13.
- FAOSTAT (2013), <http://faostat.fao.org/site/573/DesktopDefault.aspx?PageID=573#ancor>, 24.07.2013.

- HATUNOĞLU, Emrah ve Feyza Eldeniz (2012), "2000 Yılı Sonrası Türk Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm Politikaları", *Sayıştay Dergisi*, s.86, Eylül, Akara: 29-30.
- KEYDER, Çağlar ve Nazan Üstündağ (2006), "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kalkınmasında Sosyal Politikalar", Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu, İstanbul, Şubat.
- KUTLU, H.Rüştü, A. Gül ve M. Görgülü (2003), "Türkiye Hayvancılığı: Hedef 2023-Sorunlar, Çözüm Yolları ve Politika Arayışları", <http://www.zootekni.org.tr/upload/File/Hayvancılık%20Rapor-Sonhali.pdf>=23, 12.08.2013.
- KARAGÖZ, Hakan (Ed.) (2009), "Türkiye ve Konya'da Hayvancılık Sektörü, Sektörün Sorunları ve Çözüm Önerileri", Konya Ticaret Odası, Konya: 10-12.
- KOÇAK, Muzaffer (2007), "Kars İlinde Hayvancılık Sektörüne Yönelik Yatırım Teşviklerinin Uygulanmasına Ait Bir Araştırma", Kars, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: 68
- MİRAN, Bülent (2005), "Tarımsal Yapı ve Üretim", Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Aralık.
- PHİPPS, R. ve Wilkinsn, M. (1985), "Maize Silage. Chalmcombe, publications, 13. High Woods Drive", Marlow Bottom. Morlown Bucks. SL 73PU., September: 48.
- SAKARYA, Engin (2013), "*Hayvancılık Ekonomisi*", Anadolu Üniversitesi Web-Ofset Tesisleri, 2.Baskı, Ocak, Eskişehir: 137-139.
- SAÇLI, Yurdakul (2007),"AB'ye Uyum Sürecinde Hayvancılık Sektörünün Dönüşüm İhtiyacı", DPT Uzmanlık Tezleri, Yayın No: DPT: 2707.
- SERPER, Özer (2010), "Uygulamalı İstatistik", Güven Mücellit Matbaacılık, 6. Baskı, Ekim, İstanbul: 478.

- SCHWETTMAN, J. ve H. Polat (2002)." Kooperatifçiliğin geliştirilmesinde ILO'nun rolü", 17. Milletler Arası Türk Kooperatifçilik Kongresi, Ankara, Türkiye. Türk Kooperatifçilik Kurumu Yayınları No:94, 105-109.
- SERKA (2011), "Doğu Anadolu Bölgesi Büyükbaş Hayvancılık Çalıştayı, Temmuz.
- SERKA (2010), "TRA2 Düzey II (Ağrı, Ardahan, Kars, Iğdır) 2010-2013 Bölge Planı", Ekim.
- SEZGİN, Ayşe (2010), "Çiftçilerin Tarımsal Yayımın Finansmanına Katılma İsteklerini Etkileyen Faktörlerin Analizi:Erzurum İli Örneği", *Tarım Bilimleri Dergisi*, Erzurum, Temmuz.
- Süt İneklerinde Sağım ve Sağım Teknikleri (2013), <http://www.cinarziraat.com/buyukbas-hayvan-yetistiriciligi/166-sut-ineklerinde-sagim-ve-sagim-teknikleri.html>, 11.01.2014.
- TKB (2007), "TRA Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi Tarım Master Planı", Ankara: 30-194.
- TERZİ, Yüksel(2014),"SPSS 15.0", <http://www2.omu.edu.tr/docs/dersnotu/1500.pdf>, 27.03.2014.
- TESEV (2006), "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler", TESEV Araştırması, İstanbul: 9.
- TUTAR, Hüseyin, M.F Sever, M. Sarışen ve S. Sallan (2012), "TRA2 Bölgesi'nde Süt ve Süt Ürünleri Sektör Raporu", Serhat Kalkınma Ajansı, Kasım.
- TÜRKYILMAZ, M. Kenan ve Ahmet Nazlıgül (2002), "Türkiye Ekonomisinde Hayvancılık Sektörünün Rolü ve Sorunları", Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi, 8(2).
- Türkiye Haritası* , <http://www.neredenereye.com/harita/>, 09.07.2013.
- TOPÇU, Yavuz (2008), "Süt Sığır İşletmelerinde Başarıyı Etkileyen Faktörlerin Analizi:Erzurum İli Örneği", *OMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 23(1): 18.

TİGEM (2011), "2011 Yılı Hayvancılık Sektörü Raporu".

TİGEM (2012), "2012 Yılı Bilançosu ve Faaliyet Raporu".

TÜİK (2013a), İşgücü İstatistikleri, (<http://tuikapp.tuik.gov.tr/iscucuapp/iscucu.zul>), 19.06.2013.

TÜİK (2013b), Ulusal Hesaplar, (<http://tuikapp.tuik.gov.tr/ulusalhesapapp/ulusalhesap.zul?tur=1>), 26.07.2013.

TÜİK (2013c), Hayvancılık İstatistikleri, (<http://tuikapp.tuik.gov.tr/hayvancilikapp/hayvancilik.zul>), 15.07.2013.

TÜİK (2013d), Dış Ticaret İstatistikleri, (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046), 26.07.2013.

TÜİK (2013e), Tarımsal Yapı İstatistikleri, (http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1003), 27.07.2013.

TÜİK (2013f), Genel Nüfus Sayımları, (http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047), 11.08.2013.

TÜİK (2012g), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Veri Tabanı, (<http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=2>), 11.08.2013.

Türkiye Ulaşım ve Turizm Rehberi (2013), (<http://www.neredennereye.com/harita/>), 14.10.2013.

URAL, Ayhan ve İbrahim Kılıç (2011), "*Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS İle Veri Analizi*", 3. Baskı, Detay Yayıncılık, Şubat, Ankara: 286.

UZUNDUMLU, A. Selim (2012), "Tarım Sektörünün Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi", *Alinteri*, 22(B).

UZMAN, Erdal Eğturul (2000), "Et ve Et Ürünleri", Türkiye Kalkınma Bankası, Sektörel Araştırmalar, Temmuz, Ankara.

- UYSAL, Gül (2002), Türkiye Ekonomisinde Deri ve Deri Mamulleri Sanayinin Yeri ve Öneminin Araştırılması, *Türk J Vet Anim Sci*, Sayı 26.
- ÜNAL, H. Baki, H.İ. Yılmaz, H. Bayraktar (2006), "Hayvancılıkta Yeni Bir Yapı Konstrüksiyonu Sera Tipi Barınakların Yapısal ve Ekonomik Yönden Uygulanabilirliği", *Hayvansal Üretim*, 47(1).
- VURAL, Hasan ve Halil Fidan (2007), "Türkiye'de Hayvansal Üretim ve Hayvancılık İşletmelerinin Özellikleri", *Tarım Ekonomisi Dergisi*,13(2).
- WOLFOVA, M., J.Wolf, R. Zahradkova, J. Pribyl, J. Dano, ve J. Kica (2004)," Main sources of the economic efficiency of beef cattle production systems", *Czech J Anim Sci*, 49(8): 357–372.
- YILDIZ, N. ve H. Bircan (2003)," Araştırma Deneme Metotları", Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ofset Tesisi: 305.
- YAYLAK, Erdal ve Ahmet Alççek (2003), "Sığır Besiciliğinde Ucuz Bir Kaba Yem Kaynağı:Mısır Silajı", *Hayvansal Üretim Dergisi*, 44(2): 35.
- YAVUZ, Fahri (Ed.) (2005), "Türkiye'de Tarım", Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Aralık: 49.
- YILMAZ, Hasan, V. Demircan ve Zeynep Dernek (2006), "Türkiye'de 2000 Yılı Sonrası Uygulanan Tarım Politikalarının Yansımalarına İlişkin Üretici Görüşleri Üzerine Bir Araştırma", *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 1(2): 61.

EKLER

EK 1: Anket Formu

Değerli çiftçilerimiz, bu çalışma Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat ABD da yapmakta olduğum yüksek lisans tezi kapsamında; Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde(Ağrı-Iğdır-Kars-Ardahan) hayvancılık sektörünün genel durumunu, bu sektörde yaşanan sıkıntıları, çiftçilerin beklentilerini ve memnuniyet düzeylerini öğrenmek amacıyla düzenlemekteyim.

Bu anketi doldururken objektif davranmanızı rica ederim. Çünkü verileri doğru analiz etmek için önem taşımaktadır. Lütfen soruları boş bırakmayınız. İlginiz için teşekkür ederim.

Mehmet POLAT

- **Genel Bilgiler**

S.1. İşletmenizim bulunduğu il neresidir?

1( )Ağrı 2( ) Iğdır 3( ) Kars 4( ) Ardahan

S.2. Cinsiyetiniz nedir?

1( )Erkek 2( )Kadın

S.3. Eğitim durumunuz nedir?

1( )Okuma-yazma bilmiyor 2( )Okur-yazar 3( )İlkokul 4( )Ortaokul 5( )Lise 6( )Üniversite

S.4. Yaş grubunuz nedir?

1( )20-altı 2( )21-30 arası 3( )31-40 arası 4( )41-50 arası 5( )51-60 arası 6( )61- üzeri

S.5. Medeni durumunuz nedir?

1( )Evli 2( )Bekar 3( )Dul

S.6. Sosyal güvenceniz nedir?

1( )Yok 2( )Bağ-kur 3( )Emekli Sandığı 4( )Yeşil Kart 5( )SSK

S.7. Kaç çocuğunuz var?

1( )0-3 2( )4 3( )7-9 4( )10-12 5( )13- üzeri

S.8. Kaç çocuğunuz okuyor?

1( )0-3 2( )4-6 3( )7-9 4( )10-12 5( )13- üzeri

S.9. Bakımıyla yükümlü olduğunuz kaç kişi var?

1( )0-3 2( )4-6 3( )7-9 4( )10-12 5( )13- üzeri

S.15. Çiftçilik dışında bir iş yapıyor musunuz?

1( )Evet 2( )Hayır

S.16. Çalışıyorsanız ne iş yapıyorsunuz?

1( )Özel sektör 2( )İnşaat işçiliği 3( )Devlet memurluğu 4( )Kendi iş yerim var
5( )Diğer(.....)

S.17. Çiftçi olarak ne iş yapıyorsunuz?

1( )Sadece hayvancılık 2( )Sadece tarım 3( )Hem tarım hem de hayvancılık

S.18 Kaç yıldır hayvancılık sektörüyle uğraşıyorsunuz?

1( )0-5 2( )6-10 3( )11-15 4( )16-20 5( )21- üzeri

S.19. Kaç dönüm araziye sahipsiniz?

1( )0 2( )0-50 3( )51-100 4( )101-150 5( )151-200 6( )201-üzeri

• İşletme ile ilgili

S.20. Kaç tane büyükbaş hayvan besliyorsunuz?

1( )yok 2( )1-10 3( )11-20 4( )21-30 5( )31-40
6( )41-üzeri

S.21. Kaç tane küçük baş hayvan besliyorsunuz?

1( )yok 2( )50 veya altı 3( )51-100 arası 4( )101-150 arası 5( )151-200 arası
6( )200-üzeri

S.22. Kaç tane kanatlı hayvan besliyorsunuz?

1( )yok 2( )50 veya altı 3( )51-100 arası 4( )101-150 arası 5( )151-200 arası
6( )200-üzeri

S.23. Kaç tane arı kovanınız var?

1( )yok 2( )50 veya altı 3( )51-100 arası 4( )101-150 arası 5( )151-200 arası
6( )200-üzeri

S.24. Büyükbaş hayvan işletmelerinizin tipi nasıldır?

1( )Besli sığırcılığı 2( )Süt sığırcılığı 3( )Hem besli hem de süt sığırcılığı

S.25. Ahır tipleriniz nasıldır?

1( )Geleneksel 2( )Yarı modern 3( )Modern

S.26. Bir yıl içinde hayvanlar ne kadar sürede ahırda bulunuyor?

1( ) Hep ahırda 2 ( ) 3 ay ahırda 3 ( ) 6 ay ahırda

S.27. Hayvanlarınızı olatmak için yeterli meraya sahip misiniz?

1( ) Evet 2( ) Hayır

S.28. Besicilik yapıyorsanız besi türünüz ve besi yapılan hayvan sayınız nedir?

1( ) Kombine besisi: 2( ) Kurban besisi: 3( )Diğer:

S.29. İşletmelerinizde ortalama kaç kişi çalışır?

Ev halkı: İşçi:

S.30. Hayvanlarınızın damızlık teminini nasıl karşılırsınız?

1( ) Kendi işletmemden 2 ( )Komşu işletmelerden 3( )Sunı tohumlama yöntemiyle
4( ).....

S.31. Hayvanlarınıza sunı tohumlama yapıyor musunuz?

1( )Evet 2( )Hayır

S.32. Sunı tohumlama yapmıyorsanız nedeni:.....

S.33. Sunı tohumlamadan memnun musunuz?

1( )Hiç memnun değilim 2( )memnun değilim 3( )Kararsızım 4( )Memnunum
5( ) Çok memnum

S.34. Hayvanlarınızı nasıl sağarsınız?

1( ) Elle 2( )Tek başlı makine 3( )İki başlı makine

S.35. Bir hayvandan günlük kaç litre süt elde ediyorsunuz?

1( ) İnek: 2( ) Koyun:

S.36. Hayvanlarımız ne sıklıkta hastalanıyor?

1( )Asla 2( )Nadiren 3( )Ara sıra 4( ) Genellikle

S.37. Bölgenizde yeterince veteriner var mı?

1( )Hayır 2( )Var ama yeterli değil 3( )Var ve yeterli

• **Yem Talebi ve Arzı**

S.38. Kaba yem üretimi yapıyor musunuz?

1( )Evet 2( )Hayır

S.39. Ürettiğiniz kaba yem ihtiyacınızı ne düzeyde karşılıyor?

1( ) Bir kısmını 2( ) Yarısını 3( ) Bir çoğunu 4( ) Tamamını 5( ) Tamamını
karşılıyor ve kalanını satıyorum

S.40. Kaba yem sıkıntısı çekmeniz neye bağlı?

1( )İklim şartlarına göre yıldan yıla değişiyor 2( )Fiyatlar 3( )Genellikle arzın talebi karşılayamaması 4( )Diğer(.....)

S.41. Silaj yemi kullanıyor musunuz?

1( )Evet 2( )Hayır

S.42. Silaj kullanmıyorsanız bunun sebebi nedir?

1( )Bu yemden habersizim 2( )Kullanmasını bilmiyorum 3( )Arazi ve diğer eksikler
4( )Maddi yetersizlik 5( )Teknik aralarımın olmaması

S.43. Fabrika yemleri kullanıyor musunuz?

1( )Evet 2( )Hayır

S.44. Kullanmıyorsanız bunun nedeni nedir?

1( )Maddi yetersizlik 2( )Pahalı olduğundan 3( ).....

S.45. Kullanıyorsanız bunu nerden tedarik ediyorsunuz?

1( )Özel bayilerden 2( )Kooperatiflerden 3( )Fabrikalardan 4( )Kendi üretimin

• **Pazarlama ve finans**

S.46. Hayvancılık sektörü için sermayeyi nerden karşılıyorsunuz?

1( )Öz sermaye 2( )Miras 3( )Ziraat bankası 4( )Yakınlarımdan 4( )Resmi kuruluş destekleri

S.47. Hayvancılık sektöründen yıllık ne kadar kazanıyorsunuz?

1( )2500 TL'den az 2( )2501-10.000TL 3( )10.001-20.000TL 4( )20.001-30.000TL
5( )30.001-üzeri

S.48. Hayvancılık yaparken size göre en önemli harcama kalemleri nelerdir? önem derecesine göre sıralayınız.

( )Yem giderleri ( )Barınma giderleri ( )Sağlık giderleri ( )İş gücü ( )Pazarlama

S.49. Size göre hangi sektör daha karlıdır?

1( )Besi sığırıcılığı 2( ) Süt sığırıcılığı 3( )Her ikisi de aynı karlılıkta

S.50. Bölgenizde kombina(hayvan kesimhaneleri) var mı?

1( )Evet 2( )Hayır

S.51. Ürettiğiniz sütü ne yapıyorsunuz?

1( )Mandıralara veriyorum 2( )Kendim işliyorum 3( ) Her ikisini de yapıyoruz

S.52. Elde ettiğiniz hayvansal ürünleri pazarlamada sıkıntı yaşıyor musunuz?

1( ) Evet 2( ) Hayır

S.53. Elde ettiğiniz hayvansal ürünler ihtiyacınızın yüzde kaçını karşılıyor?

1( )0 2( )% 0-25 3( )%26-50 4( )%51-75 5( )%76-100

S.54. Elde ettiğiniz hayvansal ürünlerin yüzde kaçını satıyorsunuz?

1( )0 2( )% 0-25 3( )%26-50 4( )%51-75 5( )%76-100

S.55. Farz edelim ki elinizde bir yatırım yapmak için yeterli bir sermaye var siz bu sermayeyi hangi sektörde istihdam etmek istersiniz?

1( )Hayvancılık 2( )Tarım 3 ( )Ticaret 4( ).....

S.56. Hayvancılık sektörünü tercih etmiyorsanız bunun sebebi nedir?

Cevap:.....

- Eğitim ve Örgütlenme

S.57. Hayvancılık sektörüyle ilgili herhangi bir kooperatif, vakıf veya derneğe üye misiniz?

1( )Evet 2( )Hayır

S.58. Bulduğunuz bölgede herhangi bir örgütlenmeye teşebbüs edip katıldınız mı?

1( )Evet 2( )Hayır

S59. Bu örgütlenmelerin yararlı olduğuna inanıyor musunuz?

1( )Evet 2( )Hayır

S.60. Hayvancılıkla ilgili herhangi bir sorunuz olduğunda cevabını nereden alırsınız?

1( )Hayvancılık yapan diğer arkadaşlardan 2( ) Tarım müdürlüklerinden

3( )Hayvancılıkla ilgili vakıf ve derneklerden 4( )Üniversitelerden 5( )Diğer

S.61. Hayvancılık sektörü için yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olduğunuzu düşünüyor musunuz?

1( ) Evet 2( )Hayır

S.62. Hayvan besleme ve yetiştirme konuları için herhangi bir seminer katılıp ya da eğitim aldınız mı?

1( ) Evet 2( )Hayır

S.63. Gıda,Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın yayınladığı dergi,kitap ve dokümanlardan yararlanıyor musunuz?

1( )Evet 2( )Hayır 3( )Kısmen

S.64. Gıda,Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın faaliyetlerinden nasıl haberdar olursunuz?

1( )Televizyon aracıyla 2( )Radyo ile 3( )Gazetelerden 4( )Muhtar aracıyla 5( ) Gıda,Tarım ve Hayvancılık Müdürlüklerinden 5( ) Bilgi almıyorum 6( )Diğer(...)

• **Memnuniyet ve Beklentiler**

S.65. Kaba yem(Saman vs.)fiyatlarından memnun musunuz?

1( )Hiç memnun değilim 2( )Memnun değilim 3( )Kararsızım 4( )Memnunum
5( ) Çok memnum

S.66. Bölgenizdeki kombinaların(hayvan kesimhaneleri) hizmetlerinden memnun musunuz?

1( )Hiç memnun değilim 2( )Memnun değilim 3( )Kararsızım 4( )Memnunum
5( ) Çok memnum

S.67. Hayvanlarınızın satış fiyatlarından memnun musunuz?

1( )Hiç memnun değilim 2( )Memnun değilim 3( )Kararsızım 4( )Memnunum
5( ) Çok memnum

S.68. Hayvansal ürünlerin satış fiyatlarından memnun musunuz?

1( )Hiç memnun değilim 2( )Memnun değilim 3( )Kararsızım 4( )Memnunum
5( ) Çok memnum

S.69. Gıda,Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın desteklemelerinden yararlanıyor musunuz?

1( ) Evet 2( ) Hayır 3( ) Kısmen

S.70. Neden Gıda,Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın desteklemelerinden faydalanmıyorsunuz?

1( ) Haberim olmadı 2( ) Desteklemeleri yetersiz buldum 3( ) Geri alınma endişesi
4( ) Diğer(.....)

S.71. Yapılan desteklemeler sizce ne oranda başarılıdır?

1( ) Hiç 2( ) Az 3( ) Orta 4( ) İyi 5( ) Çok iyi

S.72. Size göre bölgeniz için yararlı olduğunu düşündüğünüz desteklemeleri önem derecesine göre sıralayınız?(Örneğin;1.,2.,3.....)

( ) Suni tohumlama desteği ( ) Süt desteği ( ) Hayvan başına ödeme ( ) Yem bitkileri desteği ( ) Damızlık desteği ( ) Kredi desteği

S.73. Gıda,Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın destekleme uygulamalarından memnun musunuz?

1( ) Hiç memnun değilim 2( ) Memnun değilim 3( ) Kararsızım 4( ) Memnunum
5( ) Çok memnum

S.74. Hükümetin Hayvancılık Sektöründeki uygulamalarında Türkiye'deki bütün bölgelere adil davrandığına inanıyor musunuz?

1( ) Hiç inanmıyorum 2( ) İnanmıyorum 3( ) Kararsızım 4( ) İnanıyorum
5( ) tamamen inanıyorum

S.75. Gıda,Tarım ve Hayvancılık Müdürlüklerinde personellerle rahatlıkla görüşebiliyor musunuz?

1( ) Evet 2( ) Hayır 3( ) Kısmen

S.76. Gıda,Tarım ve Hayvancılık Müdürlüklerindeki personellerin sizi karşılama şekillerinden memnun musunuz?

1( ) Hiç memnun değilim 2( ) Memnun değilim 3( ) Kararsızım 4( ) Memnunum
5( ) Çok memnum

S.77. Gıda,Tarım ve Hayvancılık Müdürlüklerindeki personellerin size verdikleri bilgileri yeterli buluyor musunuz?

1( ) Evet 2( ) Hayır 3( ) Kısmen

S.78. Gıda,Tarım ve Hayvancılık Müdürlüklerindeki personeller ne sıklıkta işletmelerinizi ziyaret eder?

1( ) Asla 2( ) Nadiren 3( ) Ara sıra 4( ) Genellikle

S.79. Bu sektörle niçin ilgileniyorsunuz?

1( ) Yapacak bir iş olmadığından 2( ) Baba mesleği olduğundan 3( ) İklim şartlarından dolayı 4( ) Bu mesleği sevdiğimden 5( ) Ticaret için

S.80. Çocuklarınızı Hayvancılık Sektöründe istihdam etmek ister misiniz?

1( ) Evet 2( ) Hayır

S.81. Cevabınız evet ise neden?(.....)

S.82. Cevabınız hayır ise neden?(.....)

S.83. Size göre bölgenizde hayvancılık sektörünün karşı karşıya olduğu sorunları sıralayınız?

1-.....

2-.....

3-.....

4-.....

5-.....

6-.....

S.84. Size göre hayvancılık sektörünün gelişmesindeki engeller nelerdir ?Sıralayınız:

1-.....

2-.....

3-.....

4-.....

S.85. Size göre hayvancılık sektörünün gelişmesi için çiftçiler neler yapmalıdır? Sıralayınız:

1-.....

2-.....

3-.....

4-.....

S.86. Size göre besi sığırcılığın gelişmesi için hükümet neler yapmalıdır? Beklentilerinizi sıralayınız:

1-.....

2-.....

3-.....

4-.....

S.87. Size göre süt sığırcılığın gelişmesi için hükümet neler yapmalıdır? Beklentilerinizi sıralayınız:

1-.....

2-.....

3-.....

4-.....

EK 2: Evren Büyüklüğüne Karşılık Örneklem Büyüklüğü

Aşağıdaki tablo Ural ve Kılıç'ın yapmış oldukları çalışma sonucunda elde ettikleri veriler baz alınarak hazırlanmıştır (Ural ve Kılıç, 2011:49).

N-n	N-n
2800-339	9000-368
3000-341	10000-370
3500-346	15000-375
4000-351	20000-377
4500-354	30000-379
5000-357	40000-380
6000-361	50000-381
7000-364	75000-382
8000-367	100000-384

EK 3: SPSS Programında Yapılan Testlerin Konu Dağılımı

Tablo/ Sayfa	Konu	Test
s.69	Yapılan Anketin Güvenirlik Düzeyi	Güvenirlik Analizi
Tablo 24	İşletmecilerin Eğitim Düzeyleri Arasında İllere Göre Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 25	İşletmecilerin Cinsiyet Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 26	İşletmecilerin Medeni Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 27	İşletmecilerin Yaş Dağılımı Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 28	İşletmecilerin Çalışma Süreleri Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 29	İşletmecilerin Çocuk Sayısı Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 30	İşletmecilerin Okuyan Çocuk Sayısı Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 31	İşletmecilerin Sosyal Güvenceleri Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 32	İşletmecilerin Hayvancılık Dışında Çalıştıkları Faaliyet Kolları Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 33	İşletmecilerin Sahip Oldukları Arazi Dağılımı Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 34	İşletmecilerin Sahip Oldukları Mera Varlığı Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 35	İşletmecilerin, İşletme Tipleri Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 36	İşletmecilerin Büyükbaş Hayvan Varlığı Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 37	İşletmelerin Ahır Tipleri Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
s.83	İşletmelerin Ahır Tipleri İle Sahip Oldukları Hayvan Varlığı Bakımından Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 38	İşletmelerin Hayvan Sağımı Yöntemleri Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
S.84	İşletmelerin Hayvan Sağımı Yöntemleri İle Süt Miktarı Arasında Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Levene Testi Ve One Way ANOVA
Tablo 39	İşletmelerin Damızlık Teminini Karşılama Yöntemi Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 40	İşletmelerdeki Hayvanların Hastalanma Durumlarının İllere Göre Anlamlı Bir Fark Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
s.86	Hayvanların Sağlık Durumları İle Ahır Tipleri Arasında Anlamlı Bir Farklılık Olup Olmama Durumu Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 41	Bölgedeki Veteriner Varlığı Bakımından İllere Göre Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 42	İşletmelerin Kaba Yem Üretimi Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 43	İşletmelerin Ürettikleri Kaba Yemin İhtiyaçlarını Karşılama Düzeyi Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamlı Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 44	İşletmelerin Kaba Yem Sıkıntısı Çekme Nedenleri Bakımından	Khi-Kare Bağımsızlık

	Aralarında İllere Göre Anlamli Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Testi
Tablo 45	İşletmelerin Silaj Yemi Kullanma Durumları Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamli Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
s.91	Silaj Yemi Kullanımı İle Elde Edilen Süt Arasında Anlamli Bir İlişki Olup Olmadığı Testi	Levene Testi Ve One Way ANOVA
Tablo 46	İşletmelerin Silaj Yemi Kullanma Nedenleri Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamli Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 47	İşletmelerin Fabrika Yemi Kullanma Durumları Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamli Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
s.93	Fabrika Yemi Kullanımı İle Elde Edilen Süt Arasında Anlamli Bir İlişki Olup Olmadığı Testi	Levene Testi Ve One Way ANOVA
Tablo 48	İşletmelerin Fabrika Yemi Kullanma Nedenleri Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamli Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 49	İşletmelerin Sermaye Kaynakları Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamli Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 50	İşletmelerin Hayvancılık Sektöründen Yıllık Kazançları Bakımından Aralarında İllere Göre Anlamli Bir Fark Olup Olmadığı Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 51	İşletmecilere Göre En Kârlı Sektörün Ne Olduğuna Dair Kanaatlerinin İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 52	İşletmecilerin Hayvancılık Sektöründe Karşı Karşıya Oldukları En Önemli Gider Kalemleri Bakımından İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 53	İşletmelerin Ürettikleri Sütü İşleme Ve Kullanma Durumları Bakımından İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 54	İşletmelerin Ürettikleri Hayvansal Ürünleri Pazarlamada Sıkıntı Çekip Çekmeme Durumları Bakımından İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 55	İşletmelerin Elde Ettikleri Hayvan Ürünlerin İhtiyaçlarını Karşılama Düzeyi Bakımından İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 56	İşletmelerin Elde Ettikleri Hayvansal Ürünleri Satma Oranları Bakımından İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 57	İşletme Sahiplerinin Kooperatif, Vakıf ve Derneğe Üye Olma Durumlarının İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 58	İşletme Sahiplerinin Örgütlemeye Teşebbüs Etme Durumlarının İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 59	İşletme Sahiplerinin Örgütlenmenin Yararları İle İlgili Görüşlerinin İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 60	İşletme Sahiplerinin Hayvancılık Sektörü İçin Yeterli Bilgi ve Tecrübeye Sahip Olup Olmayla İlgili Görüşlerinin İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 61	İşletmelerde Hayvancılıkla İlgili Bir Soru Olduğunda ,Bu Sorunun Cevabının Arandığı Mercilerin Dağılımının İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 62	İşletmelerin Gıda,Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın Yayınladığı Dergi, Kitap ve Dokümanlardan Yararlanma Durumlarının İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi

Tablo 63	İşletmelerin Gıda,Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın Faaliyetlerinden Haberdar Olma Yöntemlerinin İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 64	İşletmelerin Kaba Yem Fiyatlarından Duydukları Memnuniyet Düzeyinin Yöntemlerinin İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 65	İşletmecilerin, Hayvan Kesimhanelerin Hizmetlerinden Duydukları Memnuniyet Düzeylerinin İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 66	İşletmecilerin, Hayvan Satış Fiyatlarından Duydukları Düzeylerinin İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 67	İşletmecilerin Hayvansal Ürünlerin Satış Fiyatlarından Duydukları Memnuniyet Düzeylerinin İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 68	İşletmelerin Gıda,Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın Hayvancılık Sektörüne Yapmakta Olduğu Desteklemelerden Faydalanma Durumlarının İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 69	İşletmelerin Gıda,Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın Hayvancılık Sektörüne Yapmakta Olduğu Desteklemelerden Faydalanmama Sebeplerinin İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 70	İşletmecilerin Bölge İçin Yararlı Olduğunu Düşündükleri En önemli Desteklemenin İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 71	İşletmecilere Göre Hükümet Tarafından Yapılan Desteklemelerin Başarı Durum Değerlendirmelerinin İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 72	İşletmecilerin Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın Desteklemelerinden Duydukları Memnuniyet Düzeylerinin İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 73	İşletmecilerin, Hükümetin Hayvancılık Sektöründeki Uygulamalarında Türkiye'deki Bütün Bölgelere Adil Davrandığına İnanma Durumlarının İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 74	İşletme Sahiplerinin Personellerle Görüşebilme Durumlarının İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 75	İşletme Sahiplerinin Personellerin Karşılama Şeklinden Duydukları Memnuniyet Düzeylerinin İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 76	İşletme Sahiplerinin, Personellerin Verdikleri Bilgiyi Yeterli Bulma Düzeylerinin İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 77	Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüklerindeki Personellerin İşletmeleri Ziyaret Etme Durumlarının İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 78	İşletme Sahiplerinin Hayvancılık Mesleğini isteyerek Yapıp Yapmama Durumlarının İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 79	İşletme Sahiplerinin Hayvancılık Yapma Sebeplerinin Dağılımının İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi
Tablo 80	İşletme Sahiplerinin Çocuklarını Hayvancılık Sektöründe İstihdam Edip Etmeme İstek Durumlarının Dağılımının İllere Göre Anlamli Bir Farklılık Gösterip Göstermediği Testi	Khi-Kare Bağımsızlık Testi

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet POLAT, 1985 yılında Ağrı'da doğdu. 2009 yılında Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat bölümünden lisans derecesi aldı. 2011 yılında yine aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün İktisat ABD'da yüksek lisansa başladı. Bununla birlikte yaklaşık iki yıldır özel bir şirketin muhasebe ve finans departmanında çalışmaktadır. Ayrıca evli bir çocuk babasıdır.